

T.C.
İSTANBUL KÜLTÜR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİHİ ENDÜSTRİYEL YAPILARDA YENİDEN İŞLEVLENDİRME
KAVRAMI: SAMSUN TÜTÜN FABRİKASI ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
HATİCE HALICI
1201060030

Anabilim Dalı: İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı
Programı: İç Mimarlık

Mayıs 2021

T.C.
İSTANBUL KÜLTÜR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİHİ ENDÜSTRİYEL YAPILARDA YENİDEN İŞLEVLENDİRME
KAVRAMI: SAMSUN TÜTÜN FABRİKASI ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
HATİCE HALICI
1201060030

Anabilim Dalı: İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı
Programı: İç Mimarlık

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Arzu ERÇETİN

Mayıs 2021

ÖNSÖZ

Tarihi bir endüstriyel yapı olan ‘Samsun Tütün Fabrikası’nın işlevsel dönüşümünü konu alan tez çalışmamda, konunun belirlenmesi, gelişimi ve sonuçlanmasında değerli bilgi, öneri ve deneyimini esirgemeyen, tavsiyeleriyle çalışmamı yönlendiren ve her adımda bu yolda bana rehber olan çok değerli tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Arzu ERÇETİN hocam başta olmak üzere; çalışmamda kullanmak üzere gerekli bilgi ve belgelere ulaşmamda bana yardımcı olan ve arşivlerini açan ‘Mim Yapı Mimarlık’ ofisi, ‘Bulvar AVM’ yönetimi ve ‘Samsun Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü’ne teşekkürü borç bilirim.

Hayatım boyunca varlıklarını, sabır, sevgi ve özverilerini, her daim arkamda hissettiğim sevgili ailem ve bu yolda bana inanan, her koşulda yanımda olarak bana sabır ve cesaret veren, varlığıyla beni motive eden hayatımdaki değerli insan Özgür ATİK’e sonsuz teşekkürler.

Mayıs 2021

Hatice HALICI
Mimar

İÇİNDEKİLER

TABLO LİSTESİ.....	v
ŞEKİL LİSTESİ.....	vi
TÜRKÇE ÖZET.....	ix
YABANCI DİL ÖZET.....	x
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Tezin Amacı ve Kapsamı.....	2
1.2. Tezin Yöntemi.....	3
1.3. Literatür Özeti.....	4
2. SANAYİLEŞMENİN KISA TARİHİ.....	5
2.1. Sanayileşmenin Gereksinimleri	17
2.2. Sanayi Devrimi ve Türkiye’de Sanayileşme.....	17
2.3. Sanayi Devrimi’nin Etkileri.....	20
2.3.1. Sanayi Devrimi’nin Kentsel Ölçekteki Etkileri.....	21
2.3.2. Sanayi Devrimi’nin Mekânsal Ölçekteki Etkileri: Yeni Üretim Mekânları Fabrikalar.....	22
3. SANAYİ YAPILARI.....	23
3.1. Sanayi Yapılarının Biçimlenme ve Varoluş Nedenleri.....	37
3.2. Sanayi Yapılarının Ömrünü Tamamlama Nedenleri.....	42
3.2.1. Yapının Bulunduğu Konumun Kimliğinin Değişmesi..	43
3.2.2. Yapının İleriye Dönük Bir Sanayi Yapısı Olarak Planlanmaması.....	44
3.2.3. Üretimlerin Teknolojik Olarak Yetersiz Kalması/Durdurulması.....	46
4. İŞLEVİNİ YİTİRMİŞ SANAYİ YAPILARININ YENİDEN İŞLEVLENDİRİLMESİ ve YENİDEN İŞLEVLENDİRME KAVRAMI.....	47
4.1. Yeniden İşlevlendirme Nedenleri.....	47
4.1.1. Sosyal ve Kültürel Nedenler.....	51
4.1.2. Çevresel Nedenler.....	53
4.1.3. Tarihsel ve Toplumsal Nedenler.....	54
4.1.4. Ekonomik Nedenler.....	57

4.1.5. Kavramsal Nedenler.....	58
4.1.5.A. Eskime Kavramı.....	58
4.1.5.B. Köhneme Kavramı.....	59
4.1.5.C. Süzülme Kavramı.....	59
4.1.5.D. Soylulaştırma Kavramı.....	60
4.1.5.E. Slum Bölgesi Kavramı.....	60
4.1.5.F. Çöküntü Bölgesi Kavramı.....	60
4.2. Yeniden İşlevlendirmede Değerlendirme Kriterleri.....	61
4.2.1. Mimari Dönüşüm Değerlendirme Kriteri.....	63
4.2.1.A. Mekânsal Dönüşüm Değerlendirme Kriteri.....	63
4.2.1.B. İşlevsel Dönüşüm Değerlendirme Kriteri.....	67
4.2.1.C. Strüktürel Dönüşüm Değerlendirme Kriteri.....	67
4.2.2. Bağlamsal Dönüşüm Değerlendirme Kriteri.....	70
4.2.2.A. Yapı-Yer İlişkisi.....	70
4.2.3. Ekonomik Dönüşüm Değerlendirme Kriteri.....	71
4.2.4. Tarihi Değerlendirme Kriteri.....	72
4.2.5. Çevresel Değerlendirme Kriteri.....	73
4.2.6. Fiziksel Değerlendirme Kriteri.....	73
4.2.7. Yasal Kısıtlamalar ve Belirleyiciler.....	74
4.2.8. Yapının Bulunduğu Konum.....	75
4.2.9. Mekânın Hacimsel Kurgusu.....	76
4.3. Yeniden İşlevlendirmede Müdahâle Yöntemleri.....	76
4.3.1. Peyzaj Planlamasıyla Yapılan İşlev Değişikliği.....	78
4.3.1.A. Peyzaj Planlamasının	
Yeniden İşlevlendirilen Sanayi Sahalarına Katkıları.....	79
4.3.2. Ana Yapıya Dâhil Edilen	
Eklentilerle Gerçekleşen Dönüşümler.....	80
4.3.3. Yapının Mevcut Halinin Korunarak	
Yapıldığı İşlevlendirmeler.....	81
4.3.4. Yeniden İşlevlendirilen Yapılarda	
İç Mekân Müdahalelerine Yönelik Analizler.....	82
4.3.5. Mekâna Yapılan Müdahaleler ve Eklemeler.....	83
4.3.6. Yapının Strüktürel Sistemine Yapılan Müdahaleler.....	83
4.3.7. Yapının Tesisat Sistemine Yapılan Müdahaleler.....	84

4.3.8. Kütleye ve Cepheye Yapılan Müdahaleler.....	85
4.3.9. Yakın Çevreye Yapılan Müdahaleler.....	85
5. SAMSUN TÜTÜN FABRİKASI'NIN BULVAR AVM'YE DÖNÜŞÜMÜ	86
5.1. Tütün Endüstrisi ve Samsun'da Tütün Üretimi.....	86
5.2. Samsun Tütün Fabrikası Tarihçesi.....	96
5.3. Kentsel Bağlamda Samsun Tütün Fabrikası.....	107
5.4. Kent Merkezinde İşlevsiz Kalmış Bir Endüstriyel Miras.....	109
5.5. Samsun Tütün Fabrikası'nın Bulvar AVM' ye Dönüşümünde Mimari Analiz.....	114
5.5.1. Blokların Eski ve Yeni İşlevleri.....	119
5.5.1.A. Fabrika, A ve B Blok.....	119
5.5.1.B. AVM, A ve B Blok.....	123
5.5.1.C. Fabrika, C ve D Blok.....	129
5.5.1.D. AVM, C ve D Blok.....	133
5.5.1.E. Fabrika, E Blok.....	136
5.5.1.F. AVM, E Blok.....	137
5.5.1.G. Fabrika ve AVM Dönemlerinde F Blok.....	138
6. DEĞERLENDİRME ve SONUÇ	140
KAYNAKLAR	143
İNTERNET KAYNAKLARI	149
EKLER	153
Ek A. Samsun Tütün Fabrikası Fotoğrafları.....	154
Ek B. Bulvar AVM Fotoğrafları.....	158
Ek C. Samsun Tütün Fabrikası'nın Bulvar AVM Olarak Yeniden İşlevlendirilmesi Projesinin Mimari Çizimleri.....	169

TABLO LİSTESİ

Tablo 4.1. Eskimiş yapıya müdahale yöntemlerinin ölçeği ve değişim derecesi...	50
Tablo 5.1. 1995-1998 yılları arasında tütün üreticisi başlıca ülkelerin tütün üretim miktarları ve dünya tütün üretimi içindeki payları.....	88
Tablo 5.2. 1995-1998 yılları arasında oriental tütün üreticisi başlıca ülkelerin oriental tütün üretim miktarları ve dünya oriental tütün üretim içindeki payları.....	88
Tablo 5.3. Bölgelere ve yıllara göre ekici sayıları.....	90
Tablo 5.4. Yıllara göre tütün alımı yapan tütün tüccarları.....	91
Tablo 5.5. Tekelin bölgelere göre işleme üniteleri ve personel sayıları.....	91
Tablo 5.6. 1998 yılı Türkiye'deki sigara fabrikaları ve işçi sayıları.....	92
Tablo 5.7. Bölgelere ve yıllara göre tütün üretim miktarı.....	93
Tablo 5.8. Bölgelere göre tütün ihracatı.....	94
Tablo 5.9. 2012-2015 Türkiye tütün ticareti.....	94
Tablo 5.10. Sigara sektöründe eklenecek kapasiteler.....	95
Tablo 5.11 Samsun ili kentsel ve kırsal nüfusunun yıllara göre dağılımı.....	108

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 3.1. Menier Çikolata Fabrikası.....	27
Şekil 3.2. Noisel Çikolata Fabrikası cephesi.....	28
Şekil 3.3. AEG Türbine Fabrikası çelik yapı inşası.....	30
Şekil 3.4. AEG Türbine Fabrikası cephe görünüşü.....	30
Şekil 3.5. Fagus Fabrikası.....	31
Şekil 3.6. Boots Kimya Ürünleri Fabrikası.....	33
Şekil 3.7. Van Nelle Tütün Fabrikası.....	34
Şekil 3.8. Johnson Balmumu Fabrikası yönetim bloku girişi.....	35
Şekil 3.9. Selüloz Fabrikası (Sunila).....	35
Şekil 3.10. Sunila konutları.....	36
Şekil 3.11. Alman Pavyonu, Barselona.....	37
Şekil 3.12. Birleşik Alman İlaç Fabrikası, Topkapı genel yerleşme planı.....	39
Şekil 3.13. Birleşik Alman İlaç Fabrikası, Topkapı cephe görünüşü.....	40
Şekil 3.14. Betonarme prefabrik yapı örneği-Mefa Endüstri, Bolu OSGB.....	42
Şekil 3.15. Çelik konstrüksiyon fabrika yapısı iskeleti-Eren Tekstil.....	42
Şekil 3.16. Kibrithane, Küçükçekmece-İstanbul.....	45
Şekil 3.17. Kibrithane-işlevlendirilmiş güncel görünüşü.....	45
Şekil 3.18. Cibali Tütün Fabrikası.....	46
Şekil 3.19. Kadir Has Üniversitesi (Cibali Tütün Fabrikası Restorasyon Sonrası).....	47
Şekil 4.1. Tekel Likör ve Kanyak Fabrikası ilk yılları.....	56
Şekil 4.2. Tekel Likör ve Kanyak Fabrikası yakın geçmiş.....	56
Şekil 4.3. Tekel Likör ve Kanyak Fabrikası yıkımı.....	57
Şekil 4.4. Tekel Likör ve Kanyak Fabrikası arazisinde inşa edilen Torun Center Projesi.....	57
Şekil 4.5. Baruthane-i Amire yapısının millet bahçesi olarak dönüşümü.....	81
Şekil 5.1. Türkiye’de yetiştirilen tütün yapraklarına örnekler.....	96
Şekil 5.2. Samsun Tütün Fabrikası (1930’lar).....	99
Şekil 5.3. Samsun Tekel Tütün Fabrikası çalışanları.....	107
Şekil 5.4. Samsun Tütün Fabrikası’nda çalışan kadınlar ve usta başları.....	107
Şekil 5.5. Samsun Tütün Fabrikası taş binaları.....	109

Şekil 5.6. Fabrikanın işlevsiz kalmasının ardından, bahçesinin otopark olarak kullanılması.....	111
Şekil 5.7. Atıl kalan fabrikanın avlusundan bir görüntü.....	112
Şekil 5.8. Yeni işlev verilmeden önce fabrika çatısı.....	113
Şekil 5.9. Fabrika girişi ve dış duvarı.....	113
Şekil 5.10. Yeniden işlevlendirilmeden önce fabrika iç mekânı.....	114
Şekil 5.11. İşlevlendirme öncesi Merkez Cami avlusundan B Blokun görünümü.....	114
Şekil 5.12. İşlevlendirme öncesi fabrika cephesi ve pencere detayı.....	115
Şekil 5.13. Samsun Tütün Fabrikası'nı içine alan 1 nolu sit alanı.....	116
Şekil 5.14. Fabrikanın yerleşkedeki görüntüsü.....	116
Şekil 5.15. Fabrikanın 1/1000 ölçekte konumu.....	117
Şekil 5.16. Fabrikanın girişi ve sokaklarla ilişkisi.....	118
Şekil 5.17. Fabrikanın vaziyet planı.....	119
Şekil 5.18. Fabrikanın zemin kat planı.....	119
Şekil 5.19. Fabrika yol kesiti.....	120
Şekil 5.20. Fabrika, B Blok zemin kat planı.....	121
Şekil 5.21. Fabrika, B Blok 1. Kat planı.....	122
Şekil 5.22. Fabrika, B Blok avlusu.....	122
Şekil 5.23. Fabrika, A Blok zemin kat planı.....	123
Şekil 5.24. Fabrika, A Blok 1. Kat planı.....	123
Şekil 5.25. Fabrika, A Blok Avlusu.....	123
Şekil 5.26. AVM, A Blok zemin kat detayı.....	125
Şekil 5.27. AVM, A Blok kesit.....	125
Şekil 5.28. AVM, A Blok Gazi cephesi görünüş.....	126
Şekil 5.29. AVM, B Blok zemin kat plan detayı.....	126
Şekil 5.30. AVM, B Blok kesit.....	127
Şekil 5.31. AVM, B Blok Orhaniye Caddesi görünüş.....	127
Şekil 5.32. AVM, A ve B Blok.....	128
Şekil 5.33. AVM, B Blok restoran katına erişim için çözümlenmiş yürüyen merdiven.....	128
Şekil 5.34. AVM, A ve B Blok sirkülasyonunu sağlayan, 1. Katta konumlanan ara geçiş.....	129
Şekil 5.35. AVM, A Bloкта bulunan konferans salonu.....	129

Şekil 5.36. AVM, A Blok mağaza iç mekân fotoğrafı.....	130
Şekil 5.37. Fabrika, C ve D Blok yerleşim planı.....	131
Şekil 5.38. Fabrika, C ve D Blokları.....	132
Şekil 5.39. Fabrika, C ve D Blokları Zemin Kat planı.....	132
Şekil 5.40. Fabrika, C Blok 1. Kat planı.....	133
Şekil 5.41. Fabrika, D Blok 1. Kat planı.....	133
Şekil 5.42. AVM, C Blok Zemin Kat planı.....	134
Şekil 5.43. AVM, C ve D Blok arası kütle ve C Blokun bir kısmı.....	135
Şekil 5.44. AVM, D Blok Güney Cephesi kısmi görünüş.....	135
Şekil 5.45. AVM, sırasıyla D, C ve B Blokları.....	136
Şekil 5.46. AVM, C ve D Bloklarını bağlayan ara kütle.....	136
Şekil 5.47. Fabrika, E Blok Zemin Kat planı.....	137
Şekil 5.48. AVM, E Blok kısmi kesiti.....	138
Şekil 5.49. AVM, E Blok Kuzeybatı cephesi kısmi görünüş.....	138
Şekil 5.50. AVM, E Blok Kuzeybatı görünüş.....	139
Şekil 5.51. AVM, F Blok Kuzeybatı görünüş.....	140
Şekil 5.52. AVM, F Blok Mevlevihane Caddesi'nden ana giriş görünüşü.....	140

Enstitü	:	Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Anabilim Dalı	:	İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı
Programı	:	İç Mimarlık
Tez Danışmanı	:	Dr. Öğr. Üyesi Arzu ERÇETİN
Tez Türü ve Tarihi	:	Yüksek Lisans-Mayıs 2021

KISA ÖZET

Yapılar insanların ihtiyaçlarını karşılamak işleviyle şekil alan kütlelerdir. Sanayi yapıları da, Endüstri Devrimiyle kendine yön bulmuş büyük ölçekli, üretim işlevli tesislerdir. Endüstri Devrimi, önemi yadsınamayacak değere sahip, insanlık tarihinin dönüm noktalarından biridir ki geleneksel küçük ölçekli, insan gücüne dayanan üretim şekli, yerini sanayi yapılarına bırakmıştır. Zamanla, teknolojiye gelişmeler başta olmak üzere, sosyo-kültürel başkalaşım ve ekonomik büyüme, endüstri devrimi yapılarını uzun vadede işlevsiz kılmıştır. Fiziksel olarak varlığını koruyan bu yapılar artık işlevlerini yerine getiremeyerek terk edilen, atıl kalan ölü kütlelere dönüşmüştür. Toplumsal bellekte yer ederek, kültürel ve tarihsel değer taşıyan bu yapılar, kentin yeni kültürüne adapte olabilmesi ve geçmişi gelecek nesillere aktarabilmesi adına değişime uyum sağlayarak ve aktif olarak kullanılmasını gerektirmektedir. Endüstri yapılarını koruma kavramı bilinci, zaman içerisinde var olmuş ve bu süre zarfında pek çok yapı korunamamış ve yok olmuştur. Terk edilen endüstri yapılarının, yeni kent düzenlemelerinde yok sayılarak yıkılması zaman içerisinde endüstri toplumunun dikkatini çekmiş ve endüstriyel miras kavramına temel oluşturmuştur. Fiziksel ömrünü tamamlamamış bu yapılar için farklı işlevler düşünülerek yaşatılmaya çalışılmıştır. Bu aşamada birbirinden farklı disiplinler tarihi yapılara bambaşka çerçeveden bakmışlardır. Koruma kurullarının atıl kalan kültürel miras yapılarına, tarihsel değer olarak bakmaları beklenirken çoğu zaman yatırımcıların rant uğruna bu değerler yok sayılmıştır. Kullanıcısının fiziki yenilik beklentisinde ise; mimarın rolü yapıyı başkalaştırmadan korumak ve yaşatmak olmalıdır. Ölçek olarak büyük varlığa sahip bu yapılar genelde kişisel değil, kamu için dönüştürülmektedir ve yeni işlev belirlenirken en önemli kriter ekonomik getiri değil; toplumun ve bölgenin ihtiyacını karşılayacak, aynı zamanda da yapının öz benliğini koruyacak şekilde işlevlendirmek olmalıdır. Bu bağlamda tezin örnek teşkil eden konusu “Samsun Tütün Fabrikası”dır. Sadece Samsun kenti nüfusunun geçim kaynağı olarak değil; ülkenin önemli üretim tesislerindendir. Önemi ise sadece ailesel ve ulusal ekonomik getirisinden değil, toplum bellekte yer etmiş, kültürel değer taşımasından alır. Lokasyon olarak kentin önemli ulaşım ağları ve yapı kütleleri arasında; kent merkezinde konumlanan Samsun Tütün Fabrikası işlevini yitirdikten sonra sadece avlusunun otopark olarak kullanılmasının ardından, 2010 yılında bugün ki Bulvar AVM işlevini almıştır.

Anahtar Sözcükler: *Endüstri Devrimi, Sanayi Yapıları, Kültürel Miras, Yeniden İşlevlendirme, Samsun Tütün Fabrikası.*

University : Istanbul Kültür University
Institute : Graduate Education Institute
Department : Interior Architecture and Environmental Design
Programme : Interior Architecture
Supervisor : Dr. Lecturer Arzu ERÇETİN
Degree Awarded and Date : MSc-May 2021

ABSTRACT

Buildings are masses that take shape to meet the needs of people. Industrial buildings are large-scale facilities with production functions that have found their way through the industrial revolution. The industrial revolution is one of the turning points in the history of mankind, which is of undeniable importance thus the traditional small-scale, manpower-based production method has been replaced by industrial structures. Over time, the developments in technology, socio-cultural transformations and economic growth have rendered the industrial revolution structures dysfunctional in the long term. These structures, which preserve their existence physically, can no longer fulfill their functions and have turned into dead masses that have been abandoned. These structures, which have cultural and historical value by taking place in the social memory, require the city to adapt to change and actively use in order to adapt to the new culture and pass the past to the future generations. Consciousness of the concept of protecting industrial building has existed over time and during this period, many buildings could not be protected and disappeared. The demolition of abandoned industrial buildings by ignoring them in the new city regulations has attracted the attention of the industrial society in time and formed the basis for the concept of industrial heritage. These structures, which have not completed their physical life, have been tried to be kept alive by considering different functions. At this stage, different disciplines have looked at historical structures from a completely different perspective. While the conservation boards are expected to look at the idle cultural heritage structures as historical values, these values are often ignored for the sake of the investors' sake. In the user's expectation of the physical innovation; the role of the architect should be to preserve and keep the building alive from alteration. These structures, which have a large scale in terms of scale, are generally transformed for the public rather than private and the most important criterion when determining a new function is not economic return; it should be functional in a way that meets the needs of the society and the region and at the same time protects the core identity of the building. In this context, the subject that sets an example for the thesis is "Samsun Tobacco". Not only as a means of livelihood for Samsun city population; it is one of the most important production facilities of the country. It takes its importance not only from the family and national economic returns, but also from the cultural value of the society. In terms of location, among the important transportation networks and building masses of the city; Samsun Tobacco Factory, located in the city center, lost its functions and after only its courtyard was used as a parking lot, in 2010, it assumed the function of today's Bulvar Shopping Center.

Keywords: *Industrial Revolution, Industrial Buildings, Cultural Heritage, Re-functioning, Samsun Tobacco Factory.*

1.) GİRİŞ

Yapılar dönemin ve toplumun ihtiyacına göre şekillenen kütlelerdir. Teknolojik gelişmeler başta olmak üzere, sosyal ve kültürel başkalaşım yaşayan toplumlara, aynı ölçüde hizmet veremeyen yapılar, zamanla kullanımdan çıkıp atıl bir görünüm sergileyerek, uzun vadede yok olmaya terk edilmişlerdir. Endüstri yapıları, diğer tüm yapı tipolojilerinden farklı olarak toplumsal bellekte yer etmiş yapılardır. Zamanla işlevsiz kalan bu yapılar, toplumun tarihini, kültürünü ve anısını yaşatmak adına yeniden işlevlendirilerek; yine topluma hizmet etmek amacıyla dönüştürülmektedir.

Döneminin kültürel ve ekonomik anlamda önemli bir endüstriyel yapısı olan ‘Samsun Tütün Fabrikası’nın, ‘Bulvar AVM’ ye dönüşümü bu duruma canlı bir örnektir. Yeniden işlevlendirme nedenleri incelendiğinde öncelikle, yapı fiziksel olarak ayakta kalmış olsa dahi, yapının değişen koşullara ve ihtiyaçlara cevap verememesidir. Yapının bulunduğu bölgenin göç alması veya göç vermesiyle, değişen nüfus ve toplum yapısının karma bir hal alması yapının kullanıcı sayısını ve amacını değiştirebilir. Bu gibi sebeplerle bölgenin ihtiyacı karşılanırken tarihi bir yapıyı yıkıp yerine yenisini yapmak; bir kültürü yok etmekle birlikte istenmeyen bir enerji ve emek sarfiyatı da demektir ki yeniden işlevlendirme bu noktada ulusal ekonomiye de bir katkıdır.

Yeniden işlevlendirme hangi amaca hizmet ederse etsin, dönüşümün kilit taşı, tarihsel anıyı zedelemekten ve yeni işlev uğruna başkalaştırmadan yapıyı yeniden kullanarak eskiyi de yaşatmaktır. Yapıldığı dönemin tarihsel bir belgesi niteliğindeki bu yapılar yeniden işlevlendirilirken, güncel yapım teknikleri ve malzeme kullanımı ihtiyacın ötesine geçmemelidir ki yapı karmaşık bir hal almasın. Yeniden

işlevlendirilmiş bir yapıya bakıldığında tarihsel katmanlar ve süreklilik açıkça okunur olmalıdır. Bir tarihi endüstri yapısının yeniden işlevlendirme projesi her yönüyle doğru algılanıp eksiksiz yapıldığında, sürekli kullanımı, bakım ve onarımı da göz ardı edilmeden uygulandığında; tarih bilincinin dinamik kalması, kent silüetine olumlu katkısı ve ekonomiyi de canlandırması beklenen bir durumdur.

1.1.) TEZİN AMACI ve KAPSAMI

Bu tez çalışmasının amacı, Türkiye’de 1800-1900 yıllarında sanayi alanında ve üretimde önemli yere sahip ‘Samsun Tütün Fabrikası’ yapısının işlevini yitirdikten sonra atıl bir yapıya dönüşümünü; zamanla geçirdiği değişimleri ve bölge halkı üzerinde kültürel anlamda bıraktığı etkisi ve en son da yeniden işlevlendirme kapsamında ‘Bulvar AVM’ ye dönüşümünün irdelenmesidir.

Tezin örnek konusunda asıl araştırılan husus yeniden işlevlendirme kavramıdır ki bu kavram zamanla oluşmuştur. Bu zaman içerisinde kent merkezinden uzakta, kırsal alanlarda kurulan sanayi yapılarının varlıkları görmezden gelinerek çok daha çabuk yok olmaya terk edilmiştir. Oysa kent merkezindeki (büyük payda da finansal getirisi daha çok olabilecek düşüncesiyle) sanayi yapıları gelişen ve dönüşen ulaşım ve yerleşim alanlarında daha çabuk dikkat çekmiştir. Yenilenen çevrelerin merkezinde atıl görüntüye sahip bu yapıların yıkılması, toplumun tepkisini oluşturmuştur. Bu düşünceden sonra ‘endüstriyel miras’ kavramı oluşmuş ve bu yapıların korunması düşüncesiyle de ‘yeniden işlevlendirme’ kavramı meydana gelmiştir. Yeniden işlevlendirme bir tür korumadır; fakat onu koruma kavramından ayıran temel farkı yaşatarak korumaktır. Tarihi bir yapıyı yaşatmak ise ona doğru işlev vermekle birlikte özünü korumaktan geçer. Yeniden işlevlendirme bir başkalaşım ya da yeniden yapmak değildir. Gerekli müdahalelerle olanı korumak, hayata döndürmektir. Yeniden işlevlendirme de müdahale sınırları iyi bilinmelidir; bu da yapının strüktür sisteminden, işlevinden, kullanıcılarından ve etkilediği toplumun demografik yapısı ve kültürü gibi daha birçok ayrıntıya hâkim olmaktan geçer. Yapıyı korumak adına güncel ve teknolojik malzemelerle veya ölçek olarak yapının orijinalinden bağımsız bir türde yenilemek, yenileme demek değildir, ayrıca toplumun (en azından yakın kullanıcının) görüşleri alınmadan ve o bölgenin kullanımına ters düşecek bir işlev yüklemek yapıyı bir kez daha atıl bırakmaya girişimden ötesi değildir.

Samsun kentinin mimari ve kültürel bir sembolü halini alan ‘Samsun Tütün Fabrikası’nın dönüşümü tüm bu yeniden işlevlendirme koşulları, nedenleri ve sonuçları gibi başlıklarla incelenmiş, ardından tez çalışması kapsamında edinilen bilgi birikimine göre örnek teşkil eden yeniden işlevlendirme projesinin her anlamda (topluma, kültüre, ekonomiye vs.) katkıları saptanmış ve sonuç olarak önerilerde bulunulmuştur.

1.2.) TEZİN YÖNTEMİ

Tezin örnek konusu tarihi bir sanayi yapısı olduğu için, öncelikle kısaca sanayi kelimesinin tanımlanması ve endüstrinin tarihi gelişimine değinilmiştir. Bu kısa girişin ardından sanayileşmenin gereksinimleri ve nedenleri ile getirileri saptanmıştır. Bir reform niteliğindeki Sanayi Devrimi’nin Türkiye’deki hareketleri ve etkilerinin araştırılmasıyla ilk bölüm son bulmaktadır.

İkinci bölümde, sanayi yapılarının gereklilikleri, mimari ve işlevsel açıdan biçimlenme şekilleri ile başlanmış ve bu tür yapıların atıl kalma süreçleri incelenmiştir.

Üçüncü bölümde, tezin temel konusu niteliğinde yeniden işlevlendirme tüm boyutlarıyla araştırılmıştır. Yeniden işlevlendirmenin toplum ve kent silueti için gereklilikleri; yeniden işlevlendirmede değerlendirme kriterleri ve bu kriterlere bağlı müdahale yöntemleri başlıklar altında analiz edilmiştir.

Dördüncü ve son bölümde ise, tüm bu araştırmalar ışığında Samsun Tütün Fabrikası’nın dönüşümündeki teknik ve teorik veriler ile Bulvar AVM’ ye dönüşümü tüm ayrıntılarıyla derlenmiştir.

Sonuç kısmında ise araştırmadaki tarihi ve nicel verilerle, dönüşümün olumlu yönleri yorumlanırken, eksik yönlerine dikkat çekilmiştir.

1.3.) LİTERATÜR ÖZETİ

Tez çalışmasının kaynak araştırmasında, tarihi bir yapı da olmasından ötürü kelime anlamlarına erişmek mahiyetinde, sıklıkla sözlük ve ansiklopedi bilgilerinden yararlanılmıştır. Çeşitli tek yazarlı, çok yazarlı ve çeviri türünde kitaplardan; Uluslararası Tez Merkezi'nden erişimle, yayımlanmış yüksek lisans ve doktora tezlerinden; güncel dergilerden ve aylık dergilerin web tabanlı arşivlerinden; çeşitli makale, sempozyum ve kongre arşivlerinden; TMMOB Harita Kadastro Mühendisleri Odası süreli yayınlarından ve yine TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası raporundan; çeşitli üniversitelerin yayınlarından; Samsun kenti yerel dergisinden yararlanılmış ve tezin konusu olan yapıda çalışmış bireyler ve yakınlarıyla iletişime geçilemediğinden bu tür bir söyleşiye web üzerinden erişilmiştir. Ayrıca tezin tüm aşamasında çeşitli internet kaynaklarından yararlanılmıştır.

Tezin örnek konusu olan Samsun Tütün Fabrikası'nın kültür varlığı verilerine erişmek için 'Samsun Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Müdürlüğü' ile birebir görüşülmüş ve kurul kararı dosyası arşivlerden temin edilmiştir. Yeniden işlevedirmenin mimari proje yüklenicisi olan 'Mim Yapı Mimarlık' ofisi ile irtibata geçilerek, projenin mimari çizimleri ve görsellerine erişilmiştir. 'Bulvar AVM' yönetimi ile görüşülerek yapının tarihi ve güncel fotoğrafları elde edilmiştir; yine AVM yönetiminin izni dâhilinde tez araştırmacısı olarak tezin teorik verilerini destekleyici nitelikte bizzat kendim fotoğraflama yapma fırsatı da buldum.

2.)SANAYİLEŞMENİN KISA TARİHİ

Sanayi kelimesi Arapça'dan Türkçe'ye girmiş olup, imalat anlamına gelen “Sınai” kelimesinden türemiştir. Bu kelime el işçiliği ile gerçekleşen üretim süreçlerini temsil eden Sınai'den “Sanayi” formuna dönüşmüştür. İmalathanenin anlamını ise yine bu kelimedenden doğan Darüssinai kelimesi karşılamaktadır (Özbalta, 2019).

İnsan, yaşamını devam ettirebilmek için ihtiyaçları doğrultusunda doğayı dönüştürmek, üretmek zorundadır. Üretim genel anlamda insanın çabasıyla özdeksel ve düşünsel ürünler ortaya koyma eylemidir. Bireyin ve toplumun var olması ve varlığını idame ettirebilmesi için gerekli yaşam araçlarını elde etme durumudur. Buna istinaden doğayı dönüştürücü bir eylem olarak “sanayi” insanlık tarihi kadar eskidir. Sanayi kavramı tarihsel bir süreç geçirerek, aletin insan elinden alınıp bir mekanizmaya yerleştirilmesiyle bugünkü özgül anlamına gelmiştir. Sanayi kelimesinin bugünkü anlam ve kapsamında, makineli üretime geçiş büyük rol oynamaktadır. Ekonomik bir tanım olarak sanayi: ham madde ve kaynakların, yetkin kişilerin bilgi, beceri ışığında ve gelişen teknoloji eşliğinde, çalışan emeği ile üretim tesisleri ve fabrikalarda nihai ürün ve hizmet şeklini almasıdır. Bu tanımdan anlaşılıyor ki, sanayi temelinde dört unsur barındırmaktadır. Bunlar: doğal kaynaklar, emek, sermaye ve yönetimdir (Kıraç, 2001). Temelinde bu dört unsur olmasıyla beraber buharlı makinenin icadı klasik tarım toplumundan, bugünkü sanayi toplumunun ilk yıllarına evrilmesine kaynak olmuştur. Buharlı makineden sonra tasarlanan başka mekanizma ve teçhizatların zaman içerisinde teknolojiyle güçlenerek gelişmesi birçok sektörün sanayileşmesini harekete geçirmiştir (Özbalta, 2019).

Endüstri çağı gibi yeni bir çağın eşliğinde, ekonominin belkemiği olan mekanik üretimin yerini daha gelişmiş teknolojilere bırakması ile birlikte; gelişen, büyüyen ve yeni oluşan kurumsal sektörler hayatın birçok alanında olduğu gibi kentlerin biçimlenmesinde de önemli bir yere sahip olmuştur. Bu değişim sebebiyle daha önce kent merkezlerinde bulunan bir kısım endüstriyel yapılar, 1960'lı yıllardan başlayarak

yerlerini ekonomik modelin simgesi haline gelen şirket merkezleri, lüks oteller ve pahalı konutlara bırakmıştır. Bu durum endüstriyel yapıların ve orta sınıfın kent çeperlerine kaymasını beraberinde getirmiş ve kent merkezlerindeki birçok alan terkedilmiştir. Bununla birlikte bazı endüstriyel yapılar, başlangıçta kent merkezlerinin dışında olmalarına rağmen genişleyen kent sonucunda şehrin merkezinde kalmışlardır. Bunun sonucunda ise bu yapılar rant sebebiyle taşınmışlar, kapanmışlar ya da yıkılmışlardır. Bu yeni kentsel oluşum evresi yıkılan, tahrip olan ya da fonksiyonunu kaybederek terkedilen tarihi yapıların ve tarihi dokuya sahip alanların korunması amacıyla yapılan girişimlerin başlaması ihtiyacını doğurmuştur. Kentsel yenileme planları, yaşam alanları tehdit altında olan gruplar ile tarihi geçmişe sahip yapı ve alanların yok edilmesine, karşı görüş sergileyen varlıklı grupların birlikteliği batılı ülkelerde başlayan kültürel mirası koruma hareketiyle karşılaşmıştır. Kültürel mirası koruma çalışmaları zamanla birçok gelişmekte olan ülkelere de yayılmıştır. 1990'lı yıllarda, Kültürel Miras Turizmi'nin büyümesi daha fazla şehri, tarihi yapılarını koruma yatırımı yapmaya itmiştir (Durmuş, 2019).

Bu süreç dâhilinde işlevini yitirerek atıl durumda kalan endüstri yapılarının ve alanlarının da kültürel miras kabul edilmesinin temelleri, olumsuz çevresel imgelerine rağmen endüstri yapılarının bir değere sahip olduğu ve korunması gerektiği düşüncesine dayanan kişisel girişimlerle atılmıştır (Durmuş, 2019). Endüstriyel yapıların korunmasına dair en eski tarihli girişimlerden biri *yazar L.TC. Rolt* öncülüğünde, 1945 yılında, İngiltere'deki su kanallarının korunması maksadıyla ortaya çıkan gönüllü kuruluş sayılabilir. "Endüstriyel arkeoloji" terimi ise ilk kez *Michael Rix* tarafından 1955 tarihli, İngiltere'de sanayi devriminden kalan anıtların tehlike altında kaldığını savunan yazısında karşımıza çıkmaktadır (Durmuş, 2019).

Endüstri devrimi bütün bu gelişmelerin sonucunda, kapitalist bir ekonomik düzeni de beraberinde getirmektedir. 18. ve 19. yüzyıllarda, başta buhar gücünün buluşu olmak üzere yeni buluşların etkisiyle makineleşmeyi ardından sermaye birikiminin artması ile zincirleme bir şekilde üretim safhalarının değişime uğraması ile ortaya çıkmıştır (Durmuş, 2019). 18. Yüzyılda tüm dünyayı etkileyen teknolojik, iktisadi, sosyal ve siyasal boyutlu gelişme ve değişimler 19. yüzyıl hatta 20. yüzyılın başlarına dek sürmüştür ve sonuçları günümüze kadar uzanmaktadır (Köksal, 2005). Bu değişimlerden mimari alanı etkileyen, kentsel ve mekânsal kurguları kökten

değişime uğratan sonuçlar İngiltere’de başlayarak Avrupa’da devam edip tüm dünyaya yayılmıştır (Durmuş, 2019).

“Endüstri” kelimesi Latince bir kelime olan “La Industria” kelimesinden türemiştir. Kavramsal anlamı hammaddeleri, insan emeği ve makine gücünün etkisiyle yapılmış eşya haline dönüştürme, üretme eylemi olan endüstrinin kelime anlamı ise faaliyet ve etkinlik olarak tanımlanmaktadır (Durmuş, 2019).

Hammaddenin işlenerek ihtiyaçlar doğrultusunda üretimin gerçekleştiği yerler olan üretim tesisleri, endüstri devrimi olgusunun ardından toplumda yeni bir içerik ve işlev edinerek “Endüstri Yapısı” olarak karşımıza çıkmaktadır. Endüstri yapısı istenen nihai ürüne ulaşmada kendine özgü teçhizatların bulunduğu yine ürüne özel yöntemlerin izlendiği sistematik bir üretim mekanıdır. Endüstri yapısının amacı; mekanik üretimin işlevsel bütün amaçlarını gerçekleştirmekle birlikte üretim süresince içinde çalışacak insana da hizmet ederek tüm gereksinimlerini karşılayabileceği fiziki çevrenin oluşturulmasıdır (Akı, 2011).

Genel anlamda endüstri; yaratıcılık, iş, beceri ve zeka kavramlarını dinamik hale getirerek, uygulamaya konulmasını ifade eder (Kıraç, 2011).

Sanayi, antropolojik açıdan bakıldığında doğayı dönüştürücü bir eylem, bir üretim tekniği olgusudur. Bu olguda ise doğa, insan ve ürün belirli bir ilişki içerisinde biçimlenerek tarihsel ve toplumsal değere katkı sağlamıştır. İnsanlık tarihine bakıldığında insan, ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla doğayı dönüştüren, ona egemen olmaya çalışan homo faber (alet yapan insan)’den günümüzde çok iyi bildiğimiz homo sapiens (düşünen insan)’e evrilmişse de anlaşılıyor ki üretim insanının ilk insansal eylemi olmuştur (Batur ve Batur, 1970).

Endüstri devrimi ile birlikte zincirleme bir şekilde daha birçok buluş olmuştur. Bu buluşlar makinelerin daha karmaşık hale gelmesini, büyük fabrikaları ve dolaylı yoldan kentteki enerji kaynaklarına yakın yerlerde toplanmayı zorunlu kılmıştır. Dolayısıyla sanayiciler kentlere göç etmiş ya da kendi kentlerini oluşturmuşlardır. Bu durumun sonucunda Batı Avrupa nüfusunun büyük bir kısmı, 20. yüzyılın başlarında kentlerde bulunmaktaydı. Devrim, toplumun ikamet değişikliği ile kalmayıp insanların düşünce ve yaşam tarzını da değiştirmiş, sosyo-kültürel ve ekonomik boyutlarıyla köklü bir çevresel etki uyandırmıştır. Sadece işveren sınıfının değil, işçi sınıfının da

mesken ve sosyal alanlarında nüfus kayması yaşaması toplumsal ve kentsel dokuda ciddi farklılıklar göz önüne sermiştir. Bütün bu gelişmeler kentleri, toplumları ve toplumun yaşam şeklini radikal bir şekilde değiştirip, çok işlevli kent oluşumu sunduğu için “kentleşme devrimi” gibi bir olguyu da beraberinde getirmiştir (Ersine, 2012).

1750 yıllarında, İngiltere’de makineleşmenin artması ve buna karşılık tarımın azalmasıyla insanlar makineleri ücret karşılığı kullanıp geçimlerini sağlamak amacıyla endüstrinin var olduğu bölgelere göç ederek çalışmaya başlamışlardır. Endüstrideki bu hızlı gelişmeler, dolaylı ve doğrudan birçok alanı etkilemiştir. Farklı sektörleri de etkileyerek büyüyen endüstrinin, artan üretim taleplerini karşılayabilmek için sunduğu çözümler arasında yapı tipolojisi de yer bulmuştur. Endüstriyel yapıların konumlandırılmaları irdelendiğinde, yapısı gereği sosyal alanlara benzememesinden ötürü şehir merkezinin dışında kalan bölgeler; lâkin lojistik safhasındaki kolaylığından ötürü de dere ya da deniz kenarları tercih edilmiştir. Demiryolları ve lokomotifler gibi zamanla gelişim gösteren ulaşım yolları endüstriyel yapıların daha kolay konumlandırılmasını sağlamıştır. Örneği 1840’larda görülen ve *Fairbairn* tarafından kurulan un değirmeninde Avrupa’da da oldukça yeni bir teknik olan prefabrik dökme demir kullanılmıştır. Osmanlı Devleti yurt dışındaki gelişmeleri yakinen takip ederek, hiç vakit kaybetmeden aynı tekniği getirtmiştir. 19. yüzyılın ortalarından itibaren üretim teknolojisinin gerektirdiği ana strüktür elemanı olarak dökme demir kullanılmıştır, Osmanlı’daki örneği “Tersane-i Âmire” yapısında görülmektedir. “Feshane-i Âmire” de görüldüğü gibi fabrikalar yatay mimari şeklinde kurulmuş, ihtiyaca bağlı olarak da ek yapılarla geliştirilmiştir. Öncelikli amaç işlevsellik olduğu için genelde yalın bir mimariye sahiplerdir ve bezemeler en az düzeyde tutulmuştur. Buna rağmen yapının girişleri özel işaret ve armalarla vurgulanmış fabrikalar da mevcuttur. Misal, “Tophane-i Âmire” fabrikası. Neo-klasik cephe özellikleri görmek mümkündür; ancak sadece devlete ait fabrikalarda rastlanabilir. Örtü sistemleri olarak ise düz, şed ve beşik çatı tercih edilmiştir. Teknolojik gelişmeler, yapı alanında da olumlu değişimleri beraberinde getirmiştir. Bu sayede yapılar daha hızlı inşa edilip, daha esnek tasarımlar uygulanabilir hale gelmiştir. Eski yapılar zamanla tarihi değere sahip yapılar olarak kullanım dışı kalarak, terk edilmiştir. 1990’lı yıllarda yaklaşık 256 olan tarihi endüstriyel yapı sayısı korunmadıkları için 43’e kadar düşmüştür. Günümüzde bir kısım endüstriyel yapı uygun yeniden işlevlendirme ile ayakta

tutulmaya çalışılmakta, bir kısmı ise koruma altında bulunmasına karşın işlevsiz ve kullanım dışı durumdadır (Özolcay, 2018).

Ülkemizde sanayileşme Cumhuriyetin kuruluşuna dayanmaktadır. O dönemlerde bölgesel sanayi planları yapılmayıp daha çok dağınık, küçük esnaf modeli olduğundan organize sanayi iş yerleri olmadığından ötürü çok kıymetli tarım arazileri yok edilmiştir. Zamanla sanayi yatırımlarının artması ile 1960'lı yıllardan itibaren bölgesel sanayi planları oluşturulmaya başlanmıştır. Günümüzde hemen hemen her ilimizde planlı sanayi bölgeleri kurularak, çevreye duyarlı sanayi tesislerinde üretim gerçekleştirilmektedir (Dağlık, 2012).

Dünya tarihinde, nüfusun az, ulaşım ve iletişim olanaklarının sınırlı olduğu dönemlerde, bireylerin yaşamlarını idame ettirmeleri için tarım, avcılık ve hayvancılıkla ilgilenmeleri kendileri için yeterli olabiliyordu. İnsan nüfusunun zamanla artması, gelişen teknolojinin beraberinde keşifler, icatlar ve sosyal yaşam kültürünün gelişim göstermesi, bilim ve teknikteki çeşitli ilerlemeler tüketimi de arttırıp ekonomik düşünmeyi gerektirmiştir. Gerek duyulan her türlü günlük ihtiyacın artmasına karşın üretimin bunu aynı hızda karşılayamaması, bu Yeni Çağda makineli seri ve aynı zamanda ekonomik olması beklenen üretim modelini uygulamayı gerek kılmıştır.

Buharla başlayan sanayi devriminin zamanla gelişme göstermesi bugünkü nüfusa hatta daha fazlasına yetecek üretimin planlı, seri, ekonomik ve geri dönüşümlü olabilmesi için sanayi yapıları, fabrikalar, kapalı-açık-yarı açık üretim tesisleri tasarlanmıştır. Bu tesisler gaz, duman, koku, gürültü, atık gibi istenmeyen etmenlerin birini ya da birkaçını doğaya bıraktıklarından dolayı toplu yaşam alanlarından olabildiğince uzak olmaları gerektiği için bu üretim tesislerinin toplu olarak, “sanayi bölgesi” adı altında şehir planlarında yer alması zorunlu hale gelmiştir (Dağlık, 2012).

Özünde eş anlamlı olan endüstri ve sanayi kelimeleri, Türk Dil Kurumunun Türkçe Sözlük’ünde şu anlamlarla yer buluyor:

“Endüstri, ham maddeleri yapılmış eşya haline getiren iş ve etkinliğin bütünü, uran, sanayi”.[1]

“Sanayi-i, ham maddeleri yapılmış bir hale sokmak için uygulanan eylemlerin ve bu eylemleri uygulamak için kullanılan araçların topu”.[2]

Bu tanımlardan yola çıkarak, sanayi kavramına zamansal ve mekânsal boyutları da katarsak “üretim eylemi” olarak adlandırılabilir. Günümüzdeki anlamıyla doğayı ihtiyaçlar dâhilinde dönüştürmek olan sanayi eski çağlarda da daha dar, tam insan gücüyle olmasına rağmen aynı anlama gelmektedir. Bu durum Mısır’ın Eski Krallık dönemi gibi Bronz Çağı Mezopotamya’sı için de geçerlidir. Örneğin madencilik, metal eritme gibi bazı işleri gerçekleştirmek için de kullanılan araçlar vardır (Batur ve Batur, 1970).

Üretim, insanın yaşamını devam ettirebilmesi için ihtiyaçları dâhilinde doğadaki her türlü araç ve besini kendi iş gücünü harcayarak karşılamasıdır. Bundan dolayı üretmek eylemi insanın varlığı için temel gereksinimdir. İnsanlar doğadan yararlanırlarken zorunlu olarak birbirleriyle de ilişki kurarlar ve birbirlerini değişime uğratırlar. Toplumun yapısı bu değişikliklerle şekillenir. İnsanlar üretim faaliyetleri esnasında belirli düşünsel kurallar edinirler. Bu bir döngü halini alır ve bütün bu kurallarla tekrar doğayı, kendilerini ve birbirlerini değiştirirler. İnsanlık tarihi de böyle girift etkili bir süreçte oluşur. Üretimin oluşabilmesi için insan-doğa arasında üretim araçlarına, insan-insan arasında ise üretim ilişkilerine ihtiyaç duyulur. Bu döngü de üretim tarzını belirler. Bu zorunlu döngünün sürekliliği için aralarındaki uyum şarttır. Döngünün sonucu gelişip değişirken üretim ilişkisi eskir ve aralarındaki uyum bozulur. Bu uyumun yeniden meydana gelebilmesi için üretim tarzının değişmesi mecburidir. Bu zorunluluk hali doğa gibi toplumun da kendine özgü nesnel bir yasayla gelişmesini sağlar. Ortaya çıkan toplumun bu nesnel yasasına, doğanın nesnel yasası gibi hükmedebilmek için onun bilincine varmak ve onu insan ihtiyaçları için kullanmak şarttır. Doğasal veya toplumsal yasa olsun insanlar tarafından meydana getirilmemişlerdir ve işlemleri uygun koşullar olduğunda sağlanır. Toplumsal

¹ Mehmet Ali Ağakay, *Türkçe Sözlük*. (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1966) 241.

² Mehmet Ali Ağakay, *Türkçe Sözlük*. (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1966) 624.

yasaların işlemedeki bu koşulları insanlar bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde oluşturup yok edebilirler. İnsan buradaki rolüyle yasaların işleyişini yavaşlatıp hızlandırabilir, daraltıp genişletebilir. Yasa bilinçli veya bilinçsizce gerçekleşmiş olsun uygun koşulları bulduğu zaman doğrudan işler (Hançerlioğlu, 1973). Endüstrinin var oluşu ve gelişimi de bu yasanın işleyişine dayanır.

Başlangıçta üretim sistemlerindeki enerjinin tek kaynağı insandı ve dolayısıyla üretime sınırlı bir enerji hâkimdi. Tek ve basit bir enerji kaynağı olmasına rağmen üretim süreci farklılıklar göstermektedir çünkü üretimi etkileyen, günümüzde teknoloji diyebildiğimiz “alet” faktörüdür. Alet, enerjinin etkisini değiştirerek üretimi etkiler (Tekeli, 1969). Bu açıdan bakıldığında teknolojinin gelişmesi için birbirini tamamlayan iki ayrı alt bileşen vardır. Bu da gelişen teknolojiye enerjinin kaynağı insan olmasa da yeni enerji kaynaklarının insanın denetimi altına alınması diğer taraftan da bu enerji kaynaklarının verimini arttıracak doğrultuda aletin kusursuzlaştırılması demektir. Bu ikilide temel öge enerjidir, alet enerjinin etkinliğini farklılaştıran aynı zamanda da türüne göre insanları yeni enerji kaynaklarına ulaşmaya iten bir ögedir (Batur ve Batur, 1970). Endüstrinin gelişmesinde en önemli aşama uzvi enerji kullanımından inorganik (hayvan gücü, rüzgâr, katı-sıvı yakıtlar, elektrik) enerji kullanımına geçiş olmuştur (Tekeli, 1969).

Doğa ve insan birlikteliği yok sayılarak toplumların gelişmesi açıklanamaz. Onların diyalektik birlikteliği bir sonuç doğurabilir ve bu sonuç da iştir yani üretimdir. Üretmek de toplumların yaşayıp gelişmesi için insan varlığının her çağda nesnel şartıdır. İnsanların yaşamlarını sürdürmeleri için sahip olmaları gereken maddi değerleri üretmeleri gerekir. Üretim için de bu işe yarayan aletler gerekir, bunları yapmak ve kullanmasını bilmek gerekir. Bu üretim güçlerinin analiz edersek: gerekli olan maddi değerler için “üretim aletleri”, aletlerin işleyebilmesi için “insanlar”, teknik ve bilimsel bilgileri içeren kuşaktan kuşağa aktarılan “üretim deneyimi” şarttır. Bütün bu üretici güçler bütünü içinde belirleyici öge üretim aletleridir ve aletler insan ile doğa arasında bir aracıdır. Bütün üretim aletleri için geçerlidir ki üretim aletlerinin niteliği; belli bir iş için gerekli olan insan sayısını, zorunlu teknik bilgileri, kullanan insanın iş deneyimini belirler. Üretici güçlerin gelişmesi, üretim aletlerinin gelişmesiyle doğru orantılıdır. Kabaca bakılırsa insanlık tarihi; ilkel taştan yapılma aletler, avcılık, tarıma geçiş, zanaatların ortaya çıkması ve gelişmesi, iş bölümüyle manüfaktürün ortaya

çıkışı, makineli fabrikaya geçiş, buhar makinesi ve elektrik enerjisinin buluşu ile büyük sanayiye geçiş gibi gelişimlerle üretim güçlerini dinamik kılmışlardır. Bu değişim ve gelişimden insanlar da etkilenmiştir; üretim deneyimleri, iş alışkanlıkları, üretim araçlarını kullanma yetenekleri gibi (Politzer, 2010).

Ibarrola'ya göre üretmek: “doğada ham biçimde bulunan maddeleri, insanlar tarafından yararlanmaya uygun bir hâle dönüştürmek”^[3] demektir. Her türlü ham madde kendine özgü bir tüketim malı halini alır. Bu malları üretmek için insan el ve beyin gücü harcamak durumundadır. İnsan doğada tek başına değil topluluk halinde yaşadıkları için bu çalışma toplumsal bir çalışma olacak ve belirli bir ilişkiler biçimini barındıracaktır. Çalışma, insan emeğinin çalışma nesnelerine uygulanma durumudur. Çalışma nesneleri ya doğrudan organik bir biçimde (oduncunun kestiği ağaç) ya da insan emeğiyle işlenmiş (kesilmiş ağacın mobilya yapımına uygun hale getirilmesi) bir biçimde bulunur. Organik ya da yarı organik maddeleri işlemek için bazı araçlara sahip olmak gerekir. İnsanın çalışma nesnesi üzerinde onu değiştirmesine yarayan her şey birer “çalışma aracı”dır. Bu araçların başında üretim aletleri gelir. Üretim aletleri insan elinin devamı niteliğinde ilkel aletlerden, kısmen ya da tamamen insanın üretici eylemi yerine geçen modern makinelere kadar insanların çalışmakta yararlandığı çeşitli aletleri kapsar. Üretimde aletin oynadığı rol paleontolojide kemiğin oynadığı rolün aynısıdır denebilir; çünkü tarihsel dönemleri birbirinden ayıran ürünler değil, ürünleri üretme şeklidir yâni üretim âletleridir. Maddeler ile çalışma araçları bir araya gelerek, üretim araçlarını meydana getirirler ama üretmek için bunlar tekil biçimde hiçbir şey imal edemeyecek, cansız nesnelerdir ve üretmek için üretim araçlarıyla insanın çalışma gücünün kombinasyonu şarttır. Çalışma nesnelerine kullanım değeri katacak olan üretim aletlerini harekete geçirecek olan, çalışma gücüdür. Üretim âletlerinin gelişim göstermesiyle beraber insanın çalışma yeteneği, üretim deneyimi de gelişir. Eskimiş üretim şekilleri yerlerini, üretim güçlerinin gelişme derecesine uyum gösteren üretim ilişkilerine bırakırlar. Üretim âletlerindeki mükelleşme süreci sürekli devam eder. Örneğin, kapitalist düzende girişimciler rakipleriyle savaşmak adına

³ J.Ibarrola, *Ekonomi Politik El Kitabı-Yabancılaşma ve Hümanizm*. (Ankara: Ser Yayınları, 1974)

dokuma fabrikasında el tezgâhı yerine dokuma makinesi koyması gibi. Sanayi devrimi de bu türden değişiklikler ile doğmuştur (Ibarrola, 1974).

Tarihsel indekse göre üretim biçimleri: ilkel, köleci, feodal, kapitalist ve toplumcu toplum şeklinde sıralanabilir. Bugünkü anlamıyla kapitalist ve toplumcu aşamalarda yer alan üretim biçiminden yani modern sanayiden bahsedilecek. Bir takım ilişkiler düzeni içinde, üretim tekniği olgusu ve üretime değin ilişkiler biçiminden ve her ikisinin alt bileşenlerine göre günümüzdeki anlamının sınırları dâhilinde açıklanmaya çalışılacaktır. Üretim araçlarından bahsederken söylenegelen enerji konusunda sanayi dönemi, organik enerjiden inorganik enerjiye geçiş olarak belirlenir. Buradan yola çıkarak da toplumun sanayileşmesi organik enerji/inorganik enerjiyle ters orantılıdır (Batur ve Batur, 1970).

Matematik ve mekanik uzmanları, alete basit bir makine; makineye bileşik bir alet derler. Realde tüm makineler nasıl bir araya getirilmiş olurlarsa olsunlar basit güçlerden (vida, kama, manivelâ) oluşur. Alet ve makine arasındaki en basit fark, aletin işleyişinde enerji insan gücü iken makinede insandan başka bir enerjiden (su, rüzgâr, havan) faydalanılıyor olmasıdır. Misal, aynı dokuma tezgâhı insan gücüyle çalıştırılınca alet, buhar gücü ile çalıştırılınca makine olacaktır. Sanayi devriminin başlangıç noktasını temsil eden makine, bir tek alete güç veren işçinin yerine, aynı anda birden fazla aynı veya benzer aleti çalıştıran, tek bir güçle işleyen bir mekanizmaya dönüşerek geçti ve böylece insan gücü olan beşeri gücün sınırlılıklarından tamamıyla arındı. Endüstride, üretim biçimlerinin herhangi bir alanında gerçekleşen değişim, diğer alanları da etkiler. Bir işin parçalara ayrılarak bölümler şeklinde işleyişi, toplam süreçte tek bir sonucu ortaya koyan kollardan oluşması, toplumsal iş bölümünün bir sonucudur (Marx, 1966).

Tüm endüstriyel gelişmelerin temelinde, insan gücü ve yeteneği yer almaktadır. Üretimdeki değişiklik, makineleri çalıştırma gücüne sahip buharın 1700’lerde bulunmasıyla başlamıştır ve bu mekanik gücün kullanımıyla verimi artırmak amaçlanmaktadır. Gelişmeler yavaş ilerlese de 19. yy. ortalarında büyük modern sanayi kuruldu ve 20. yy.’ın ilk yarısında teknolojik ve sosyal değişimin etkisiyle hızla gelişti. Zamanla, makineleşmede cihaz ve aletlerin gücü hassasiyet derecelerinin de gelişmesine katkı sağladı. Bu sayede seri ve değiştirilebilir kütle halinde üretim gerçekleştirildi. Kullanılan makinelerle, daha kısa sürede, en az

zayıflatla; zamandan ve ham maddeden tasarruf ederek benzer ürünler ortaya koymak amacıyla her gün daha çok önem arz etmektedir. Makineleşmedeki bu artış, fabrika ünitelerindeki artışı ve dolayısıyla nihai ürüne ulaşmadaki hızı da artırmaktadır. Sanayi devrimi, teknikteki ve ulaştırma imkânlarındaki gelişmelerle 18.yy.'dan itibaren tüm dünyadaki değişimin ortak adıdır. Sanayi devrimi 1750-1830 yıllarında ilk olarak İngiltere’de ortaya çıktı ve kısa sürede diğer ülkelere yayıldı; fakat bazı ülkeler sanayi devrimini 20. yy. gibi bir çağda daha geç yaşamıştır (Kılıçoğlu, Araz, Devrim, 1992).

Makinenin, endüstrinin herhangi bir alanına girmesi diğer dalları da istemsizce etkilemektedir ve makineler böylece üretim tarzına hükmetmiştir. Zincirleme şekilde büyüyen bu süreç toplumun yaşam biçimini de etkilemiştir. Günümüzde ülkelerin gelişmişlik düzeyi ve yaşam standardı, endüstrileşmeyle doğru orantılı görülmektedir. İnsanlık tarihinde, toplumların ekonomisini ve yaşam standardını etkileyen iki tane köklü değişiklik yaşanmıştır. İlki farklı tarihlerde Mezopotamya’da yaşanan “tarım devrimi” ikincisi ise 1769 yılında Watt’ın patentini aldığı buhar makinesinin buluşuyla başlayan “endüstri devrimi”dir. İletişim olanakları sayesinde endüstri devrimi, tarım devrimine göre daha hızlı yayılma göstermiştir (Şimşek, 2006).

Endüstri devriminin gelişimine bakılacak olursa, 1890’lara kadar süren ilk dönemde, buhar enerjisi hidrolik enerjinin yerini almış ve metalürjideki gelişmeler demiryolu yapımını ileriye taşımıştır. 1896 yıllarında başlayan endüstri devriminin ikinci dönemi büyük fiyat artışları sebebiyle 1928’lere kadar sürebilmiştir. Bu ikinci dönemdeki büyük gelişme ise enerji kaynağı olarak maden kömürünün etkinliğini devam ettirse de yerini büyük oranda elektrik ve petrol enerjisine bırakmasıdır. Sonraları kimya sanayi, otomobil ve uçak yapımında rol oynayan mekanik sanayi gelişim göstermiştir. Son olarak ise endüstrinin tarım alanında da yer bulmasıyla tarımda mekanik tarım araçları kullanılmaya başlanmıştır ve üretimde zincirleme çalışma yöntemi ile sanayi bu zamana kadar ki en büyük ivmesini yaşamıştır (Uçar, 2013).

Endüstrileşmenin en kalıcı etkisi insan ve çevre üzerine olmuştur. Endüstri devrimine, “kentleşme devrimi” de denebilir bunun sebebi sanayinin kentlerde köklü değişiklikler yaşatmasıdır. Daha dar enerji kaynaklarına (su, rüzgar) bağlı kurulan endüstriyel yapılar daha sonra bulunan enerji kaynakları (taş kömürü) ve taşıma kolaylığı (akarsu ve kanal yakınları, demiryolu yapılması) gibi sebeplerden dolayı

faklı yerlere kurulmaya başlanmıştır. Zamanla, endüstrileşmenin etkisiyle ulaşım, teknoloji ve yönetim imkânlarının sonucu olan çok işlevli kentler oluşmuştur. Bu duruma asıl kaynak, bütün endüstri dallarının eski kentlerin çeperlerinde, ham madde ve enerji kaynaklarına en yakın ve insan gücünün kolay ve ucuz bulunabilir yerlerde kurulmasıdır. Endüstri alanlarının yanında veya yakınında işçi mahalleleri doğmuştur. Değişime uğrayan bu kentlerde yeni işlevli, yeni hizmet alanları doğmuştur; fakat bu durum bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. Kat adetlerinin ve arsa değerlerinin artması, parsellerin küçülerek boş alan kalmayacak şekilde yapılaşması, tarihi eserlerin asıl işlevleri dışında kullanılması gibi sonuçlar doğurmuştur. Göçle kente gelen nüfusun kent kültürüyle çatışma yaşaması da kültür sentezini ortaya çıkarmıştır (Uçar, 2013).

Büyük sanayinin yer seçimi, gelişen teknoloji ve genel refah düzeyindeki iyileşmeler ile ucuz ham madde ve iş gücü sağlayabilecekleri üçüncü dünya ülkelerine kaymıştır. Sanayileşmenin bu şekilde yer değiştirmesi, gelişen kent yapısının içinde kalan; işlevini yitirmiş, atıl endüstri yapılarını karşımıza çıkarmaktadır (Uçar,2013).

Prof. Dr. Halil SEYİDOĞU, Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlüğünde sanayiye şu şekilde tanımlamıştır: “kelimenin orijini Latince’deki ‘industria’dır, Fransızca’ya ‘industrie’ biçiminde geçmiştir, Türkçe’de ise zaman zaman Fransızca okunuşu ile “endüstri” olarak kullanılır. Sanayi yaratıcı iş, beceri, zeka ve bunların uygulamaya konmasını ifade eder. Ekonomik bir kavram olarak ham madde ve ara malların mevcut bilgi, beceri ve teknolojilerden yararlanılarak ve işçi emeğinin katkısıyla fabrika veya üretim tesislerinde mal ve hizmet şekline dönüştürülmesi biçiminde tanımlanabilir”^[4]

Tekeli ise sanayileşmeyi, “çağdaş teknolojinin yalnızca tarım dışı üretime değil, tarımsal üretime de girmesidir ve kentleşme sanayileşmenin bir işlevidir”^[5] şeklinde tanımlamaktadır.

⁴ Prof. Dr. Halil Seyidoğlu, *Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük*. (İstanbul: Güzem Can Yayınları, 2002) 540.

⁵ İlhan Tekeli, *Kent, Kentli Hakları, Kentleşme ve Kentsel Dönüşüm*. (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014) 25.

Organik olmayan buhar gücü enerjisinin, ulaşımda ve üretimde uygulanmasıyla büyük sanayi üretimine geçilmiştir. Büyük sanayi üretimi ve ileri teknoloji kullanılarak verimliliğin artırılması ile toprağını kaybeden küçük üreticiler kente göç etmeye başladı; çünkü sanayi kenti kavramı sadece tarım dışı üretimdeki gelişmeyle ortaya çıkmıyordu. Böylelikle, sanayileşmedeki gelişme ve tarımda modernleşme, kentleşme sürecini hızlandırıyor ve sanayi kentini ortaya çıkarıyordu ardından kaçınılmaz olan kentli nüfus hızla artmaya başlıyordu; çünkü gelişen sanayi için hem pazar hem de emek arzı için en uygun alan kentti. Kent sadece değer oluşturulması için değil, oluşturulan değerın transferi yönünden de önemli fonksiyonlara sahiptir (Tekeli, 2011).

Sanayi devrimi, eski üretim yöntemlerini bir anda gölgeleyen, ilkel duruma getiren ve yerini alan, tarihsel değeri olan bir makineli üretime geçiştir. Fabrikalar devri de denebilen bu dönem dünya üzerinde zanaatkârlığı, ucuza üretim yaparak devre dışı bırakmıştır. Fabrika üretimine bağlı olmadan gerçekleştirilen üretimin, fabrika üretimi yapan ekonomilere göre gelişmişlik düzeyi daha alt seviyelerde, daha geri kalmış bir dünya sunar fakat; sanayi devrimi sanılanın aksine hızla gelişme gösterip, bir anda fabrikasyon üretiminin yaygınlaştığı bir süreç olmamış, başlangıçta teknolojinin geleneksel zanaatlara dayandığı uzun bir dönüşüm olmuştur (Quataert, 2013).

İlk sanayi inkılâbının daha sonraki dönüşümlerden farkı, hükümet desteği olmaksızın kendiliğinden ortaya çıkmış olmasıdır. Nef'e göre "Büyük Britanya'da sanayileşmenin doğuşu 18.yy. sonları ve 19.yy. başları ile bütünleştirilen anî bir olay olarak değil de 16.yy.'ın ortalarına kadar uzanan ve 19.yy.'ın ortalarına kadar uzanan ve 19.yy. sonuna doğru sınaî, devletin zaferi ile sonuçlanan uzun bir süreç olarak daha iyi değerlendirilebilir."^[6] (Deane, 1994).

Ortaçağ insanı, önceki devirlerde görülmedik derecede bir makineleşmeye şahit olmuştur denilse de bu çağın insanı, köylüsüyle kentlisiyle makinelere pek de

⁶ J. U. Nef, *Economic History Review* (1934). E. M. Carus – Wilson, *Essays in Economic History* (1954). C. I, s. 105'de yeniden basılmıştır.

yabancı değildi. Su gücünü iş gücüne dönüştüren çarklı düzenekler ve değirmenler, bu makinelerle oluşturulmuş iş yerlerinde; tahıl öğütme, bitkisel yağ çıkarma, kumaş dokuma gibi daha birçok iş görölüyordu. Bir açıdan bunlar da Ortaçağ'ın fabrikalarıydı ya da fabrikalaşmanın dahası sanayileşmenin temelleriydi. Tek fark enerji kaynağının organik oluşuydu (Gimpel, 1997).

2.1.)SANAYİLEŞMENİN GEREKSİNİMLERİ

Sanayileşmenin temel nedeni, artan insan nüfusunun gereksinimlerinin avcılık, toplayıcılık gibi ilkel yöntemlerle karşılanamaması ve sınırlı kaynakların daha verimli kullanılması zorunluluğudur (Özdemir, 2015).

Toplumları siyasal, kültürel ve sosyal anlamda etkileyen Rönesans dönemi, bu zorunluluğun fark edilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Sanayileşmenin Rönesans dönemine kadar geri gitmesi ise Rönesans'ın sanat veya kültürel bir akım olarak kalmayışı; ülke ekonomilerini de düzenleyen bir olgu oluşudur. Rönesans'ın temelinde yatan aydınlanmış ve reformcu düşünce biçimi sayesinde, gelişen yöntemler daha nitelikli ürünler elde edilmesini sağlamış ve bu ürünlerin yeni ve farklı alanlarda pazarlanması, Avrupa'yı diğer ülkelere karşı ekonomi ve ticaret anlamında üstün kılmıştır. İlerleyen dönemlerde de dünya düşünce yapısının rasyonel bir hâl almasıyla, ham madde arayışları, coğrafi keşiflerin olması Avrupa'da büyük ölçüde ekonominin hareketlenmesini sağlamış ve bu durum diğer dünya ülkelerini de etkilemiştir. Artık ülkeler toprak büyüklüğünü zenginlik sayıp savaşmayıp, kalkınmanın teknoloji, seri üretim ve nitelikli ürünler ile bunları pazarlamakla olduğunu kavrayıp bu amaç için yarışır hale gelmişlerdir (Özbalta, 2019).

2.2.) SANAYİ DEVRİMİ VE TÜRKİYE'DE SANAYİLEŞME

İki önemli gelişme, insanlık tarihinde ekonomiyi temelden etkilemiştir. Bunlar M.Ö. 8000-3000 arasında gerçekleşen “Tarım Devrimi” ile 18.yy.'ın sonunda meydana çıkan “Sanayi Devrimi” dir. Kendi içerisinde uzun bir süreçte yaşanan Sanayi Devrimi; Tarım Devrimi ile kıyaslandığında farklı şartlarda ortaya çıktığı için hızlı bir yayılma göstermiştir. Yaşanan gelişmeler Tarım Devri takviminde bin yıllara yayılmışken, Sanayi Devri takvimi on yıllara inmiştir (Özbalta, 2019). Tarım

Devrimi'nin daha yavaş yayılmasında, mekân genişliği ve mekânlar arasında iletişimin kısıtlı oluşunun da etkisi büyüktür (Batur ve Batur, 1970).

Bu süreç toplumlar açısından incelendiğinde Sanayi Devrimi ile sanayileşme arasında da çok farklı süreler yaşanmıştır. Nedeni ise tarihsel sürecin takvim yapraklarıyla ölçülememesi ve toplum yapısının veya dış güçlerin topluma benimsettiği koşullardandır (Batur ve Batur, 1970).

Sanayi devrimi, anamalcılığın buhar ve makineye kavuşması ile yaşadığı büyük aşamadır. Aslında sanayinin tarihi, tarım tarihi kadar eskidir; çünkü anamalcılıktan önce de sanayi vardı; fakat buradaki anamalcılık sanayi niteliğini karşılamıyordu. Nedeni ise anamal, sürekli gerçekleşen üretimi tüketime çeviren geniş bir pazar ağı bulduğu zaman sanayi içerisinde kendine yer bulabilirdi. Bu pazar da makineleşme ve ulaştırmanın gelişmesiyle oluşmuş ardından anamalı da içerisine çekmiştir. Özünde, makineleşmenin ya da teknik gelişmelerin yaşanabilmesi, kendine yer bulabilmesi için anamalin olması ve sanayiye yönelmesi gerekir, buradan anlaşılıyor ki sanayi devrimi bazı faktörler arasında karşılıklı etkileşimi gerektiren bir durumdur. İlk etkileşim de yani makine ile anamalin buluşması, 1774'te James Watt'ın buhar makinesini buluşuyla başlamıştır. Ekonomistler Sanayi Devrimi'ni üç döneme ayırmışlardır. James Watt'ın 1774'te buhar makinesini icadıyla birinci Sanayi Devrimi, 1869 yılında Gramme makinesi buluşuyla ikinci Sanayi Devrimi, üçüncü Sanayi Devrimi ise ikinci dünya savaşı sonraları otomasyon ve bilgisayar kullanımıyla başlamaktadır (Hançerlioğlu, 1993).

Sanayi Devrimi'nin burjuvalar ve proleterler olarak toplumu ikiye bölmesinin bir sonucu olarak: makineleşme seri üretimi getirerek nihai ürüne ulaşımı hızlandırarak ürünü ucuzlatması üzerine insan gücüyle üretimi zamanla tamamen yok etti. Böylelikle sömürge altındaki ülkeler geç de olsa gözünün açtı. Yine bu ülkeler İngiltere'nin uygun fiyatlı ürünlerini alarak kendi el işiyle çalışan işçilerin emeklerini terk etmeye başladılar. Ardından uzunca yıldır bir gelişme gösteremeyen Çin ve Hindistan gibi ülkeler Devrimi görmüş ve ona yönelmiş oldular. Devrimleşen sanayi, dünyadaki küçük pazara sahip ülkeleri de dünya pazarına katarak bütün halkları ilişki içine aldı. Sonuç olarak herhangi bir ülkedeki yenilik veya gelişme diğer ülkeleri de etkiler oldu (Hançerlioğlu, 1993).

Sanayileşmeyi tanımlayan ‘anamalın teknolojik gelişmelerle değerinin yükselmesi, böylelikle emeğin verimliliğinin arttırılması’ birçok anlama gelmektedir. İlk olarak, makineleşme anlamına gelmektedir. İkinci olarak, küçük bir atölyede yapılan üretimden fabrikacılığa geçiş denebilir. Üçüncüsü, teknik gelişmenin ekonomiyi hızla değiştirmesidir. Dördüncü olarak, sanayinin tarımdan önce gelişmiş olmuştur. Beşinci ve son olarak ise, tüketim talebine göre üretim arzını nitelemektedir. Bir ülkenin sanayileşmesi demek tüm bu anlamları karşılaması demektir. Ekonomik kalkınma olabilmesi için sanayileşme kavramlarını tamamen karşılanmalıdır. Bu da ulusal gelirin en azından yüzde 10-15’inin sanayiye katılmasıyla gerçekleşmektedir. Sanayileşmenin zaruri şartı da ekonomik bağımsızlıktan geçmektedir. Bağımlı bir sanayileşme olgusunda olması gereken az miktarda ithalat ve daha fazla ihracat ortamı oluşmamıştır ya da bu ivmeyi yakalayamamıştır (Hançerlioğlu, 1993).

Makineler üretim alanında kalmayıp ulaşımda da yer almıştır. Ham maddeler ve ürünler, gelişen ulaşım araçları sayesinde farklı pazarlarda yer bulmuştur. İngiltere’de görülmeye başlayan bu gelişim ardından Almanya, Belçika ve Fransa’da devam etmiş zamanla da İspanya, İtalya gibi diğer Avrupa ülkeleri sonrasında da Osmanlı’da yaşanmıştır. Sanayileşme Avrupa ülkelerinde daha hızlı yayılmıştır, teknik bilgi ve ham madde yetersizliğinden dolayı Osmanlı bu gelişmeleri daha geç benimsemiş ve uzun bir süre daha geleneksel şekilde üretimine devam etmiştir. Bu açık Osmanlı Devletinde fark edilince Avrupa’dan getirilen mühendisler sayesinde bu gelişmeler yakalanmaya çalışılmıştır. Örnek olarak, eskimiş teknolojisiyle verimli üretim sağlayamayan Azadlı Baruthanesi’nin üretim biçimi güncellenmeye çalışılmıştır. Milli sermaye ile asıl gelişmeler Cumhuriyet’ten sonra yaşanmıştır. Cumhuriyet’in kuruluşu sonrası devletin kalkınması amacıyla birçok iktisadi kongreler yapılmıştır. Bu önemli kongrelerden birisi olan İzmir İktisat Kongresi (1923) sanayi eğitimi, Sanayi Teşvik Yasasının çıkarılması, ulusal bankaların kurulması gibi kararlarla devletin ekonomik politikaları belirlenmiş olmuştur. 1923 sonrası da özel girişimcilere destek verilmiş ardından devlet, ulaşım, altyapı ve ağır sanayileşmeyi üstlenmiştir. 1933 yılında kurulan Sümerbank Umum Müdürlüğü bu gelişmeye bir örnektir. 1935 yılından itibaren Sümerbank tarafından Kayseri, Isparta, Trabzon gibi vilayetlerde olmak üzere yirmi adet yeni sanayi yapısı kurulmuştur. Ardından, Anadolu’nun birçok vilayetinde sanayileşme faaliyetleri hızla yayılma göstermiştir (Özbalta, 2019).

2.3.) SANAYİ DEVRİMİ'NİN ETKİLERİ

Sanayi Devrimi sosyal, kültürel, siyasal alanlarda olduğu gibi mimaride de etkisini göstermiştir. Üretimin gerçekleştirildiği sanayi yapıları, sanayi devrimi ile birlikte yeni işlev edinerek toplumda yeni bir içerikle ortaya çıkmaktadır. Sanayi yapılarının, sanayi devriminden etkilenmesi diğer alanlarda olduğu kadar hızlı olmamıştır. Üstelik bu sadece sanayi yapılarında değil tüm mimari yapılar için geçerlidir. Yeni bulunan bir gereç için bile eski formunu koruma eğilimindeydiler. Yani yeni özleri, kendine has özelliği ve kullanım alanı olan malzemeyi, ürünü eski biçim ve işlevine uyarlamaya çalışmışlardır (Batur ve Batur, 1970).

Sanayi devrimiyle kendine yeni bir yön veren mimari, estetik anlamda etkilense de yeni devrin getirisi yapılara daha çok yapım tekniği anlamında olmuştur.

Eski dönemlere göre hem malzemeler daha iyi tanınıyor hem de yeni malzemeler bulunmuştur. Böylelikle yapım tekniği bilgisi de daha bilimsel bir hal almıştır. Mimari alanda gelişmişlik tasarımda değil, yapım tekniklerinin gelişim göstermesi ve tasarıma özgürlük vermesidir. Günümüz yapısı ile geçmiş çağlarda yapılan bir yapının kalitesindeki ayırım tamamıyla mimarlarının hayal gücünde değil, farklı bilgiye hâkim olmalarındandır. Örneğin: Roma mimarisini, Yunan mimarisinden bir adım daha ileri götüren tonoz ve kemerin buluşudur. Gotik mimariye sahip bir kiliseyi Roma'dan ayıran da mekanik bilgi artışına bağlı olarak taşıyıcı kesitlerin incelenerek, sivri kemerin ortaya çıkışı olmuştur. Günümüz mimari ayırımındaki olgunun temelinde ise modern sanayi yani fabrika üretimi yatmaktadır. Bu döneme gelene kadar yapım işleri el işçiliği ile ve yerinde tek tek yapılmaktaydı. Yapım alanına hem süreci kısaltan hem de belirsizlikleri ortadan kaldıran, prefabrikasyon ve standardizasyon gibi iki önemli olgu girmiştir. Bu olgular büyük bir ekonomik değer oluşturmuştur, misal beton frizinin tamamlanması, sıvanın kuruması, beklenmeyen dış koşullardan dolayı ortaya çıkabilecek her türlü hesaplanamayan süreler ortadan kalkmıştır. Ayrıca yapının bazı bölümlerinin fabrikada yapılı olarak uygulama alanına gelmesi de zamandan tasarrufa

büyük katkı sağlamıştır. Sanayileşme üretim süreciyle beraber yapının oluşum sürecini etkilemiştir. Bu dönemden önce yapı işçisi tamamen yapının alanında ve insan gücüyle yaptığı işi, günümüzde fabrikalarda makineye komut veren, işin işleyişini takip eden kişi haline gelmiştir. İşçi, önceden içerisinde çalıştığı yapının tamamından ya da bir bölümünden sorumlu ve işin safhalarına hâkim halde sonucu görürken şimdi, üretilen ürünün yapının neresinde kullanılacağını hatta çoğu zaman hangi yapıda kullanılacağını bilmemektedir ki bazıları henüz projelendirilmemiştir bile. Talebe göre önceden hesaplanmış miktarlarda üretim yapılmaktadır. Yapım yerinde çalışan işçiler de eski güç görevlerinin yerine daha hafif insan gücü gerektiren, fabrikadan gelen parçaları bir araya getirmek görevini üstlenmektedirler (Batur ve Batur, 1970).

2.3.1.) SANAYİ DEVRİMİ’NİN KENTSEL ÖLÇEKTEKİ ETKİLERİ: SANAYİ KENTİ

Kent olgusu, özellikle Avrupa’da 18. Ve 19.yy.’da Endüstri Devrimi ile hızlı bir değişim yaşamıştır. Bu değişimi besleyen etkenler ise Endüstri Devrimi’nin sebepleri ve sonuçları olmuştur. Sebep olarak, üretim yöntemleri ve miktarlarındaki değişimle kent nüfusunun artması ve dolayısı ile kent yapısının değişmesi gösterilebilir. Devrim’in sonucu olarak ise, rasyonalizmin önem kazanarak inşaat alanında şahıs ile devlet arasındaki yasal düzenlemelerin kısıtlanması sonucu kentlerin hızlı ve çarpık bir şekilde değişmesi bu durumun da kentlerdeki altyapı ihtiyaçlarını doğurmasıdır.

Kentlerdeki düzenlemeyi gerektiren en önemli sebep hızlı nüfus artışı ve bunun getirileridir. Kentlerdeki hızlı nüfus artışının nedeni de, önceleri evlerinde veya tarım alanlarında geçimini sağlayan nüfusun, makineleşmeye geçişle işsiz kalarak kırsal kesimden kente göç etmeye mecbur kalmasıdır. Kentte de üretimi gerçekleştirecek işgücünün bu insanlar tarafından sağlanmasıyla kentte bir işçi sınıfı kavramı doğmuştur. Geçimini sağlamak mecburiyeti ile kente göç eden işçi sınıfı barınma ihtiyaçlarını fabrikaların çevresinde edinmeye başlamıştır. Bu eylem de kent sorununu ortaya çıkarmış ve altyapı ihtiyaçlarını gündeme getirmiştir.

Anlaşıyor ki Endüstri Devrimi’nin, makineleşmenin seri üretim gibi olumlu yanlarının yanında; kentleşme ve altyapı sorunu, salgın hastalılar, kadınların ağır çalışma koşulları ve çocuk işçi kavramını da beraberinde getirmiştir. Bu yeni modelde kent, fabrika ve demiryolları gibi yerlerde kurulu, plansızca parsellenmiş yapılardan

meydana gelir. Bu düzen, artan ticaret yapıları ve nüfusuyla yoğun arazi kullanımını da getirmiştir. Kentler ticaret merkezlerinin ekseninde, düzensizce şekillenmiştir. Bölgelerin olması gereken düzenin dışında, sadece ticari verilerin işlevlerine uygun düşecek şekillerde yapılaşması ızgara plan oluşumunu da yok etmiştir. İhtiyaç adı altında geniş bulvarlar açılmış ve eski doku tahribatına hatta yıkımına gidilmiştir. Buhar gücü sayesinde fabrikalaşma nüfus artışına ana sebepken demiryolu ağının genişlemesi de bu durumu destekleyen ikinci bir etken olmuştur. Bu sistemin devamlılığı kendine özgü bir yaşam tarzını ve bu tarzın fiziki, sosyal çevresini oluşturmıştır (Durmuş, 2019).

2.3.2.) SANAYİ DEVRİMİ’NİN MEKÂNSAL ÖLÇEKTEKİ ETKİLERİ: YENİ ÜRETİM MEKÂNLARI FABRİKALAR

Toplumların yaşam şekillerinde farklılaşmaya neden olan üretim şekilleri ve hızlı ilerleyişi kendine özgü mekânların oluşumunu da beraberinde getirmiştir. En başta makineli üretim yapılan fabrika yapıları kent ve yaşam içerisinde önemli bir yer bulmuştur. Fabrikalar üretim aşamalarında ihtiyaç duydukları su kaynağı sebebiyle bu çevrelerde ve masif görünümüleriyle oluşturulmuşlardır. İlk fabrika yapıları, gelişmelerle birlikte kavram ve ölçek olarak değişmeye ve gelişmeye başlamıştır. Mimari, malzeme, yapım tekniği ve ölçek yönünden bakıldığında İngiltere’deki fabrikalar ilk örnekler olarak gösterilebilir. Ana malzeme olarak tuğladan yapılan, az katlı fabrikaların ileri yıllarda geçirdiği pozitif değişimler örnek sayılabilir. Erken dönem fabrikaların çoğu tuğla veya taştan, ahşap kolon ve kiriş sistemiyle malzemenin izin verdiği açıklıklarda ve yüksekliklerde inşa edilmiştir. Devrimden etkilenen başta İngiltere ve diğer Avrupa ülkeleri, biriken sermaye ve yeni buluşlarla teknolojik gelişmeler sergilemiştir. Bu durum fabrika yapılarında, kullanılan malzeme, yapım tekniği ve enerji bazında yapısal değişikliklere zemin hazırlamıştır. Örnek olarak dökme demir kullanımı, demiri eritmede ahşap yerine kok kömürü kullanımı verilebilir. Yapılarda ahşap yerine demir taşıyıcılar kullanılması, fabrikalarda görülen yangın olaylarının zararını en aza indirmiştir. Yeni malzemeler ve eski malzemelerin farklı tekniklerle harmanlanması yapım tekniğinde tabiri caizse bir çığır açmıştır; dökme demir, cam, çelik ve betonarme bu malzemelere birer örnektir. Yerleşim olarak kent çeperlerinde yerleşim göstermelerine rağmen, üretim sebebiyle nüfusu çevrelerine çekmeye başlayan fabrikalar yoğun konut dokusu ile bütünleşmiştir. Konuya sadece mimari açıdan değil de yeni oluşan yaşam çevreleri, ardından

toplumsal ve kültürel değişimler yönünden de bakmak gerekir. Endüstriyel Devrim'in zemin oluşturduğu ekonomik ve teknolojik getiriler yeni üretim şekillerini ve fabrikaları oluştururken; bu yeni oluşumlar da öncekinden çok daha farklı kentsel organizasyonu doğurmuştur. Yani fabrikalar ve kent uzun vade de birbirlerini etkilemişlerdir. Bu etkileşim de rasyonel düşüncüyü, aydınlanmayı beraberinde modernleşmeyi getirmiştir (Durmuş, 2019).

İnşa edilen yeni endüstriyel yapılarda yüksek mukavemete sahip, yeni iskelet sistemi oluşturan çelik, aynı zamanda değişime açık, kolay ek yapı imkânı sunmuştur (Özolcay, 2018).

3.)SANAYİ YAPILARI

Üretim eylemini içeren sanayi yapıları, sanayi devriminin ardından yeni toplumsal kavram ve işlevler edinerek değişim göstermiştir. Bu durum yavaş ilerleyen bir süreç olmuştur. Tarihin birçok aşamasında altyapıdan dolayı ihtiyaç duyulan ve hemen karşılanması gereken gereksinimler, üstyapı kurumlarınca henüz kendi anlamını bulamadığı ve özümlemediği için hep bir önceki aşamaya bağlı kalarak, ona benzetilerek biçimlenmiştir. Toplumun, var olan biçimlerin varlıklarını koruma eğilimi, yeninin devrimci temayülü ile diyalektik bir çelişki içindedir ve geçmişten günümüze insan topluluklarının bütün alanlarında bu durum görülmektedir. Bu çelişkiyi uyuma dönüştürecek denge kavramı ise üretim gücü ile üretim ilişkisinin birlikteliğine bağlıdır.

Sanayi alanında da bu karmaşa yaşanmaktadır, hatta sanayi yapılarıyla kalmayıp bütün mimari işleyişi kapsamaktadır. Yeni keşfedilen bir gereç bile eski işleviyle sınırlandırılmıştır hatta eski biçimlere uyarlanmaya çalışılmıştır. Değişim ve gelişimle yeni ihtiyaçlar yeni özleri doğurmuştur. Her malzemenin de kendine özgü bir niteliği ve işlevi olmasına karşın dar bir kalıba sokulmaya çalışılmış ve çoğu kez asıl niteliği göz ardı edilmiştir.

Sanayi yapılarına devrimi yaşatan asıl olgu malzeme olmuştur. Yapım tekniği ve ekonomik açıdan ihtiyaçların karşılanması, yeni malzemeler ve strüktürel elemanlar sayesinde kolaylaşmıştır. Direkt sanayi yapılarında değil, öncesinde su kemerleri, köprüler gibi daha umumi alanlarda kullanılsa da önceleri eski biçimleri kullanılarak hayata geçirilmişlerdir. Sebebi ise, başlangıçta yeni bulunan bu malzemeler yeni bir strüktür oluşturmak amacıyla değil var olan belirli bir amacı farklı bir malzemeyle karşılamak olmuştur. Eski strüktürün dışına çıkılmasa da yeni malzemelerin hafifliği, uygulama süresinin kısalması, düşey elemanların kesitinin daralması, geçilen açıklığa daha fazla imkân sunması gibi birçok yenilik ve getirmiştir. Bu getirilerden geniş açıklıklar geçebilmek sanayi yapıları için büyük önem arz etmektedir. Özellikle eski dönem sanayi yapılarında enerji kaynağı olarak büyük ebatlara sahip buhar makinelerinin kullanılması ve çoğu teçhizatın bu makineye bağlanması gerekliliği kesintisiz ve sürekli bir hacim gerektirmektedir.

Bazı toplumlarda 19.yy.'ın son çeyreğine kadar sanayi yapılarındaki yeni işlevler ve yeni toplumsal ihtiyaçlar eski biçimlerle karşılanmaya devam etmiştir. Bunu sebebi de sanayi yapısına faydacı bir tutumla yaklaşılmasıdır. Tekellerin ve tröstleri henüz var olmaması, sanayi yapısını bir propaganda aracı bir prestij yapısı olarak görülmemesi; çalışanın daha iyi bir fiziksel çevrede çalışmasının üretimi olumlu yönde etkilemesi henüz keşfedilememiştir.

Bir sonraki aşamayı malzeme ile strüktür uyumuna entegre etmek işler ki bu da henüz doğrudan sanayi yapılarında değil, ürünlerin teşhiri için kullanılan sergi yapılarında görülmektedir. Cam ve dökme demir önceleri faydacı bir amaç güdülerek bahçe serlerinde kullanılırken; sanayi yapısıyla doğrudan ilintili olmasa da ilk kez 1851 yılında Londra'da açılan büyük sanayi sergisinde kullanılmıştır. Sergi yapısının projesi, yapılan bir yarışmayla seçilmiştir. Jüri üyelerinin muhafazakâr tutumundan ötürü bir Fransız'ın projesi birinci seçilmiştir; fakat bu proje değil, sunduğu yenilikçi yaklaşım ve üstün niteliklerden dolayı Joseph Paxton'un projesi uygulanmıştır. Projeyi nitelikli kılan temel neden ise proje sahibinin bahçıvan ve bitki uzmanı olmasından dolayı serleri ve malzemeyi iyi tanıyor olmasıdır. Dökme demir iskeletin boşluklarına giydirilen tamamen camdan oluşan bu yapı daha sonra 'Crystal Palace' adını almıştır. Yapıda kullanılacak malzemelerin ölçülü bir biçimde uygulama alanına hazır olarak gelmesi, inşa süresinde ciddi bir başarı sayılmaktadır. Bu durumu bir örnekle

kıyaslamak gerekirse: 1675 yılında inşasına başlanan Londra'daki 'St. Paul Katedrali' 5500 m² alan ve 35 cm duvar kalınlığına sahiptir ve yapımı 35 yıl sürmüştür; 1851 yılında inşasına başlanan 'Crystal Palace' ise 77200 m² alan ve 20 cm duvar kalınlığına sahiptir ve yapımı 16 hafta gibi çok daha kısa bir süre sürmüştür. Hyde Park içerisinde kurulan Crystal Palace ölçülendirme ve prefabrikasyonun ilk örneği denebilir ve sergi sonrası demonte edilerek Sydenham'a yeniden monte edilmiştir (Batur ve Batur, 1970).

Çeliğin pahalı bir malzeme oluşu uygulama alanını kısıtlı kılmış, onun yerine dökme demir kullanılmıştır. İngiliz maden mühendisi Henry Bessemer, 1853-1856'larda çelik üretimini dönüştürücü yöntemiyle çeliğin ucuzlamasını ve kullanım alanını yaygınlaşmasını sağlamıştır [URL1]. 1864'te açık ocak sürecine geçilmiş ve 1878'de bu aşama daha kusursuz hale gelmiştir. Bu sürecin canlı örneği olarak Crystal Palace ile Dutert (Fransız mimar) ve Contamin'in (Fransız yapı mühendisi) birlikte yaptıkları 'Galerie des Machines' arasındaki malzeme farkı gösterilebilir. Çelik, o dönemlerde çeşitli sergi yapılarında kullanılmasına rağmen asıl başarısını Galerie des Machines'da sergilemiştir; çünkü yaklaşık 115 metre olan açıklıklar üç mafsallı çelik bir sistemle geçilmiştir (Batur ve Batur, 1970).

Sanayileşmenin bir getirisi de kentleşmedir ki bu bugünkü sosyo-ekonomik anlamının dışında o dönemlerde demografik bir karmaşa demektir. Geçim sağlama maksadıyla kırsal nüfusun kente ani ve sürekli göçü 1950'ler ve sonrasında işçi konutları üzerinde de durulmasını gerektirmiştir.

Sanayi yapılarında çalışan insanların çalışma koşulları ve konut sorunlarıyla ilgili yararcı değişikliğe giden İngiltere'de sosyalist işveren Robert Owen olmuştur (Batur ve Batur, 1970).

Owen'ı bu yeniliğe sürükleyen ise büyük fabrika yapılarının kendi içinde bir düzen oluşturmaları ve bu düzenin verimliliği etkilediği fikridir. Bu fikirden yola çıkarak da katı bir teorinin sınırlandırılmasına bağlı kalmayıp, çeşitli ve önemli gelişmelerle fabrikalardaki işleyişte işçi açısından ilk önemli adımları atmıştır. Owen'ın başarısı da iş insanlığı ile adaletin birleşiminden ötürüydü (Russel, 1965).

Owen’ın fikirlerinin hayat geçirilmesi ise uzun uğraşlardan sonra yasalaşmayla gelmiştir. Fikirlerinin içeriği ise, uzun mesaili çalışma saatlerinin düzenlenmesi, çocuk işçi çalıştırmanın yasaklanması, fabrika içerisinde kantinler, kişisel gelişim için okuma odaları oluşturulması sayılabilir. Tüm bu yeniliklerle kendi fabrikası olan ‘New Lanark’ örnek bir fabrika olmuştur. Owen’ın ardından bu yenilikleri geliştirerek, 1851’de ‘Titus Salt’ isminde bir yün fabrikatörü uygulamıştır. Bradford yakınlarındaki Saltaire’de yaklaşık üç bin işçisi için içinde gelişmiş işçi konutları olan, kanalizasyon, park, hastane, okul, kilise ve hamamı olan bir kasaba inşasına girişmiştir (Batur ve Batur, 1970).

Aynı yıllardaki bir başka gelişme ise, Fransa’daki Alsace bölgesindeki işverenlerin, işçilerin birkaç yıllık ödemeye sahip olabilecekleri konutlar inşa eden derneğin oluşumunu desteklemeleri ve yardımda bulunmaları olmuştur. Bu işçi kentlerinin kendi okulları ve kolektif hamam ve mutfakları vardır. Ortak giderler de hükümetçe desteklenmektedir. Ne var ki bu gibi yapılar günümüzde yıkılmıştır ya da yeniden işlevlendirilmiştir. Dolayısıyla, bu yapıların o dönemdeki işlevleri ve mimarisi üzerine bilgi edinebilecek hiçbir kaynak yoktur. Nedeni ise, 19.yy. mimarisini irdeleyen kaynakların, dönemin topluma egemen sınıfının kendileri için yaptıkları yapılarla sınırlı kalmış olmasıdır. İşçiler için inşa edilen bu yapıların estetik ve mimariden uzak sadece barınma amacı güdülerek yapılmış olması da bu duruma bir başka sebeptir kaldı ki fabrika yapılarının kendileri bile bu tür çalışmalarda kendilerine çok az yer edinebilmişlerdir. Örnek olarak verilebilecek fabrika yapıları da birbirlerinin tekrarlamaşlardır. Bunlardan biri, mimar Jules Saulnier’in 1871-1872’de Fransa-Noisel’de tasarladığı “Menier Çikolata Fabrikası”dır. Yapı, dört büyük ayağa oturtulan bir taşıyıcı sistemden meydana gelmektedir ve demirden yapılan ilk iskelet sistem sayılabilir. Yapıyı çevreleyen kabuk ise kâgir dokudan oluşmaktadır. Cephesini ve çatısını kaplayan dekoratif öğeler ise makine oluşumu süslemelerdir (Batur ve Batur, 1970).

Şekil 3.1: *Menier Çikolata Fabrikası (Noisel, Fransa, 1872)*

Kaynak: *Orhon ve Altın, 2016*

Şekil 3.2: *Noisel Çikolata Fabrikası Cephesi (1872)*

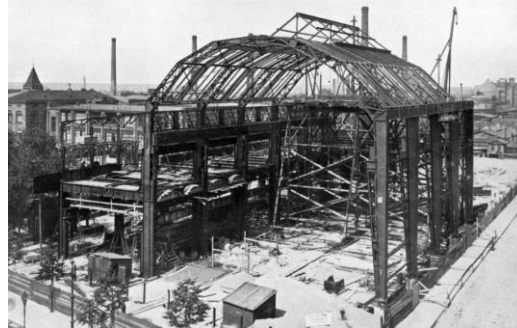
Kaynak: *Images Du Patrimoine, 2001*

Sanayi yapıları alanında 19.yy. genel olarak değerlendirildiğinde, ihtiyaçlar doğrultusunda yeni işlevler, yeni türden malzemelerde; fakat eski biçimini koruyarak oluşturulduğu görülmektedir.

19.yy.'ın sonlarında Avrupa'da Art Nouveau akımı baş gösterse de kişisel ilkelere ve dekorasyona kayan tutumundan dolayı sanayi yapıları tarafından kabul görmemiştir. Sanayi yapılarının faydacı tutumuna, prefabrikasyon ve standardizasyona taban tabana ters düşmektedir; çünkü Art Nouveau dikkatle projelendirmeyi gerektiren, yapının her noktasında ayrı bir ayrıntı barındıran bir nevi süsleme akımıdır. Çok fazla kabul görmeyişi de bu akımı yaklaşık yirmi yıl kadar yaşatmıştır. Makineleşmenin getirilerine, Art Nouveau'nun bir nevi stil için stil fikrinden, romantik sosyalizm ve Neo Stil temsilcisi William Morris'e kadar uzanan geniş bir yelpazede tepki gösterilmiş ve direnişte bulunulmuşsa da bu çabalar karşılığını bulamamış ve makineleşme gittikçe gelişen gücünü mimarlar dâhil herkese benimsetmiştir.

Sanayi toplumunun yapısını değiştiren yeniliklere bir başka sebep ise, 19.yy.'ın sonlarında tekellerin, kartellerin ve tröstlerin ortaya çıkışıdır. Bu oluşumlar bazı toplumsal sorunlara da yenilik katmaktadır. Bu toplumsal sorunlara ilk çözüm önerisi Fransız mimar ve şehir plancısı, Tony Garnier'dan gelmiştir. Bu zamana kadar ise çağın şehircilikte en gelişmiş hali İngilizlerin bahçe şehirleriydi ki bu da sorunların birçoğunu karşılamıyordu. Garnier ise 1901-4 yıllarında projelendirdiği 'Cite Industrielle' de sanayi çağı ve toplumunun ihtiyaçlarını karşılayabilecek, sağlıklı bir kasaba organizasyonu planlamaktaydı. Garnier'in bu kentini oluşturmak için seçtiği malzeme ise dönemin yeni bir malzemesi olan betonarmedir. Bu yapıdan önce de betonarme kullanılmıştı; fakat deney sayılabilecek, sayıca birkaç yapıyı geçmiyordu. Garnier ise betonarme ilk çalışmasında, malzemenin kendine has özelliklerini doğru analiz etmiş, betonarmenin sağlayacağı strüktürel imkânları çok iyi tespit etmiştir. Bugün hâlâ işlevini koruyan: pilotiler, konsollar, cam duvarlar, düz çatılar betonarmenin olanaklarıdır. Cite Industrielle'de betonarmenin getirileri dışında tasarımsal yenilikler de mevcuttur. Konutlar içe bakan, dar avlular yerine; daha geniş, peyzaj alanlarına bakmaktadır. Yatay mimariye sahip eğitim yapıları vardır. Hastane gibi büyük ölçekli yapılar tek bir kütle olarak değil bloklar halinde düzenlenmiştir. Spor, eğitim gibi çağdaş toplumsal gereksinimleri karşılayan alanlara da yer

verilmiştir. Hem bütünlük sağlayarak işlevselliğe cevap verebilen hem de kişisel ve kültürel gelişimi destekleyen birbirinden ayrı kavramları bir bütünlük içinde barındıran bir proje halini almıştır, Cite Industrielle. Bütün bu oluşumlar 1928’de kurulan CIAM (Uluslararası Modern Mimarlık Kongresi)’da sunulmuş ve kabul görmüştür. Modern mimari ve kent planlaması alanındaki bütün bu yenilikler Cite Industrielle’de ortaya çıkmış; fakat Birinci Dünya Savaşının yaşanmasından ötürü uygulanamamıştır. Tony Garnier’ın bu projesi kâğıt üzerinde kalsa da, değişen toplumsal yapının yeni ihtiyaçlarını birbiriyle, yeni malzeme ve malzemenin öz biçimiyle şekillenen bir uyum içerisinde işlenebilmesi kendisinden sonraki oluşumları olumlu yönde etkilemiştir. Bütün bu yenilikleri de ihtiva ederek yeni çabalarla Almanya’da 1907 yılında ‘Deutscher Werkbund’ kurulmuştur. Bu kuruluş işverenler, mimar ve dizayncıların buluşma ve düşünme yeri olarak var olmuştur. Bu amaç doğrultusunda yenilikler gerçekleştirme yoluna girmiştir ki bunun en net örneği, Almanya’nın güçlü bir tröstü olan AEG, yaptıracığı tüm yapıların, sanayi ürünlerinin hatta kırtasiye ve ambalaj biçimlerinin mesuliyetini, Werkbund kurumunun da bir üyesi olan Mimar Peter Behrens’e vermiştir. Bu olay bir yönden teknolojik verilerle sanayileşmenin eski verilerden kurtulmasında bir sıçrayış, diğer bir yönden ise tekelleşmenin getirisi olan emperyalist düzenin başlangıcıdır. Behrens yaptığı çalışmalarla AEG ürünlerinde çağrışımsal üslemelerden ve eskimiş biçimlerden kurtararak; ürünün işlevi, malzemesi ve üretim süreci arasındaki ilişki doğru uyarlayarak yalın ve güvenilir bir düzen getirmiştir. AEG ve ardından projelendirdiği fabrikalarda da bu başarılı ideolojisini devam ettirmiştir. Almanya’da yapılan ‘Türbine Fabrikası’ ilk çelik-cam yapı olarak bu duruma bir örnek teşkil eder.

Şekil 3.3: *AEG Türbine Fabrikası Çelik Yapı İnşası (Mayıs 1909)*

Kaynak: [URL 2]

Şekil 3.4: AEG Türbine Fabrikası Cephe Görünüşü

Kaynak: [URL 3]

Behrens'in Sanayi yapıları alanındaki gayretlerini ofisinde çalışan 'Walter Gropius' devam ettirmiştir. Gropius'un Behrens'ten ayrı ilk uygulaması 'Adolf Meyer'le birlikte tasarladığı, Almanya'nın Alfeld şehrinde, 1911-13 yıllarında inşası tamamlanan 'Fagus Ayakkabı Bağı Fabrikası'dır. Bu fabrika yapısı 20.yy.'ın başındaki mimari gelişmeye sadece sanayi yapısı olarak değil herhangi bir yapı olarak da ışık tutar. Üç katlı olan yapı, çelik strüktür tarafından taşınmakta ve çelik ile camın kullanılmasında yeni bir aşamadır. AEG Türbine Fabrikasından farklı olarak, dış duvarları tamamen cam perdeler halinde tasarlanmıştır. Cam perdelerin taşıyıcı olmayan görseli, köşelerdeki taşıyıcılar kaldırılarak ön plana çıkarılmıştır.

Şekil 3.5: Fagus Fabrikası (2009)

Kaynak: [URL 4]

Gropius'un tabiriyle, 'yeni teknik yöntemlerle masif duvar kütlesi parçalanmış bunun yerini alan dar ölçülü kolonlar ile yapının taşıyıcılığı yönünden bir ekonomi sağlanmıştır. Çelik, cam, beton gibi yeni malzemeler, eski ve kaba yapım malzemelerinin yerini almıştır. Yeni malzemeler daha stabil olduğu için eski dönem malzemeleriyle uygulanamayan geniş açıklıklar, cam cepheli yapılar inşa edilebilir hale gelmiştir. Strüktüreldeki bu değişim mimari yönden bir devrimdir'.

Fagus fabrikasının taşıyıcı strüktüründeki açıklık, köşelerin cam ile dönen çözümü, düz çatı ve çatı kornişinin olmayışı, girişi ön plana çıkaran yatay tuğla bantlar gibi karakteristik özellikleri o dönem için yeni; fakat günümüzde de vazgeçilmemiş, çok sık rastladığımız yapısal özelliklerdir. Gropius ve Meyer 1914'te Köln'de açılan Werkbund sergisi için projelendirdikleri yönetim yapısında da; camla çevrili merdiven evi gibi olgularla bu alandaki yenilikleri sürdürmüşlerdir. Bu gibi yenilikler sanayi yapısı kavramından çıkıp mimarinin genel evrimi niteliğindedir.

20.yy. mimarisinde artık bazı temel ilkeler oluşmuştur. Yapılar artık bir bütün olarak tasarlanmakta, yeni yapılara eski cepheler uygulanmamaktadır ve yeni yapım malzemelerine özlerindeki biçim verilerek; gizlenmeden, değiştirilmeden gösterilmektedir. Yapılar, toplumun ortak ürünüdür ve bulunduğu toplumun kültürünü yansıtmalıdır düşüncesi, benimsendi. Aslında William Morris'in savunuculuğunu yaptığı; fakat sanayi yapıları ile bağdaşmadığı için bu alanda uygulanma şansı bulunmayan bir de Neo Stiller ve Art Nouveau gibi olumsuz dönemlerden geçen yenilikçi fikirler; Garnier, Behrens, Meyer, Rohe gibi kişilerin çabalarıyla hayat bulmuştur.

İnsanoğlu bu zamana kadar gösterdiği konservatör yaklaşımı bir kenara bırakıp, makine olgusunu artık kabullenmeye başlamıştır. Bu tamamen bir teslim oluş gibi değil makineyi; insani gereksinimleri karşılamada, doğayı insan için dönüştürme yolunda bir araç olarak görmekten geçmektedir.

Birinci Dünya Savaşı sonrası mimaride yaşanan kısa bir durağan dönemin ardından yapılaşma tekrar başladığında artık yeni bir stil vardı. Bu dönem Rönesanla gelen Gotik biçimlerden sonra mimaride yeni bir devrimdi. Bu stil kararlı ve cesaretli, olağanüstü hayal gücüne ve buluşlara sahip birkaç kişinin mantıklı tartışmaları sonucu

olması gerekeni yapmalarıyla oluşmuştur. Düşünülen ve bu düşünceler doğrultusunda uygulananlar, yeni toplumsal ihtiyaçların endüstrinin gelişimiyle uyumlu bir şekilde karşılanmasını ifade eder. Gereksinimleri karşılayacak yapılar: yapım süreçleri, doğru malzemeler, bunları mantıklı bir şekilde kullanabilme bilgisiyle oluşmaktadır. İnsani gereksinimlerin nasıl, hangi ülke veya toplum için, hangi yöntemlerle saptanması kısmında da mimarın rolü devreye girmektedir.

Birinci Dünya Savaşı sonrası 1919'lu yılların tarumar olmuş atmosferi, barış ve refah kaygısı içerisinde belirsizlikler yaşanması, mimarlığı da karmaşıklığa sürüklemiş ve Art Nouveau'ya daha yakın bir Ekspresyonizmi ortaya çıkarmıştır. Bu akım sanayi yapılarında fazla görülmemekle birlikte, Behrens'in 1920-5 yıllarında, Hoechst boya fabrikası için tasarladığı büro bloku verilebilir.

1920'lerde, savaş yıkımının verdiği sebepten ötürü mimari, konut yapıları çevresinde aktif olmuştur, bunların bir bölümünü de işçi konutları içermektedir. Dönemin işçi konutlarına örnek ise, Walter Gropius'un 1928'de yaptığı Dessau'daki işçi konutları gösterilebilir.

Ekspresyonizm uzun sürmemiş, kısa sürede kendini yok etmiştir. Ardından, mimarlık tarihçilerinin deyimiyle 'Enternasyonel Stil' oluşum göstermiştir. Bu tarz yapı elemanlarıyla gelişim gösterdiyse de düşünce ve tasarım yönleriyle kısır kalmıştır. Varlığını daha çok konut ve büro yapılarında ortaya koymuş, sanayi yapılarında nadiren yer bulmuştur. Sanayi yapılarında nadir görünen Enternasyonel Stil'i örneklemek gerekirse: Owen Williams'ın 1930-32 yıllarında Nottingham'da yaptığı 'Boots Kimya Ürünleri Fabrikası', bir diğeri ise mimar J.A. Brinkmann ve L.C. van der Vlugt'un 1928-29 yıllarında Rotterdam'da yaptıkları 'Van Nelle Tütün Fabrikası' dır.

Şekil 3.6: *Boots Kimya Ürünleri Fabrikası (1930-32)*

Kaynak: Larena, 2006

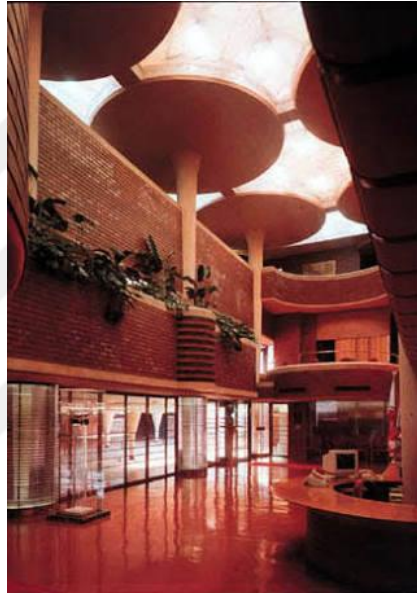

Şekil 3.7: *Van Nelle Tütün Fabrikası (1928-29)*

Kaynak: [URL5]

Sanayi yapıları alanında 1. ve 2. Dünya Savaşı arasında ortaya çıkan bir olgu daha çok önem kazanmıştır. Ortaya çıkan bu olgunun önemi ise gelişmekte olan teknolojiyle beraber yeni ve farklı imajların oluşumudur. Yönetim ve araştırma birimleri yapıda daha çok yer edinmeye başlamış ve nihai ürünle birlikte ürünün

oluşumunun gerçekleştirildiği yapı da pazarlanan meta halini almıştır. Bu durumun mimariye getirisi ise yapıların daha anıtsal, daha prestij yapısı gözüyle bakılarak tasarlanmaya başlanmasıdır. Karşı karşıya kalınan bu durum özünde kapitalist düzenin sanayi yapılarına yansımasıdır. Tüketimi körükleyerek, üretim yapıları olan fabrikaları da bir meta haline dönüştüren kapitalist düzenin değiştirdiği yapılara örnek olarak: Frank Lloyd Wright'ın 1936 yılında, Racine Wisconsin'de yaptığı Johnson firmasının yönetim binası ve araştırma merkezi gösterilebilir.

Şekil 3.8: *Johnson Balmumu Fabrikası, yönetim bloku girişi (1936)*

Kaynak: [URL6]

Bu yıllarda verilebilecek bir başka başarılı örnek; sanayi planlamasına ayrı bir önem veren Alvar Aalto'nun Finlandiya Sunila bölgesinde tasarladığı selüloz fabrikası ve konut kompleksidir. Aalto, Sunila'daki selüloz fabrikasında olduğu gibi diğer fabrika yapılarında da abartıdan uzak, gösterişsiz; işlevselliğe önem verilerek tasarlanmış sade ve düz yapılar projelendirmiştir. Öte yandan beton, ahşap, tuğla gibi malzemeleri homojen bir şekilde kullanarak dinamik görünümlü yapılar sergilemiştir.

Şekil 3.9: *Selüloz Fabrikası (Sunila)*

Kaynak: [URL7]

Şekil 3.10: *Sunila konutları*

Kaynak: [URL8]

Sunila Fabrikası, sadece bir fabrika hizmeti vermemekte, aynı zamanda bünyesinde konut birimini de barındıran bir bütündür. Fabrika yapısı, orman içinde yer alan konutlardan daha sonra ve bu alandan deniz ile ayrılan başka bir yarımada'nın üzerinde inşa edilmiştir. Buradaki projelendirmede Aalto mühendislerin toprağı düzleştirme fikrini reddetmiş saf, işlem görmemiş kompakt kayaların üzerinde yapının çelik strüktürünün, pilonlarının ve tuğla duvarlarının karşılığında faydalanmayı bilmiştir.

2. Dünya Savaşından sonraki dönemde sanayi yapılarındaki önemli değişikliklerden biri, bu yapıların bir üretim tesisi olarak kalmayıp; gelişen teknoloji ve lokomotif ağının artmasıyla beraber içerisinde yönetim, pazarlama, araştırma-geliştirme gibi birimleri de barındıran bir kompleks halini almasıdır. Bu durum bir nevi sanayinin, dolayısıyla mimarının de bilime ve teknolojiye açılmasıdır. İkinci bir

değişim ise birinci getirisinin bir sonucu olan sanayi hacminin büyümesiyle artık patron veya tekelin yerini yönetim kurulları gibi daha geniş bir idarenin almasıdır.

1950’lerden günümüze sanayi yapılarının mimarisi; savaştan diğer ülkeler gibi çok da etkilenmeyen Amerika’da başka, savaşta mimari kesintiye uğrayan Avrupa ülkelerinde başka seyretmiştir. Amerika’da daha çok anıtsallık derecesinde büyük ve gösterişli yapılar yer edinmişken; Avrupa’da, toplum ölçeğine ve sanayi kuruluşlarının büyüklüğüne bağlı olarak daha insancıl ölçüler çerçevesinde kalmıştır. Bir imge oluşturulmak istense de bu Amerika’daki gibi popüler olma kaygısıyla ölçü büyüklüğüne gitmekten geçmemektedir. Bir örnekle bu durumu desteklemek gerekirse: Mies’in Barselona’daki Alman Pavyonu gösterilebilir. Mies, bu yapısında anıtsallığı eski stil ve ölçek büyüklüğü ile değil; malzemelerin doğru kullanımıyla elde etmiştir. Minimalist gösteriş, yapının hizmet vereceği üretim sürecinin özüne vararak, ihtiyaçları doğru ölçüde çözümlemekten geçmektedir.

Şekil 3.11: *Alman Pavyonu, Barselona (Mies, 1929)*

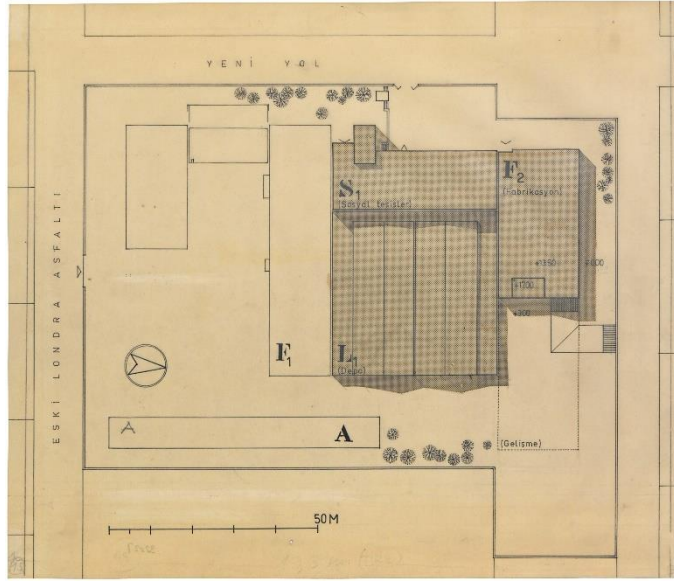
Kaynak: [URL9]

Yapının estetik kaygısından sıyrılıp, fonksiyonel ihtiyaçlara öncelik verilerek yapının biçimi belirlenmiştir. Bir yapının tasarım aşamasında temel soru: bu yapının ne amaçla, hangi işleve hizmet edeceği sorusudur; çünkü yapı işleve göre şekillenir. Yapı işlev ilişkisi de mekan yerleşimini yönlendirir (Özolcay, 2018).

3.1.) SANAYİ YAPILARININ BİÇİMLENME ve VAROLUŞ NEDENLERİ

Hammaddenin, teknoloji ve iş gücü ile işlenerek ürün elde edildiği yapı kütleleri, dünya örnekleri incelendiğinde genel olarak kent merkezlerinin dışında konumlanırlar. Bütünüyle işlevsel amaçlı, kurulduğu alandan üretim süreçleri kapsamında en yüksek faydayı sağlayabileceği bölgelere yerleşmişlerdir. Bu da daha çok kent çeperi bir nevi işçiliğin ucuz olduğu kırsal alanlar aynı zamanda ulaşım noktalarına yakın ve sevkiyatın ucuz olduğu alanlar demektir (Özbalta, 2019).

Sanayi yapıları mimarideki gelişmelerle diğer birçok yapıya kaynak olmuştur; çünkü yeni tekniklerin mimariye uygulanmasındaki en önemli model olmuşlardır. Sanayi yapılarının oluşumunda aranan önemli nitelikler: maliyeti düşük, yapım süresi kısa, bölümlerin gelişmeye ve büyümeye açık olmasıdır. Bu yapılar sadece üretim odaklı, hedeflenen fonksiyonel amaçların gerçekleştirildiği mekânlar olarak değil; aynı zamanda içinde çalışacak tüm insanların psikolojik ve ergonomik ihtiyaçlarına da cevap verebilecek türden tasarımlarla düşünülmelidir. Sadece ucuz ve çabuk yapılabilirlik şartlarını karşılarken oluşan endüstriyel yapılar, yapıyı dışa kapalı kutu çözümlere götürmüştür. Üretimin amacı insana hizmet olmuşken, bu üretimin yapıldığı mekânlar, bu bağlamda içinde bulunan insanlara yanıt vermekten çıkmıştır. Corbusier'in diyagramına göre mimarın rolünün en az olduğu yapı türü sanayi yapılarıdır; bu yapıları sadece üretim odaklı tek düze yapılardan arındıracak olan mimarlardır. Mimarın buradaki tutumu: düşük maliyet, hızlı oluşum ile insani gereksinimlerin dengesini bulmak olmalıdır. Bir sanayi yapısının yerleşimini, strüktürünü ve malzemesini incelerken 'Topkapı, Birleşik Alman İlaç Fabrikası' örneği incelenebilir. Bu yapı, eski bir kütleye yapılan üç ek blokla (1967-68) iç fonksiyonu yeniden düzenlenen, bütünleştirilmiş bir tesis olmuştur. Arsa içindeki yerleşme kadar, fabrika içinde makinelerin yerleşmesi, imalat sürecinin en uygun şekilde sağlanmasında mimara büyük rol düşmektedir.

Şekil 3.12: Birleşik Alman İlaç Fabrikası, Topkapı-Genel Yerleşme Planı

Kaynak: [URL10]

Yeni yapılan L₁ bloku tek katlı depo, F₂ bloku dört katlı fabrikasyon, S₁ bloku dört katlı idare ve sosyal tesisler binasıdır. L₁ bloku ham madde ve mamûl madde deposu olarak kullanılmaktadır. F₁ ve F₂ bloklarında imal edilen ve ambalajlanan ilaçlar mamûl madde deposuna, oradan da S₁ bloku giriş katındaki sevkiyat yerine gönderilmektedir. S₁ binasının birinci katında soyunma odaları ve duşlar, üst katında da işçi ve memur yemekhaneleri bulunmaktadır. Bu şekilde ilave bloklarla fabrikanın işlevi arttırılmıştır.

Endüstri yapılarında verilecek en önemli kararlardan biri yapının strüktürünün oluşturulmasıdır. Özellikle tek katlı yapılarda makine ve teçhizatların doğru yerleştirilmesi açısından aks aralıkları ve malzeme önem teşkil etmektedir. Özellikle çok katlı sanayi yapılarında çeliğin pahalı oluşu sebebiyle strüktürde betonarme karkas sistem tercih edilmiş, tuğla dolgu, teras çatı gibi geleneksel çözümler uygulanmıştır.

Şekil 3.13: *Birleşik Alman İlaç Fabrikası, Topkapı- Cephe Görünüş*

Kaynak: [URL11]

Birleşik Alman İlaç Fabrikası'nda klasik betonarme karkas yapı, suni plak taş cephe kaplaması ile kaplanmıştır. Beyaz mozaik harç ile yapılan kafes elemanları güneş ışınlarını kırma görevini üstlenmiştir. Bu elemanlar armatürdür ve ara boşluklarına konan malzeme ile yatayda ve düşeyde yapıya ankrajlanmıştır (Tekeli ve Sisa, 1970).

Bir mekânı organize ederken, sadece iç mekânın esnek bir şekilde türlü ihtiyaçlara cevap vermesi için taşıyıcı sistem üzerinde durmak yetmez. Bunun dışında: uzun ömürlü ve maliyeti düşük malzeme, hızlı yapım tekniği, doğal aydınlatma gibi kriterler de sanayi yapısının oluşmasında birer etkindir (Özbalta, 2019).

Mimaride malzeme serüveni incelendiğinde, sanayi yapısına en büyük katkıyı çelik sağlamıştır. Uygun ve yüksek sıcaklık altında, demirin içerisine kok haline getirilmiş taş kömürü katılması sonucu çelik malzemesi elde edilir ki bu malzeme 'Çelik Çağı'nı başlatarak bir uygarlığın kaderini değiştirmiştir. Çeliğin, dayanıklı mekanik özellikleri ve yüksek mukavemet sağlamasından ötürü, özellikle sanayi yapılarında geniş açıklık sağlamsından da dolayı tercih sebebidir. Endüstriyel

yapıların demir-çelik alt yapısıyla kurulması; değiştirilebilen, ihtiyaç duyulduğunda kolayca ek yapı ile büyütülebilen yapılar halini almıştır (Özolcay, 2018).

Ülkemizde sanayi süreci incelendiğinde, sanayileşme Cumhuriyetin kuruluşu ile başlamıştır; ancak ilk dönemler bölgesel sanayi planları organize olmayıp, dağınık küçük esnaf modeli işlediğinden ötürü çok değerli tarım alanları heba edilmiştir. Bugün geldiğimiz son nokta, hemen hemen her ilimizde çevreye duyarlı, planlı sanayi bölgelerinde üretim yapılmasının temelleri 1960'lı yıllarda sanayi yatırımlarının artmasıyla başlamıştır. Yatırımların artması da ülke içinde ve ülke dışında haklı rekabete dayalı, ekonomik ve daha rasyonel üretimin olması demektir (Dağlık, 2012)

Sanayi yapı ve tesislerinin planlı yapılması gereğini, günümüz sanayileşmesi irdelleyerek incelenirse, öncelikle bölgenin seçiminde aranması gereken belirli nitelikler olmalıdır. Bunlar: bölgenin tarıma elverişsiz topraklar olması, kesintisiz enerjiye sahip, ulaşım yollarına yakın olması, hâkim rüzgârın yerleşim bölgelerinin aksi yönünde olması ve çevresel etki değerlendirmenin dikkate alınması gerekmektedir (Dağlık, 2012).

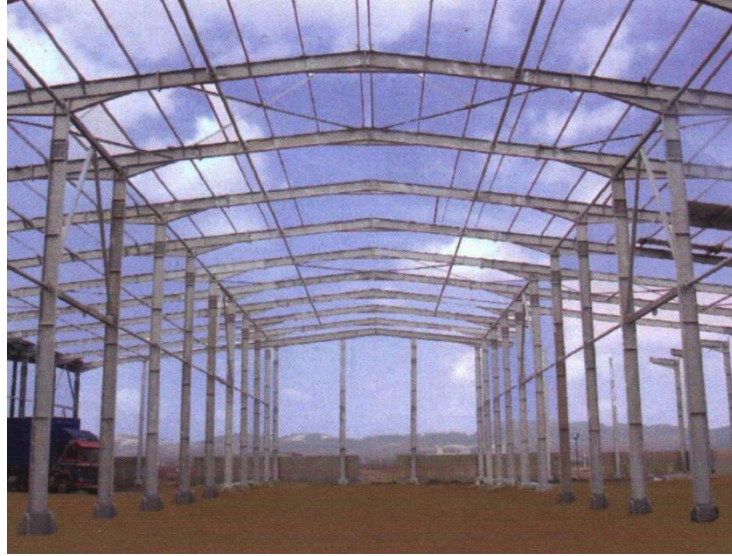
Büyük kütlelere sahip sanayi yapılarının tasarım, planlama ve uygulamasında çelik konstrüksiyon başta olmak üzere, betonarme-karkas, betonarme-prefabrik malzemeler veya bunların kombinasyonu kullanılmaktadır. Betonarme-karkas yapılar 8-10 metre açıklık, betonarme-prefabrik yapılar 25-30 metre açıklık ve çelik konstrüksiyonlu yapılar 80 metre ve daha fazla açıklıklara imkân sağlamaktadır. Üretim sisteminin ihtiyaç duyduğu planlamalar, entegre ve kontinü sistemlerde genellikle yatay ve düşey yönlerde büyük açıklık ve yükseklik gerektirmektedir. Bu ihtiyaç karşılanırken kullanılan malzeme fark etmeksizin, işleve uygun doğru bir şekilde kullanılırsa mühendislik ve mimarlık örneği olarak toplumun ekonomi, sanat ve kültürünü de yansıtacaktır. Sanayi yapıları sadece kara parçası üzerinde düşünülmemelidir. Yer altında ve ya deniz içinde; kısmen kapalı, açık ve yarı açık şekliyle farklı biçimlerde olabilmektedir. Bu farklı sanayi yapıları uygulanırken, ekonomik planlamaya da şekil verecek biçimde; deprem, yangın, doğal afetlere ve taşıyıcı yüklere göre planlanmalıdır. Yapıdaki insan yükü ve ihtiyaçları da göz ardı edilmemelidir; iklimlendirme, havalandırma, aydınlatma uygun çalışma şartlarına göre düzenlenmeli, kişisel ve toplu güvenlik önlemleri hem yapıda hem de çalışan

üzerinde alınmalıdır. Bir de çevresel etki değerlendirme şartı vardır ki sanayi yapılarının oluşumunda hem halihazır hem de gelecek yıllar için doğru analiz edilmesi gereken en önemli faktörlerden biridir. Toprak, su ve havanın ekolojik uygulamalarla en az şekilde kirlenmesine dayalı, mühendislik ve mimari tasarımları etkilemesi gereken bir olgudur (Dağlık, 2012).

Şekil 3.14: *Betonarme Prefabrik Yapı Örneği-Mefa Endüstri, Bolu OSGB, 2013*

Kaynak: [URL12]

Şekil 3.15: *Çelik konstrüksiyon fabrika yapısı iskeleti-Eren Tekstil*

Kaynak: [URL13]

3.2.) SANAYİ YAPILARININ ÖMRÜNÜ TAMAMLAMA NEDENİ

Yenilikçi çabalar, yalnızca yeni buluşlara kavuşmak maksadıyla değil; buluşların sanayi işletmesine geçiş süresini kısaltmayı da hedeflemektedir. Geçmişteki bazı buluşların sanayi işletmesine geçiş süreleri:

Fotoğraf: (1727-1839) 12 yıl

Telefon: (1820-1876) 56 yıl

Televizyon: (1922-1934) 12 yıl

Atom bombası: (1939-1945) 6 yıl

Birleşik devreler: (1958-1961) 3 yıl

(Schreiber, 1968).

Fotoğraf makinesinde 112 yıl gibi oldukça uzun olan bu süre, küçük bir radyo yapımına imkân verecek olan birleşik devrelerde ise 3 yıla kadar inmiştir. Unesco'nun istatistiğine göre 1955-1963 yılları arasındaki 8 yıllık süre zarfında insanoğlunun bilgi birikimi nicel olarak iki katına çıkmıştır. Bu da doğrudan veya dolaylı olarak bilimin, buluşun sanayiye geçiş süresini her gün daha da kısaltmaktadır. Bu ilerleyiş gösteriyor ki, nihai ürüne ulaşmayı sağlayan makinelerin de değişen amaçlara yönelik tasarlanması gerekmektedir. Bilimsel ve teknolojik gelişmelerin, sanayi yapılarının oluşumunda dahi beklemeye tahammülü yoktur. Bu gelişim ve değişim sanayi yapılarının işlevsel boyutlarını da etkilemektedir. Enerji kaynaklarında büyük değişimler görülmediği için enerji üreten yapılarda olmasa da, tüketim amaçlı üretim yapan işletmeleri etkilemiştir. Dolayısıyla bu tür yapılar, ani değişimlere olanak veren esnek planlamaya sahiptirler ve yapım süresini kısaltmak için standardizasyon ve prefabrikasyon yapımından yararlanmaktadırlar (Batur ve Batur, 1970).

Kamuya ait endüstriyel yapılara bakıldığında: devletin ham madde üretimini desteklemeyişi, üretimin az çeşitle ve yetersiz düzeyde yapılması, yerli malı kullanıma teşvik olmaması gibi sebepler, kamuya ait bu endüstriyel yapıların sonunu hazırlamıştır. Daha geniş verilere ulaşmak amacıyla, büyük bir kent ölçeği olarak İstanbul incelenirse, kentteki önemli işletmelerin birçoğunun 1980'lere kadar verimli bir biçimde işletildikleri, 1990'larda bir kısmının işlevini tamamen bitirmesi sonucu işletmecisi tarafından metruk halde bırakılmış, bazıları ise yıkılmıştır (Köksal ve Ahunbay, 2006). Yirminci yüzyıl başlarında 222 tanesi Avrupa, 33 tanesi Anadolu Yakası'nda olmak üzere toplamda 255 tane endüstriyel yapı bulunduğu bilinmektedir. Bu yapıların çeşitli nedenlerle terk edilmesi sonucu, günümüze sadece 43 tanesi varabilmiştir (Özbalta, 2019).

3.2.1.) YAPININ BULUNDUĞU KONUMUN KİMLİĞİNİN DEĞİŞMESİ

Sanayi yapılarının işlevsiz kalmalarının sebeplerinden biri, konumlandıkları çevre ile ilişkilidir. Kuruldukları dönemlerde birçok nedenden dolayı kent merkezinin dışında, kırsal kesimlerde var olmayı tercih etseler de yerleşim alanlarının genişlemesi, konutların sanayi yapılarını kavrayacak şekilde oluşum göstermeleri bu iki tip yapıyı iç içe getirmiştir. Üretim alanlarını oluşturan kent çeperleri bu şekilde amacından çıkıp; yerleşim gösteren bireylerin sağlığı açısından sakıncalı da olsa konut mahaline dönüşmüştür. Üretim sahalarının çevresinde gerçekleşen bu yoğunluk, sanayi yapılarını fiziki gelişim göstermekten alıkoyarak, kurulmuş oldukları alanla sınırlı bırakmıştır. Kırsal bir bölge kimliğine hâkim bu alanların kent kimliğiyle tanışması sanayi alanlarının icraatını yavaşlatmıştır. Bu durumun en büyük dezavantajı ise sanayi yapılarının ulaşım hatlarını, kentleşen bölge nüfusuyla paylaşmak zorunda kalmasıdır (Özbalta, 2019). Anlaşıyor ki tüm bu çakışma ortamı uzun vadede sanayi yapılarını işlevsiz bırakıp, terk etmeye kadar varabilmektedir.

Bu şekilde işlevini yitiren sanayi yapısına Küçükçekmece ilçesinde bulunan 'Kibrit Fabrikası' örnek gösterilebilir.

Şekil 3.16: *Kibritthane, Küçükçekmece-İstanbul (1898)*

Kaynak: [URL14]

İstanbul'un girişinde Bizans ve Osmanlı dönemlerinde önemli bir kontrol noktası olan Küçükçekmece sırtlarında bulunan bu tarihi yapı; günümüzde önemli ulaşım aksları arasında, şehrin merkezinde kalmıştır [URL15]. Yapı 1991 yılında kültür varlığı olarak tescillenmiştir. 1993 yılından başlanarak çeşitli süreçlerden geçtikten sonra 2015 yılında etkinlik alanı olarak yeniden işlevlendirilmiştir [URL16].

Şekil 3.17: *Kibritthane-işlevlendirilmiş güncel görüntüsü*

Kaynak: [URL17]

3.2.2.) YAPININ İLERİYE DÖNÜK BİR SANAYİ YAPISI OLARAK PLANLANMAMASI

19. ve 20. Yüzyılda tasarlanan sanayi yapılarının büyük bir kısmı, Sanayi Devrimi gibi bir dönemden geçse de geleneksel malzemelerle ve yine geleneksel yapım teknikleriyle var olmuşlardır. Dönemin gelişimleri göz ardı edilerek tasarlanan bu yapılar, kendinden sonraki değişimleri de yakalayamayarak ve yapısal yönden kullanıcı gereksinimlerine cevap veremeyecektir. Yenilenen üretim tekniklerine hitap edemeyen bu yapılar ergonomik ve ekonomik olmaktan çıkmış; modernleşen ve

sadeleşen 20. Yüzyıl yapıları arasında ağır bir kütle ve işlevsiz kalmış rolüyle geri plana atılmaktadır. Geline çağda iç mekânda ihtiyaca göre şekillenebilen daha esnek, modüler ve modern mekânlar, geleneksel fabrika yapılarına tercih edilmiştir (Özbalta, 2019).

Bu şekilde atıl kalan sanayi yapısına örnek olarak: İstanbul'un Fatih ilçesinin, Haliç kıyısında 1876-1884 yıllarında kurulan 'Cibali Tütün Fabrikası' verilebilir. Reji şirketinin himayesinde bulunan yapı, Cumhuriyetten hemen sonra devlete geçer. Fabrika 1995 yılında eski teknolojisinde dolayı, renovasyonda da bulunulmayacağından dolayı kapatılmıştır [URL18].

Yapı klasik dönem izlerini taşımakta ve modern fabrika yapısını ifade edecek hiçbir detay barındırmamaktadır. İşletmesinde yüksek maliyet gerektiren: geniş pencerelere, ihtiyaç fazlası kat yüksekliğine sahiptir ve bu açıklıklarıyla ısınma problemi de doğurmaktadır (Özbalta, 2019).

1997 yılında Maliye Bakanlığı tarafından Kadir Has Vakfı'na satılan yapı, 1999-2000 yıllarında restorasyon geçirerek, 2002 yılında Kadir Has Üniversitesi, Cibali Kampüsü olarak kapılarını yeniden açmıştır [URL19].

Şekil 3.18: *Cibali Tütün Fabrikası, 1884-1999*

Kaynak: [URL20]

Şekil 3.19: *Kadir Has Üniversitesi (Cibali Tütün Fabrikası Restorasyon sonrası)*

Kaynak: [URL21]

3.2.3.) ÜRETİMLERİN TEKNOLOJİK OLARAK YETERSİZ KALMASI/DURDURULMASI

Sanayi yapılarının işlevini yitirmesinin en çözümsüz sebebi ise, yapı içerisinde üretimi sağlanan nihai ürünün çağın ihtiyaçlarının gerisinde kalması, ikame ürünler için de artık eski tesisin bu süreci karşılayamamasıdır. Böyle bir faaliyet sürecine gazhaneler örnek verilebilir. Artık teknolojik olarak geride kalmışlardır ve tesisin revize edilmesiyle çözümlenebilecek bu durum yapıların kapanmasıyla sonuçlanmaktadır.

Bunlar ve bu gibi sebeplerden ötürü işleyişini günümüze kadar getiremeyen bazı sanayi yapıları; kültürel nitelikleri ve tarihi kimlikleri ardında terk edilmişlerdir. İşlevini yitirse dahi dönemini yansıtan, belge niteliğinde olanlar yeniden işlevlendirme için projelendirilmişlerdir (Özbalta, 2019).

4.) İŞLEVİNİ YİTİRMİŞ SANAYİ YAPILARININ YENİDEN İŞLEVLENDİRİLMESİ ve YENİDEN İŞLEVLENDİRME KAVRAMI

Yapılar insanların ihtiyaçlarını karşılayan kütlelerdir. İhtiyaçların değişmesiyle amacını yitiren yapılar zamanla kullanımdan çıkar, atıl bir görünüm sergilerler ve uzun vadede yok olmaya terk edilirler. Teknolojik değişim başta olmak üzere sosyal ve kültürel başkalaşım yaşayan toplumlara, aynı doğrultuda cevap veremeyen her türlü yapı bu sonu yaşamaktadır. Kişisel değil de topluma hitap eden, kültürel ve tarihi kimliğin belgesi niteliğindeki yapı türleri, bu değişimlere uyum sağlayabilmek maksadıyla güncelleme yaşamak zorundadırlar. Tüm dünyada kapitalizmin etkisiyle toplumların ve toplumların etkiledikleri kentlerin değişimi hızlanmaktadır. Kent silüetinin sürekli farklılaşarak yeniden şekillenmesi, halihazırdaki yapıların değerlendirilmesini mecbur kılmıştır. Bazı yapılar işlevinin yitirse dahi, strüktür olarak hâlâ ayakta ve yeniden işlevlendirmeyi kabul etmektedir. Zaman ve mekan bir bütündür ve bu bütün sürekli bir devinim içerisinde. Yeniden işlevlendirmede dikkat edilmesi gereken önemli husus ise değişen zamanın getirilerinin eski yapıya işlerken, yapının tarihi izlerini zedelememektir (Büyükarıslan ve Güney, 2013).

4.1.) YENİDEN İŞLEVLENDİRME NEDENLERİ

Geçmişten günümüze soyut ve dinamik olan toplumsal karakteristik yapı, fiziksel yönüyle somut olan mekânları etkilemiştir. Toplumun değişen sosyo-ekonomik değişimleri karşısında yapılar bu şartlara çoğu zaman cevap vermekte zorluklar yaşamıştır. Bu zorlu süreç itibarıyla, işlevini kaybetmiş yapılar yıkılmaya mahkûm olmuşlardır. En etkin çözüm ise işlevsel ömrünü tamamlamamış olan yapılarda yeniden işlevlendirmeye gitmek olmuştur. Yapılar işlevlerine kıyasla fiziksel özelliklerini daha uzun süre koruyabilirler. İşlev ise değişen teknoloji ile beraber standartların altında kalır ve böyle durumlarda alternatif çıkar yolu olarak, yapı kütleleri tadilatlarla eski yapısı korunarak çağın ihtiyaçlarına uygun hale getirilir. Kamusal bellekte yer edinmiş ve tarihsel değeri olan yapıların tekrar hayata

kazandırılması amacıyla yeniden işlevlendirmeye gidilir. Toplum ve kentler sürekli bir etkileşim halindedirler. Kentler sadece yan yana gelmiş kütleli yapılardan değil; toplumsal yaşayışın dinamizmiyle birlikte değişim gösteren kütlelerden oluşmaktadır. Maddi güç toplumsal yaşamı değiştirirken, toplumsal yaşam da mekânların oluşumunu etkilemektedir. Kültürün yaşatılması ve toplumsal bilincin oluşmasına değer katan yeniden işlevlendirme kavramı aynı zamanda, tarihi yapıların değerini yaşatmakta ve ülke ekonomisine de katkı sağlamaktadır (Büyükarıslan ve Güney, 2013).

Yapılar geçmişten günümüze her zaman kullanım amaçlarına göre şekillenirler. Zamanla bulunduğu bölgenin sosyal, ekonomik ve kültürel altyapıları ile buna paralel ihtiyaçları da değişim gösterir. Yapılar kütleli olarak yıpransalar bile, aslını koruyarak yapılan onarımlar ve güçlendirmeler ile dönemin ihtiyaç duyduğu başka işlevlere hizmet edecek duruma getirilebilir. Tarihi yapılar gelecek kuşaklara geçmişten izler aktardığı için orijinal hali korunarak yok olmaktan kurtarılmalıdır (Özolcay, 2018).

Yeniden işlevlendirmeye başvurulmadan önce diğer koruma ve değiştirme işlemlerinden farkına iyi varılmalı ve hangi sebeplerden ötürü uygulanması gerektiğine karar verilmelidir (Kılıç, 2015). Mimar James Douglas yaptığı bir çalışmada eski yapılara müdahale derecesine göre yapılan uygulamaları açıklamıştır (Tablo 4.1).

Tablo 4.1: *Eskimiş yapıya müdahale yöntemlerinin ölçeği ve değişim derecesi*

Kaynak: (Douglas, 2006) 4.2

ÖLÇEK	DEĞİŞİM DERECEİ	UYGULAMA TÜRÜ	ÖRNEK
Küçük	Düşük Derece	1-Yüzeylerde küçük iyileştirmeler. 2-Küçük eklemeler.	1-Yeni zemin döşemeleri, yeni çatı kaplamaları, duvar boyamaları. 2-Sundurma, kış bahçesi gibi eklemeler ve yeni açıklıklar.
Orta	Önemli Derece	1-Yeniden işlevlendirme. 2-Strüktürel değişiklikler.	1-Ofisten konuta ya da tam tersi dönüşümler. 2-Duvar veya zeminlerde ekleme çıkarma işlemi.
Büyük	Çok Önemli Derece	1-Kapsamlı yeniden modelleme çalışmaları. 2-Mevcut dış duvarların arkasında yeni yapı inşası.	1-Çok katlı bir binanın restorasyonu. 2-Mevcut duvarların ardına yeni bloklar inşa etmek.

Tablodan da yorumlanacağı gibi yeniden işlevlendirme kavramı: koruma, sağlamlaştırma gibi küçük ölçekli çalışmalardan daha kapsamlıdır; fakat rekonstrüksiyon işleminde olduğu gibi de yeniden yapmak kadar geniş bir çalışma değildir. Daha çok orta ölçekte yer alan; bütünleme, onarım, canlılık kazandırma ve kuvvetlendirme gibi işlemler anlamına gelmektedir. Bu da demektir ki bir yeniden işlevlendirme çalışmasında strüktürel öğeler başta olmak üzere, cephe hareketleri ve yüzey malzemeleri orijinal halinde tutulmalıdır. Yapısal değişim düşük ölçekte

tutulup, işlevsel bakımdan orta ölçekli çalışmalar yapılmalı ki yeniden işlevlendirilmiş bir yapı tarihi benliğini koruyarak gelecek kuşaklara aktarabilsin (Kılıç, 2015).

Yeniden işlevlendirmeyi gerek kılan sebeplerin başında, yapıların işlevini yitirmiş olması söylenebilir. Bu süreç ise çeşitli sebeplere dayanmaktadır. Misal, yapının bulunduğu çevrenin zamanla değişimi ve yapının bu duruma hitap edememesi veya ticari fonksiyonlu tarihi yapılarda yatırımcının hedeflediği ciroyu elde edememesi ve bundan ötürü işlevsel değişime gidilmesi söylenebilir. Yapının işlevsiz kalmasının yanında, strüktürel olarak eskimesi de yeniden işlevlendirmeye başka bir sebeptir. Yapıların ayakta kalma süreleri yapım tekniklerine ve dönemin teknolojik şartlarında göre değişim göstermekle birlikte; çevresel ve malzemeye direkt temas eden rutubet, çürüme ve hareketle belirlenebilir. Yapının strüktürel gücü, tıpkı insan gibi yaş aldıkça azalır. Yapıyı bu güçsüzleşmelere karşı daha dirençli kılmak ve ömrünü uzun tutmak için yapının rutin bakımları yapılmalı ve varsa hasarlı kısımları onarılmalıdır. Kullanıcı bu müdahalelerle sonradan doğabilecek daha büyük tadilatlardan kaçınmış olur (Kılıç, 2015).

Yapı ne tür bir yapı olursa olsun, kullanıcısının ihtiyaç ve isteklerinin değişmesi ya da yapı muhitinin nitelik değiştirmesi sonucu eski bir yapının bu durumlara her zaman cevap vermesi beklenemez. Fonksiyonel isteklerin sınırının çok geniş olmaması ve kullanıcısı ile yapının adaptasyon uyumu yakalanabilirse yapı işlevini değişimlerle sürdürebilmektedir. Bu durumun uygulanamadığı hallerde ise yapılar terk edilmektedir; fakat bu terk ediş ekonomik değeri ve tarihi kıymeti olan yapılar için çözüm arayışlarına girmeyi mecburi kılmaktadır. Bu amaç dâhilinde kültürel miras bilinciyle bazı yapılarda korumaya ve yenilemeye gidilmektedir (Kocabıyık, 2014).

İşlevini yitirerek kullanım dışı kalan, kullanıcısının ve dönemin ihtiyaçlarına cevap veremeyen yapıları; bakım ve onarım ile kentsel yaşama tekrar katan, varlığını sürdürmesini sağlayan yeniden işlevlendirme kavramı bir bakıma eski yapıları koruma eylemidir. Bu işlemin tek getirisi elbette sadece yapıyı yeni işlevlere kavuşturmak değildir. Tarihi yapıları koruyarak, kültürel ve tarihi kanıtları yitirmeden gelecek kuşaklara aktarmak; insanlara tarihin izleri içerisinde çağdaş bir yaşam sunmak ve ekonomik fayda da hedeflenmiş oluyor. Tarihi yapılar yeniden işlevlendirilirken

dikkatli davranılmalı, koruma dâhilinde planlanan çalışmanın dışına çıkılmamalıdır. Yapı yeni bir işlev için şekillenirken özünü, tarihi izini kaybetmemelidir. Az değişimle, çok fayda sağlanana bir çalışma olmalıdır (Uğursal, 2011).

Yeniden işlevlendirmeyi gerekli kılan sosyal ve kültürel değişimler, ekonomik ve çevresel sebepler vardır. Bu sebeplerin de doğmasına neden olan arka planda bazı tetiklemeler mevcuttur. Arka plandaki bu sebepler içsel ve dışlar olarak iki şekilde incelenebilecek eylemlerden meydana gelir. İçsel etken, yapının kullanıcısı tarafından değişen ihtiyaçlarına ve çevreye uyum sağlaması gerekçesiyle; çoğu zaman bilinçsizce ve yapının dokusunu bozacak şekilde yapıya müdahalelerde bulunmasıdır. Dışsal etken iki alt başlık şeklinde incelenebilir. Dışsal etkenin ilk sebebi tamamen ekonomik ve siyasidir. Yapının bulunduğu çevrenin rant bölgesi dahilinde kalmasıdır. Değişimler, belediyelerce kabul gören, rant taleplerini karşılayan yeni düzenlemelerin ortasında kalmış tarihi yapılarda birer baskı oluşturmuş ve yapıda kısmen veya tamamen bozulmalara sebep olmuştur. Dışsal etkenin ikinci sebebinin karşılığı ise ihtiyacı olan yapının tamamen mimari kontrol altında, olması gereken müdahale yöntemiyle buluşmasıdır. Eğer yapı sit alanı dâhilinde ise koruma ve geliştirme kapsamında ihya edilir; fakat yapı sit alanı dışında kalıyorsa yapının çözümü imar planı kapsamında şekillenir (Uğursal, 2011).

4.1.1.) SOSYAL VE KÜLTÜREL NEDENLER

Endüstriyel yapıların da arasında bulunduğu tarihi yapılar, geçmişten izler taşıyan birer kültürel mirastır. Tam da bu yüzden korunarak, gelecek nesillere tarihi belge niteliği sergiler şekilde aktarılmalıdır. Yeniden işlevlendirme çalışması tarihi bir yapıyı korumanın en önemli girişimidir; fakat aynı önemde de dikkatlice uygulanmalıdır. Yapıya yeni işlevin ihtiyacına göre doğru onarımı yapmak kadar doğru oranda da onarımda bulunulmalıdır. Bu da yapının tarihini, mimarisinin hikâyesini, eski işlevini, kullanıcıyı bilmekten geçer. Bu edinilen bilgilerle yeni işlevin boyutları harmanlanıp, yapıya tarihi değerinin özgünlüğünü yitirmeden uygulanırsa tarihi yapı kent imgesi haline gelir ve değişen kültürle birlikte yeni tarihe de tanıklık etmiş olur (Özolcay, 2018).

Mimarinin etkilendiği en önemli evrelerden biri; sosyal, ekonomik, fiziki çevre ve kültürleri de etkileyen Sanayi Devrimi'dir. Ardından gelişen iletişim sistemleriyle beraber erişimin hızlanması küreselleşmeyi, küreselleşme ise kentlerdeki değişim

silsilesinin yaygınlaşmasını getirmiştir. Tarihi bir yapı ya da dokunun çevresindeki değişimler bu tür yapıları da doğrudan veya dolaylı olarak etkilemektedir. Dolayısı ile gelecek kentlerin doğru oluşumu için kent kimliğinin dili olan bu gibi tarihi yapılar ve kültür varlıkları korunmalıdır. Koşullar, ihtiyaçlar, olanaklar her çağda farklılık barındırmaktadır. Yapılar da bulundukları çağın ihtiyaçlarına göre şekillenmekte, ihtiyaçlar değiştiğinde ise yapı fiziksel olarak ayakta kalsa dahi işlevinin yitirdiği için atıl olarak, gelişen kent merkezlerinin ortasında kalakalmaktadır. Yapıların günün ihtiyaçlarını karşılayamaması yok olmaya terk edilmesine bir sebep olmamalıdır. Yapılan çalışmalar da yeniden işlevlendirmelerle bu fikri doğrular niteliktedir. Bu koruma-onarım çalışması sadece ekonomik bir getiri olarak değil; gerçek anlamda kültür varlığının nesillerce yaşaması ve tarihi veri aktarımı düşünülerek yapılsa daha doğru sonuçlar elde edilmiş olacaktır (Uğursal, 2011). Sosyo-kültürel değişimler mimarinin etkilendiği, incelenmesi gereken önemli bir başlıktır.

En etkili faktör aile yapısının değişmesi olmuştur. Ailelerin ekonomik durumu, hayata bakış açısı, toplum içerisindeki anlamı zamanla değişmiştir. Kırsal kesimdeki, çok nüfuslu aile yapısını karşılayan geniş avlulu konutlar terk edilerek; kent merkezlerinde, çekirdek aileye hitap eden küçük yapıli toplu konutlar oluşum göstermektedir. Eski büyük yapıli konutlar ise ticarethane, sergi salonu gibi işlevlere hizmet vermek için dönüştürülmüştür. Yine iletişimin hızlı bir şekilde yaygınlaşması kültürel aktarımları, beraberinde de farklı dünya görüşlerini benimsemeyi getirmiştir. Farklı dünya görüşlerine sahip olunması da, eski tutumlardaki mekânları yetersiz kılmış; zaman içinde değişen yaşam tarzı ve buna bağlı değişen mekân ihtiyaçları eski işlevli yapıları değişime, yeni isteklere uyarlamaya götürmüştür. Otel ve konut gibi yapılar günümüzdeki benzerlerine göre konforlarını yitirdikleri için, sanayi yapıları ise günümüz teknolojisinden uzak kaldıklarından dolayı onarım yapılmadıklarında terk edilerek atıl kalmaktadır. Hamam, kervansaray, manastır gibi tarihi değere sahip yapılar ise özgün nitelikleri korunarak gelecek kuşaklara aktarılmaktadırlar. Öte yandan inanç değerlerindeki tutum ve alışkanlıklar yaşam tarzını etkilemekte bu durum da yapıları ve kentleşmedeki değişimi tetiklemektedir. İlim dünyası toplumdaki yerini bilimi bırakmakta ve eski dini yapılar zamanla kullanımlarını kaybetmektedir. Farklı dinin inanışların göçlerle harmanlanması da bazı dini yapıları yok etmekte bazılarının alanını artırmaktadır. Kiliselerin cemaatini kaybetmesi onları işlev olarak değişmeye hatta camii olarak işlevlendirmeye dahi itmektir. Yapılar politik

değişimlerden de etkilenmektedir. Dönemin belediyeleri eski yapıları koruma yönünde çalışmalar yaptığı gibi aynı zamanda onları eski kimlikleriyle terk edebilmektedir. Tarihi bir yapının ya da dokunun her yönüyle ayakta kalabilmesi, içerisinde yaşamış ya da yaşayabilecek kullanıcıya bağlıdır. Tarihi yapılar kişisel olarak anı, ulusal çerçevede ise tarihi bir belge niteliğindedir. Bu sebepten ötürü zor olanı yapmak ve tarihi kimliği olan yapıları hayata döndürmek gerekmektedir. Bir yapıyı yeniden işlevlendirirken bölgede yaşan insan yapısının özellikleri doğrultusunda çalışılmalıdır ki işlevlendirilen yapı gerçekten yeni işlevine hizmet edebilsin. Toplumun kültür ve ekonomik seviyesi, hayata bakış açıları, çalıştıkları sektör dahi bu hususta önem arz etmektedir. Yeni işlev ne olursa olsun bölgenin toplum seviyesinin altında veya üstünde kalırsa amacını karşılamayacaktır (Uğursal, 2011).

4.1.2.) ÇEVRESEL NEDENLER

Yapılar her dönem çevresiyle etkileşim halinde olan kütlelerdir. Yapıların bulunduğu alanların, kullanıcılarının ihtiyaçlarındaki değişim işlev değişimini gerektirmektedir. Tarihi bir yapının toplum belleğindeki yeri korunarak; özü kaybedilmeden yeni işlevler yüklenebilir (Kocabıyık, 2014).

Yeniden işlevlendirme kavramı toplumun ihtiyaçlarını karşılamak amacının dışında ekolojik koruma açısından da oldukça önemlidir. Eski bir yapının yıkımından, yeni bir yapı inşasına kadar birçok enerji kaybı ve çevre kirliliğinden de kaçınılmış olunmaktadır. Bir yapının yıkımı, hafriyatı, nakliyesi ayrı birer enerji gerektirmektedir ve molozların atık alanları için ayrıca çevre kirliliği söz konusudur. Yeni bir yapı inşasında malzeme temini için harcanacak enerji ve doğal hammadde kaynaklarına da dokunulmamış olmaktadır (Selçuk, 2006).

Yeniden işlevlendirme, kentin ayrı bölgelerinde bağımsız yapılarda olabileceği gibi belirli bir alanı kaplayan kompleks yapılarda da yapılabilir. Haliç bölgesi bu duruma uygun bir rekreasyon örneğidir. Tarihin fabrikalar bölgesi olan Haliç, günümüzdeki konutlaşma ve yaşam alanının genişlemesiyle kent merkezinde, çevre kirliliğine sebebiyet veren yapılar topluluğu olarak kalmıştır. Bu yapılar eğitim, sanat ve kültür merkezi gibi toplu etkileşim barındıran işlevlere dönüştürülmüştür. Atıl kalmış yapıların yeniden işlevlendirilmesi, bulunduğu çevreye kültürel katkı sağladığı gibi yakın çevresine iş imkânları sağlamakta ayrıca toplumsal bütünleşmeyi de gerçekleştirmektedir (Kaşlı, 2009).

Konut alanlarının ticari yapılaşmanın ortasında kalması ya da eskiden kent çeperlerinde oluşum gösteren sanayi yapılarının zamanla kent merkezinde kalmaları, yeniden işlevlendirmenin kapsamını genişleterek; sokak veya ada ölçeğinde yeniden yapılanmayı gerekli kılabilir. Hiçbir yapı tek başına düşünülemeyeceğinden dolayı, tarihi bir yapı işlevlendirilirken, yeni işlevi konusunda yapıyı çevrenin varlığından ve kimliğinden çıkarımlar yapılmalıdır (Uğursal, 2011).

4.1.3.) TARİHSEL ve TOPLUMSAL NEDENLER

Her yapı; malzemesi, mimarisi, renkleri ile tasarım anlamında uygulandığı dönemin izlerini yansıtır. İşlevsellik açısından da yine dönemin ihtiyaçlarına göre planlama ve şekil alır. Yapılardaki tüm bu özellikler estetik anlamında da işlevsellik anlamında da zamanla değişim gösterecektir. Bu durumda yapıyı yıkararak, yeni yapılaşmaya gitmek o yapının toplum belleğindeki yerini yok etmektir. En doğru olanı yapıya, yapının özünü yitirmeden, bölge halkına hitap edecek yeni işlev yüklemektir. Yapının tarihteki işlevi bazen yeni verilecek işlevi daraltmaktadır; çünkü dönemin şartları taban tabana değişen yapılar da mevcuttur ki en belirgin örnekleri tarihte kenti savunma amaçlı yapılan yapılardır. Önemli bir husus daha vardır ki o da bazı durumlarda tarihi yapının kendi işlevini sürdürecektir durumda olması; fakat kullanıcısının o toplumda artık yer almamasıdır. En belirgin örneği ise Arnavutluk sınırlarında bulunan ‘Kurşunlu Cami’sinin ibadet fonksiyonunu karşılayacak durumda olmasına rağmen artık bölge halkının inançlarına cevap vermemesi üzerine lokanta olarak işlevlendirilmiştir (Kocabıyık, 2014).

Yakın dönemlerde, ne yazık ki yeniden işlevlendirmenin temeline ters düşecek bir biçimde tarihi yapıların bulunduğu araziler rant uğruna satın alınıp, üzerlerindeki tarihi yapılar yıkılarak ekonomik getirisinin daha çok olduğu düşünülen betonarme gökdelenler dikilmektedir (Uçar, 2013).

Bu acı tablonun en belirgin örneği, Mecidiyeköy’de, eski Galatasaray stadının hemen yanındaki eski ‘Tekel Likör ve Kanyak Fabrikası’nın hazin sonudur. Arazinin içindeki yapıyla birlikte satışı metrekaresi başına ödemede Türkiye rekoru kırmıştır. Arazinin içinde bulunan yapı, araziden daha değerli olduğu için tarihi bu yapı korunarak projelendirmeye gidilmesi gerekirken, beklenen olmamış ve yapının yıkımına karar verilmiştir. Mimar ve mimarisiyle çok değerli olan bu yapı, Art-Deco döneminin önemli mimarı ve Le Corbusier’in de yakın arkadaşı olan Robert Mallet

Stevens'tir [URL 22]. Yapının yerinde şu anda Torunlar GYO'nun 'Torun Center' projesi yer almaktadır.

şekil 4.1: *Tekel Likör ve Kanyak Fabrikası İlk Yılları*

Kaynak: [URL 23]

şekil 4.2: *Tekel Likör ve Kanyak Fabrikası Yakın Geçmiş*

Kaynak: [URL 24]

Şekil 4.3: *Tekel Likör ve Konyak Fabrikası Yıkımı*

Kaynak: [URL 25]

Şekil 4.4: *Tekel Likör ve Konyak Fabrikası Arazisinde İnşa Edilen Torun Center Projesi*

Kaynak: [URL 26]

Halbuki, tarihi yapıların belge niteliği taşıdığı unutulmadan yapılacak bir yatırım hemen olmasa da uzun vadede maddi ve manevi anlamda daha çok getiri sağlayacaktır (Uçar, 2013).

Altınoluk'un ifadesiyle: “eski yapılara gelir getirecek bir meta olarak bakmanın yanı sıra, bundan da önemli olarak bu yapılara değerlendirilmesi gereken, kullanılması

gereken, yaşatılması, gelecek kuşaklara aktarılması gereken kültür ürünleri olarak bakmak daha doğru bir görüştür.”^[7]

4.1.4.) EKONOMİK NEDENLER

Atıl kalmış bir yapıyı değerlendirme aşamasında; işler durumdaki getirisinden ziyade, yapım aşamasındaki ekonomik basamak da düşünölmelidir. İşlevini yitiren; fakat ströktör olarak ayakta duran bir yapıyı yıkıp, yenisinin yapılması oldukça külfetli olacaktır, oysaki zaten sağlıklı olan bir yapıyı yeniden işlevlendirmek ekonomik anlamda da daha kârlı olacaktır. Ayrıca enerji, iş gücü, malzeme ve zamandan da kâr edilmiş olunacaktır. Eski yapıların onarım maliyetleri, yeni yapıma göre yaklaşık %50-80 daha düşöktür (Kocabıyık, 2014).

Költürel değeri olan, anıtsal yapı grubuna giren eserlerin bulunduğu bölgeler ekonomide kıt kaynak olarak nitelendirilmektedir. Bu yapılar inşa edildiği dönemlerde gerek konumu, gerekse çevresi ile uyumu bakımından en uygun şekillerde projelendirilmişlerdir. Aynı nitelikteki yapıların; rant değeriyle belirlenen fiyatlarına rağmen arazi bulunsa bile, yapının inşası için büyük maddi giderler göz önünde bulundurulmalıdır (Yaldız, 2003).

Bazı bölgelerde sonradan alınan kararlarla, plansız bir şekilde ticaret alanına dönüşümü ilk yapılı çevredeki konut veya ticaret dışı yapıları işlevsiz bırakmaktadır. İstanbul örneğinde bakılırsa: Galata, Şişli, Beyoğlu gibi semtlerdeki konut yapılarının zamanla ticari yapılara hizmet eden ek yapılar şeklinde işlevlendirildiği görölmektedir (Selçuk, 2006).

Bir inşaat projesine bakıldığında arazisi, inşaat maliyeti, bakımı hatta yıkımı; ticari bir yapı ise faaliyet getirisi gibi kalemler özellikle günümüzde önemli yer edinen ekonomik faktörlerdir. Yapılar yeniden işlevlendirilirken ekonomik açıdan olumlu ve olumsuz yönleri doğru irdelenmelidir. Yapının yaşına ve yapım tekniğine göre ayrıca yaşadığı olumsuz her türlü eylemlerden ötürü bazen yapının onarımı, yıkıp yeniden yapmaya göre daha masraflı olabilmektedir. Bu aşamada düşünölmesi gereken,

⁷ Altınoluk, Ü., “*Binaların Yeniden Kullanımı: Program-Tasarım-Uygulama-Kullanım*”. İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi, 1998.

yapının onarımının; yeniden işlevlendirmenin uzun vadede sağlayacağı maddi ve manevi değerlerdir (Uçar, 2013).

Daha az enerji sarfıyatı, daha çok emekle eski yapılara yeni işlevler yüklenerek; daha çok maliyet doğuran, aynı işleve sahip yeni binaların yapılmasına gerek kalmamaktadır. Tarihi yapıların, günümüz çağdaş ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde topluma kazandırılması, ülke kültürüne ve tarihine sahip çıkılmasıyla beraber, ulusal ekonomiye de katkı sağlamaktadır (Uğursal, 2011).

4.1.5.) KAVRAMSAL NEDENLER

Yeniden işlevlendirme, eski bir yapıyı koruma türlerinden biridir. İşlevlendirerek korumadaki amaç: çağın ihtiyaçlarına cevap verirken, yapının orijinal dokusunu, özünü, tarihi kimliğini de korumaktır. Böylece eski yapıların tarihsel sürekliliği korunarak, güncel yaşama da dâhil edilmiş olur. Yapının dokusundan ötürü yeniden işlevlendirmeyi gerektiren bazı faktörler vardır, bunlar: eskime, köhneme, süzülme, slum bölgesi ve çöküntü bölgesi kavramlarıdır (Uğursal, 2011).

4.1.5.A.) ESKİME KAVRAMI

Eskime kavramı, zamana bağlı olarak sosyo-ekonomik, kültürel, yasal ve kentsel boyutlarda yaşanabilmektedir ve bütün bunlar mimari eskimeyi de tetiklemektedir (Uğursal, 2011).

Eskime kavramının literatürlerdeki çeşitli tanımlarına bakıldığında: “yapıların strüktürel ve fonksiyonel olarak mevcut amaçları için yetersiz kalmaları veya bölgedeki kullanımın değişimiyle, mevcut yapıların yeni amaçlara uygun olmamaları”^[8], Keleş’e göre ise, “bir yapının toplumsal, işlevsel ve sağlık yönlerinden yeni olmaktan çıkmasını, sağladığı yararların azalmasını ya da yok olmasını içeren süreçtir”.^[9] Başka bir tanımda ise, “yapı, doku hatta kent bütünü ve

⁸ Kuş, H., “Mevcut Konut Stokunun Sıhhileştirilmesi Üzerine Bir Çalışma Yedikule İmrahor Mahallesinde Bir Uygulama”, İstanbul Teknik Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1992

⁹ Keleş, R., “Kentbilim Terimleri Sözlüğü”. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1980

strüktürü için birçok yönden, günün şartlarına uymama, cevap vermeme”^[10] olarak ifade edilmektedir.

Bunlar ve bunun gibi tanımlardan yola çıkarak eskime kavramı, kentlerde ve mimaride görülen doğal bir süreç olarak yorumlanabilir. Eskimenin de kendi içerisinde alt sebepleri vardır ki bazılarına değinmek gerekirse şu şekildedir:

-İşlevsel Eskime: Yapının strüktürü kullanılabilir olmasına rağmen, yapılış amacını yitirmesi, kullanıcıya cevap verememesi durumudur.

-Fiziksel Eskime: Yapının dış etkenlerden ya da kötü kullanımından ötürü zamanla meydana gelen yapısal olarak eskimesidir.

-Rölatif Eskime: Yapının kullanıcısının bakış açısına göre tasarım, donanım malzeme gibi göreceli eskime türüdür.

-Ekonomik Eskime: Yapının getirisinin, yapıya uygulanan bakım ve onarım yatırımlarını karşılamamasıdır. Bu durumun sebepleri ise bölgedeki kullanıcı sayısının azalması, alternatif seçeneklerin oluşması ya da toplumun gelir seviyesinin düşmesi olabilir (Uğursal, 2011).

4.1.5.B.) KÖHNEME KAVRAMI

Bir yapının ya da yapı kompleksinin kendi alanında ya da yakın çevresiyle beraber; fiziksel eskimenin de dâhil olduğu fakat daha çok sosyal, ekonomik, kültürel ve sağlık yönünden standartların altına düşmesidir.

Yapıdaki fiziksel ve işlevsel değişimler, çevresel dönüşüm, toplumun kültürel ivmesi, ekonomik şartların değişimi gibi sebepler doğrudan, dolaylı veya birbiriyle zincirleme etki oluşturacak şekilde yapısal köhnemeyi oluşturabilir (Uğursal, 2011).

4.1.5.C.) SÜZÜLME KAVRAMI

Kentleşme olgusu gösteren bölgeler, Endüstri Devrimi ile birlikte daha çok ticari fonksiyon barındıran yapılar ve çevresindeki işçi konutlarından meydana

¹⁰ Çetiner, A., “Yerleşme Alanlarında Planlama, Yenileme, Şehircilik”. Gümüşsuyu: İTÜ Matbaası, 1985

gelmektedir. Zamanla kentleşme yayılım göstermiştir ve ilk konut alanları kullanıcıları tarafından üretim ya da hizmet sağlayan sektörlere bırakılmışlardır. Bu durum da kentlerde işlevsel ve sosyal değişim yaşanmasını beraberinde getirmiştir. Bu değişim yaşanırken, ileri düzeyde yıpranmış yapılar yeniden işlevlendirme yaşamadan başka bir amaca hizmet edemezler, dolayısıyla aynı ihtiyaç için kullanılırlar. Bu tür yapıları tercih eden insanlar ise bölgenin eski sakinleri değil, daha çok gelir seviyesi düşük, sadece barınma ihtiyacı güden ya da geçimini sağlamak için kırsaldan kente göç eden insanlardır. Eski kentsel alanların bu şekilde kullanıcı değiştirmesi ise süzülme kavramını açıklar (Uğursal, 2011).

4.1.5.D.) SOYLULAŞTIRMA KAVRAMI

Kentlerin ilk kurulduğu günümüzün tarihi bölgelerinde gerçekleşen soylulaştırma, kısaca üst ve orta gelir düzeyi aileler ile düşük gelirli ailelerin yaşam alanlarının değiştirilmesidir. Bu ilk kurulu bölgelerin, zamanla yayılım gösteren kentlerin merkezinde kalması herkes için tercih sebebidir. Yapılan mega projelerle alt gelir grubu insanlar yaşadıkları mahallelerden uzaklaştırılıp, buralar tabir-i caizse üst sınıfa uyarlanmıştır (Uğursal, 2011).

4.1.5.E.) SLUM BÖLGESİ KAVRAMI

Yapının aşırı eskimişliğine bakım onarım yapılmaması, öylece atıl bir durumda bırakılması yapıyı kullanım amacı dışında insanların genel geçer sahiplenmesine yol açmaktadır. Ayrıca tarihi yapılar topluluğunun bulunduğu bölgelerde fiziki çevrenin; ekonomik, sosyal, kültürel anlamda verimsiz kalması sonucu sağlık ve barınma gibi sorunlar oluşmaktadır. İnsani şartlardan uzak bu bölgeler, slum bölgesi olarak adlandırılmaktadır. Bu gibi bölgelerde yaşam süren insanlarda ruhsal çöküntü, sosyal çözülme ve suç işleme potansiyeli yüksektir (Uğursal, 2011).

4.1.5.F.) ÇÖKÜNTÜ BÖLGESİ KAVRAMI

Kavramın tanımı Keleş'e göre: "bir kentin ya da kasabanın özeysel, toplumsal ve ekonomik etkenlerle gelişmesi engellenen, taşınmazları sürekli olarak değer yitiren, yoksulluk yuvası niteliği kazanmaya yüz tutmuş bölümü"dür.^[11] Yani göçlerle, nüfus

¹¹ Keleş, R., "Kentbilim Terimleri Sözlüğü". Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1980

hareketleriyle kentlerde oluşan kültür karmaşası, zıt ihtiyaçların getirdiği işlev karışıklığı ve sosyal anlamdaki tüm olumsuz çakışmalardan doğan dönüşümlerdir (Uğursal, 2011).

4.2.)YENİDEN İŞLEVLENDİRMEDE DEĞERLENDİRME KRİTERLERİ

Son dönemlerde popüler kültürün geçmişe özlemi, nostalji adı altında tarihi yapıları da birer tüketim nesnesi olarak görmeye itmiştir. Kültürel miras değeri taşıyan birçok yapı gerekli onarımlarla ayakta kalabilecekken, ‘aslına uygun’ tabiriyle yıkılıp sözde yenisi yapılmaktadır. Eski, üstelik tarihi bir yapıyı yıkıp, güncel malzemelerle aynı algıyı oluşturmaya çalışmak yerine; yapının orijinalini koruyarak, onarım, güçlendirme ve yeniden işlevlendirme ile yapının tüm katmanlarını kullanıcısına okunur hale getirmek de mümkündür. Ayrıca, bu çok katmanlı işlemler doğru uygulandığında sosyal, kültürel, çevresel ve ekonomik anlamda da olumlu getirileri vardır. Yeniden işlevlendirme, yıkıp yeniden yapmaya göre çevreye daha az zarar verdiği için daha ekolojik bir yöntemdir. Ekonomik olarak da kendisiyle birlikte çevresinin de kalkınmasını sağlayabilir. Yapı mimarisinin korunması toplumsal bellekte tarihi, geçmiş kültürü daha canlı tutacaktır (Büyükarıslan ve Güney, 2013).

Korunmaya değer, yeniden işlevlendirme kararı alınan yapılarda uygulamaya geçmeden, hatta yeni işlevin kararlaştırılmasından önce mevcut yapının mimarisi her yönüyle irdelenmelidir. Buradaki amaç yapıya yanlış müdahale etmemekle birlikte yeni verilecek işlev konusunda da hangi yönde ilerleneceği bağlamında hem işlevsel hem de tasarımsal olarak fikirler sunmasıdır (Büyükarıslan ve Güney, 2013).

Endüstri yapılarını işlevsiz bırakan sebep ise üretim süreçlerindeki değişim ve gelişimdir. Teknolojik üretime yaklaştıkça fabrikalarda insan gücü azalmakta, yerini makineleşme almaktadır. Çoğu zaman ise yapının strüktürü bu değişimi karşılayamamakta ve yapılar terk edilmektedir. Yeni malzeme ve yapım teknikleriyle bu ihtiyaçlar karşılanmakta, eski ticari yapılar ise farklı ihtiyaçlara hizmet vermek amacıyla yeniden işlevlendirilmektedir (Büyükarıslan ve Güney, 2013).

Yeniden işlevlendirmenin, endüstriyel yapılarda ilk önemli çalışmaları 1950 yıllarında, İngiltere’de yaşanmıştır. Tarihi, kültürel değer barındıran yapılardan olan tarihi endüstriyel yapıları anarken, zaman içerisinde aynı anlama gelen farklı ifadeler

kullanılmıştır. Öyle ki bu kavram ilk olarak sanat tarihçisi Alois Riegl tarafından “Industrial Archaeology” şeklinde ortaya atılmıştır (Büyükarıslan ve Güney, 2013).

Bu tabir çok da benimsenmemiş olacak ki bazı ülkeler; örneğin Almanya, “endüstri arkeolojisi” teriminin yerine “teknik kültür anıtı” veya “teknik anıt” gibi kavramlar kullanmışlardır. Bu durumu destekler mahiyette 1978 yılında, İsveç’teki TICCİH (Uluslararası Endüstri Mirasını Koruma Komitesi) toplantısında, endüstri arkeolojisi tabiri netlik kazanmayıp; “Endüstri Anıtları” ve “Endüstri Mirası” gibi ifadelerin kullanıldığı belirtilmektedir (Köksal, 2005).

‘Geçmişten günümüze kalan’ anlamına gelen “miras” kelimesi kişisel, maddi manevi değerler olabileceği gibi toplumun geneline ait kültürel varlıklar da olabilir. “Endüstriyel Miras” ise geçmişten şimdiye kalan ve geleceğe de aktarılması gereken tüm uygarlıkların eserleridir. Bu varlıkların araştırılıp, tespit edilmesi; kayıt altına alınıp, korunması ise endüstriyel arkeolojinin bir alt basamağıdır ve çok disiplinli bir çalışmanın ürünleridir. Endüstriyel miras sınıfına giren yapıların tekrar kullanılabilir hale getirilip, yaşatılması da yeniden işlevlendirme ile hayat bulmaktadır ve değerini korumaktadır (Büyükarıslan ve Güney, 2013).

Yapıya yüklenecek yeni işlev her şeyden öte bulunduğu yakın çevrenin ihtiyaçlarına cevap verebilmelidir. Yeni bir yapı projesinin mekân kurgusu ve mekân oluşumunda olduğu gibi yeniden işlevlendirmenin mekân dönüşümünde de yeni işlev önem teşkil eder. Yapı tarihi bir yapı olduğunda özellikle iç mekân müdahalelerini kısıtlamaktadır. Yeni işlev, ihtiyaca göre belirlenir ve yapıya göre şekil alır (Özolcay, 2018).

Değişen ihtiyaçları karşılayamayıp, atıl kalan yapıları günümüz ihtiyaç ve şartlarına göre ilişkilendirirken, geçmişten günümüze uyum sağlayabilen, tamamen ayrılmış olan ya da uyarlanabilen dokular belirlenerek mekân kurgusuna gidilmelidir. Yeniden işlevlendirmede mekânsal, işlevsel, strüktürel, ekonomik, tarihi, çevresel birçok kıstas göz önünde bulundurulmalıdır. Bunlar yapının işlevinin belirlenmesinde ve yapının varlığını devam ettirmesinde önemli ve belirleyici kriterlerdir (Uğursal, 2011).

4.2.1.) MİMARİ DÖNÜŞÜM DEĞERLENDİRME KRİTERİ

Yeniden işlevlendirmeye karar verilen yapılarda yeni işlevin belirlenmesi ve tasarımı ile mekân kurgusu için halihazırdaki yapının mimari dili iyi çözümlenmiş olmalıdır. Yapının mimari karakteristiği strüktürel, işlevsel ve mekânsal boyutlarda incelerek müdahale aşamasına geçilmelidir (Büyükarıslan ve Güney).

Yapının mimari elemanları, mekânın ölçeği, mekânın planı, malzeme yapısı, cephe hareketleri, strüktürel elemanların sağlamlığı ve açıklığı yeni işlevi doğrudan veya dolaylı yoldan etkileyen faktörlerden bazılarıdır (Uğursal, 2011).

Endüstri yapıları, tarihi değer taşıyan ve dönüşüm geçiren önemli yapılardandır. Kamusal yapı olmalarının yanı sıra mekânsal olanaklarının, dönüşüm potansiyelini yükseltmesi endüstri yapılarını daha da değerli kılmaktadır (Büyükarıslan ve Güney).

4.2.1.A.) MEKÂNSAL DÖNÜŞÜM DEĞERLENDİRME KRİTERİ

Bir yapıyı dönüştürürken, var olan yapının mekânsal özelliklerinin iyi bilinmesi dönüşüm alternatiflerini ortaya çıkarır. Yeniden işlevlendirmedeki kilit taşı, çevresel ihtiyaca göre şekillenen yapının yeni işlevinin eski yapıya uygunluğu ya da uyarlanmasıdır. Yeniden işlevlendirmenin her yönüyle başarılı sayılabilmesi için yeniden şekillenen yapının özünü koruyarak, karakterini bozmadan bugünlere kavuşturulmasıdır (Büyükarıslan ve Güney).

Eski fabrika yapılarının büyük bir kısmı tuğla ya da taştan, taşıyıcısı ise ahşaptan yapılmıştır ve strüktürde malzeme izin vermediği için günümüzdeki gibi fazla açıklıklara ve yüksekliklere rastlanmaz. Tüm dünya ülkelerinde bu durum böyleyken, sanayi devrimiyle beraber, başta İngiltere olmak üzere Avrupa'nın diğer ülkeleri de keşiflerden ve teknolojik gelişmelerden olumlu yönde etkilenmişlerdir. Fabrikaların enerji kaynağındaki alternatifler, yapım teknikleri ve malzeme

seçeneklerinin artması planlama ve inşa süreçlerinde değişimi yaşatmıştır. Dökme demirin kullanımıyla başlayan yenilikler, elik ve buhar makinesiyle ivme kazanmıştır (Durmuş, 2019).

Bu yeniliklerin tümü üretim de dâhil erken dönem fabrika yapılarını yavaş yavaş değişirmiştir. Fabrikalar, yeni malzemeler ve yapım teknikleriyle daha sade ve işlevsel yapılara dnşmştir. Ahşap yerine demirin kullanılmasıyla, bu yapılarda çok sık yaşanan yangın olaylarının da önüne geçilmiştir. Bu tip yapılarda dökme demir, elik, cam ve betonarmenin kullanımı ve yaygınlaşması yapım tekniğinde adeta bir kırılma noktası olmuştur (Durmuş, 2019).

Kuruluş olarak yerleşim yerlerinden uzak, kent çeperlerinde bulunan fabrika yapıları, nüfusu çevresinde topladığından yakın bölgesi konut yapılarıyla yoğunlaşmış ve adeta kent merkezinde kalmıştır. Sadece mimari yönden değil; yaşayış biçimi, kültürler, yeni alışkanlıklar üzerinde de etkili olan fabrika yapıları toplumsal ve çevresel dönüşümde büyük rol oynamıştır. Bu yapılar değişimin kırılma noktası olmuşlarıdır. Öyle ki teknolojik ve ekonomik sıçramalar endüstriyel devrimi, devrim yeni üretim şekli ve yeni mekânları yani fabrikaları, fabrikalar ise yeni kentleri doğurmuştur. Bu oluşumun ardından da kent ve fabrikalar birbirlerini sürekli etkileyerek dönüşüme itmiştir. Gerçekleşen bu dönüşüm modernleşme kavramının da temellerini atmıştır. Aklın ve bilimin ne çıkışıyla, endüstri devriminin arkasında varlığını koruyan aydınlanma süreci daha ön plana çıkmış ve zamanla insanlar üzerinde ve kentlerde varlığını göstermiştir (Durmuş, 2019).

Tarihsel sürecin geçirdiği tarım devrimi, endüstri devrimi ardından enformasyon devrimi ile toplumsal ve kültürel değişimler mekân algısını da değişirmiştir. Tarım devrimi öncesine kadar olan süreçteki kültürel ifadeler mağara duvarları gibi sınırı olmayan doğal çevreye yansımıştır. Tarım devriminin ardından yavaş yavaş yerleşik düzene geçilmesi yapı oluşumunu gerekli kılmıştır. Endüstri devrimi ile ortaya çıkan üretim mekânı olan fabrikalar, çağın sona ermesiyle daha doğru ifadeyle modern bilimin gelişimiyle eski işlevini kaybeden endüstri yapıları mevcut yapı stokunu oluşturmuştur. Yeniden kullanımın evrensel kabulünden önce boş ve atıl kalan bu yapılar günümüzde kültürel miras kapsamına girerek, etkin koruma yöntemleriyle yeniden işlevlendirilmektedir.(Durmuş, 2019).

Şehir merkezlerine kurulmuş olmasalar bile, kentleşme olgusuyla şehirlerin içerisinde kalan büyük ölçekli bu yapıların işlevsiz kalması dönüştürme sürecini başlatmıştır. Dönüştürme tasarımı, eski ile yeni bir uyum içerisinde buluşturarak toplumun ihtiyaçlarına cevap verilmesi beklenir. Endüstri yapılarının dönüşümü, bulunduğu coğrafyanın tarihsel değeri için önem arz etmektedir. Endüstriyel yapılar birer tarihi değer taşıdıkları için yapı yeni işlevine hazırlanırken olabildiğince az müdahaleyle özellikle ek yapıdan kaçınarak işlevlendirilmelidir (Durmuş, 2019).

Bu yapılar kentin mimarisine de değer kattıkları için projeler toplumun kültürel yapısına da katkı saylayacak türden olmalıdır. Endüstri mirasının iki temel değeri vardır ki insanlığa değişimi yaşatan yeni üretim ve kentleşme olgusunun tarihsel sürecini yansıtmaktadır. Endüstri mirasını korumanın temelinde de bu değerler yer almaktadır. Bu değerleri korumak da sosyo-kültürel değerleri ekonomiyle birlikte korumaktır. Endüstri mirasının kültürel boyutu doğru anlaşılmazsa, yapıya sadece mimari bir kütle olarak bakılırsa, yapıyı sadece ekonomik getiri sağlaması için korumaya iter bu da kültürel bir yok oluşturmaya sebep olur. Oysa yapının toplumsal ve kültürel nedenlere bağlı olarak korunması, toplumda duygusal değerler de oluşturur ve buna bağlı olarak çevresel süreklilik yaşatır. Toplumun bireylerini çevreye bağlar, tarihsel bilincin oluşmasını ve aktarımını destekler ve geçmişin geleceğe kaynak oluşturmalarını sağlar böylelikle bu yapılar özgün nitelikleriyle çevrede estetik değerler oluşmasını sağlar. Görünmeye değer nitelikleriyle de turizme dolayısıyla ekonomiye de katkıda bulunurlar. Bir yapıyı koruma değerleri irdelenirken, tarihsel, işlevsel, çevresel, kültürel, mimari ve özgünlük değerleri doğru analiz edilmiş olmalıdır (Kaya, 2012).

Le Corbusier'in mimarlık ve mühendislik yönünden yapıları sıraladığı ünlü diyagramında, endüstri yapılarının mimarlık yönünün en az olduğu yapı türü olarak sınıflandırmaktadır. Oysa kentin geçmişinde ekonomik yönden oldukça önemli değeri olan endüstri yapıları, ölçek olarak da kültürel olarak da büyük alana sahip olmaları ve günümüzde yeniden hayat bulmalarıyla mimari açıdan önemli yapılar sınıfında yer edinmiştir (Durmuş, 2019).

Tarihi bir yapıya yeni bir işlev yüklenirken, yapının mimari nitelikleriyle beraber; kullanıldığı dönemin işlevine hizmet eden yapısal konfor öğelerine de sınırlı

şekilde müdahale edilmelidir. Önerilen yeni işlevin yapıda alacağı hâl, yapıya zarar verecek boyuta ulaşırsa, işlev değişikliğine gidilmelidir (Uğursal, 2011).

Endüstri yapılarında yapısal konfor öğelerinden en önemlisi havalandırma sistemidir. Havalandırma sistemi yapının türüne göre belirleneceğinden bir endüstri yapısındaki havalandırma sistemi tasarlanırken, yapılan üretimin cinsi ve buna bağlı olarak ortaya çıkan gazların türüne göre tasarlanmaktadır. Yapının çatı kesitiyle ihtiyaç duyulan doğal havalandırma sağlanabileceği gibi bunun yeterli olmadığı alanlarda çeşitli türeden araçlarla yapay havalandırma sağlanmaktadır. Yapay havalandırma ihtiyaç ve şartlara göre şekil alabileceğinden yeniden işlevlendirmede müdahale sınırı yoktur; ancak doğal havalandırma yapının tasarımına dokunan bir öğe olduğu için yeni işlev uğruna yok edilmemelidir. Endüstri yapılarında yapısal konfor öğelerinden bir diğer önemli husus ise aydınlatmadır. Sirel'in tabiriyle: "aydınlatma iyi görme koşullarının elde edilmesi amacı ile yapılır. Aydınlatmada amaç belli bir aydınlık düzeyi elde etmek değil, iyi görme koşulları sağlamaktır."^[12] Bir endüstri yapısında aydınlatmanın türü, şiddeti ve konumu gibi önemli noktaları belirleyen: üretimin şekli, çalışma alanının yapısı ve yapılacak işin aydınlatma koşullarıdır. İçerisinde her koşuldaki iş bölümünü (yönetim birimi, üretim sahası) barındıran bu yapılarda aydınlatma türü ve düzeyi de çeşitlilik göstermektedir. Daha çevreci, enerji tüketmeyen doğal aydınlatma, strüktürün izin verdiği yapı kesitiyle sağlanmaktadır. Üretim sahasında verimi sürekli kılmak için lokal, yapay aydınlatmadan da yararlanır. Havalandırma sisteminde olduğu gibi doğal aydınlatma yapının özgün bir açıklığıdır ve yeni işlev için yok edilmemelidir. Makineler ve teçhizatlarıdan oluşan endüstriyel bir yapının tasarımında gürültü önleyici planlamalar önem taşımaktadır. Yapı işlevini sürdürürken kullanıcıda da alınması gereken önlemlerden önce, yapının iç mekân tasarımında bu problem giderilmiş olmalıdır. Yapının içerisinde ayrılmış bu alanlar yeniden işlevlendirme aşamasında yapının cephesi, taşıyıcısı veya estetik öğeleri gibi çalışmayı sınırlandırmamaktadır. Her yapıda olması gereken güvenlik önlemleri, kullanıcı sayısının fazla olması ve içerisindeki makinelerden dolayı geniş açıklıklar geçildiğinden, endüstri yapılarında daha fazla önem teşkil etmektedir. Yapı artık farklı bir işlevle kullanılacak olsa dahi,

¹² [URL 27]

kütlenin büyük ölçekli olmasından ötürü çok sayıda kullanıcıya hizmet vermesi beklenen bir durumdur ve eldeki yapı bu güvenlik önemlerini yitirmiş olabileceğinden dönüştürmedeki dikkat edilecek en önemli hususlardan birisi de yangın ve deprem gibi güvenlik önlemleridir (Durmuş, 2019).

4.2.1.B.) İŞLEVSEL DÖNÜŞÜM DEĞERLENDİRME KRİTERİ

Her yapının işlevsel kurgusu yapının kendine has ihtiyacına göre şekillenmektedir. Endüstriyel yapılar da çok fazla kullanıcı ve fonksiyon içeren büyük ölçekli yapılar olduğundan bu kurgu işler şekilde şematize edilmelidir. Misal: bir fabrika yapısının ham madde girişi, işlenmesi, depolanması, sevkiyatı, personel alanları, yönetim birimleri gibi fabrikanın amacına yönelik daha bir çok bölüm eksiksiz ve doğru kurgulanmış olmalıdır (Özolcay, 2018).

Bu işlevlerini ve varoluş amacını yitiren yapılar; yeni verilen fonksiyonlarla güncel hayatta yeniden yaşam kazanmaktadır. Yeni işlevin tasarımında mimar yeni bir yapı tasarlar gibi özgür değildir; burada mimarın özgürlüğü tarihi yapının verileriyle sınırlıdır (Büyükarıslan ve Güney).

Yeniden işlevlendirmede yok etmekten kaçınılmalıdır; ancak yapının öz kimliğini yok etmeyecek şekilde, metal ve cam gibi konstrüksiyonlarla ek bölümler yapılabilir (Özolcay, 2018).

Endüstriyel yapıların işlevinden bahsederken sadece yapı içi işleviyle ele alınmamalıdır. Çevresindeki diğer yapılarla, konumsal durumun getirileriyle bir bütün şeklinde düşünülmelidir (Uçar, 2013). Misal, ticari işletmelerin merkezinde kalmış tarihi bir yapıya yeni işlev verilirken kütüphane, sergi gibi kültürel işlevlerden ziyade bir banka işlevi vermek yapıların etkileşimi için de daha verimli olacaktır. Koruma değeri olan ve dönüştürülme projesine girilen yapıya mevcut işlevinden taban tabana zıt işlevler de yüklenmemelidir (Kocabıyık, 2014).

4.2.1.C.) STRÜKTÜREL DÖNÜŞÜM DEĞERLENDİRME KRİTERİ

Yeniden işlevlendirme ile gündeme gelen tarihi yapılarda zaman içerisinde yapısal bozulmalar, çürüme ve malzemede eskime ve eksilmenin yanı sıra strüktürel sisteminde de tahribatlar görülebilmektedir. Bu doğrultuda onarıma, yeterli olmadığı

durumlarda ise ek strüktürle desteklemeye gidilir. Yeniden işlevlendirme çalışmalarında uluslararası ana kural geriye dönülebilirliktir. Bu yüzden tahribatı gidermek için ya da yeni işlevi karşılayabilmek için yapılacak her türlü ek, bir mekânın bölünmesi, ya da asma kat oluşturulması gibi durumlarda; yapının orijinalliğini bozmadan, kalıcı deformasyona uğratmadan geri dönüşü mümkün çalışmalarda bulunulmalıdır (Büyükarıslan ve Güney, 2013).

Endüstriyel yapılar birçok yönüyle tarihi değer taşıyan diğer yapılardan ayrılmaktadır. Mimari kimlikleri, işlevsel kurguları, mekânsal düzenlemeleri ve en çok da kütsel hacimleriyle ön plana çıkmaktadırlar. Kendi bünyelerinde farklılaşmaları ise teknolojik gelişmelerle çeşitlenmektedir. Bu yönleriyle de toplumun teknolojik durumunu gözler önüne sermektedirler. Yeniden işlevlendirme kararı alınan yapıda projelendirmeye geçildiğinde ilk adım yapının fiziksel durumudur. Fiziksel inceleme ise, yapının mekânsal ve hacimsel kurgusu, işlevsel durumu, strüktürel yapısı ve kabuğunun irdelenmesidir. Endüstriyel yapıları diğer yapı grupların ayıran en belirgin özellikleri hacimsel büyüklükleridir. Bu yönleriyle toplumsal algıyı etkiler ve konum belirler durumdadırlar. Genel itibarıyla az bölümlü hacimlere sahip ve normal yapılardan çok daha yüksektirler. Tam da bu özellikleriyle yeniden işlevlendirmeye elverişli yapılar sınıfındadırlar. Endüstriyel yapılar ilk yapılış amaçlarına hizmet eden, daha çok işlevsel, estetikten uzak yapılardır. Bu tür yapılara yeni işlev verilirken, mevcut işlevin gölgesinden gidilerek yapının hacimsel kurgusuna en az müdahale ile çalışılmalıdır. Tarihi endüstriyel yapı bağlamında işlevlendirme yapılırken belli işlevlerin benimsendiği görülmektedir. Daha çok kamuya hizmet eden parklar, müzeler, eğitim ve kültür amaçlı yapılara dönüştürülmektedirler (Büyükarıslan ve Güney, 2013). En belirgin örneklerinden biri ise, Osmanlı döneminde dokuma fabrikası olarak inşa edilen Feshane yapısının günümüzde fuar, kongre ve kültür merkezi olarak hizmet vermesidir [URL 28]. Endüstriyel bir yapı dönüştürülürken çevreden bağımsız düşünülemez. Yapının fiziki şartları ile birlikte, bulunduğu toplumun özellikleri, ihtiyaçları, toplumsal bellekteki yeri ve konumunun getirileri bir bütün şeklinde analiz edilmelidir (Büyükarıslan ve Güney, 2013).

Endüstriyel yapılar, diğer yapılara oranla daha sağlam bir strüktüre sahip taşıyıcı sistemlerden oluşmuş olsalar da yapısal öğelerde ve dokularda kullanıcısından veya dış faktörlerden dolayı yıpranmalar, bozulmalar olması kaçınılmazdır. Zaman

içerisinde; özellikle kullanıcısı tarafından yapıdaki bozulmalara onarım niyetiyle yapılan yanlış müdahaleler de yapısal bozulmalara bir sebeptir. Bu yapılarda dönüştürmenin gerektirdiği ek yapı ihtiyacı duyulduğunda veya mekânın bölünmesi gerektiğinde yapının özgün strüktürüne uygun olarak tasarlanmalıdır (Büyükarıslan ve Güney, 2013).

Bir yapının mimari kabuğu, cephesinin dili, yapım tekniği; bizlere yapıldığı dönemin akımını ve dönemin teknolojisini yansıtır. Yeniden işlevlendirmenin doğru uygulanması bu verileri bozmadan, yapıldığı dönemi okumayı mümkün kılmalıdır. Bu katmanları bozmadan ve en az müdahale ile yapılan uygulamalar doğru örnek teşkil eder. İhtiyaç duyulan yeni eklemeler yapının orijinalliğini koruyarak, geri dönüşü olabilecek şekilde yapılmalıdır. Dünyanın değişik bölgelerindeki yapılar, kültür farklılıklarını da yansıtır ve hangi zamanda, nerede sorularına yanıt verir. Olmaması gereken; bir yapının özünü bozmak toplumsal hafızanın, hatta şehrin silüetinin de değişmesi demektir. Yeniden işlevlendirme aşamasında, yapının kabuğuna yapılan müdahaleler: kabuğa herhangi bir işlem uygulamadan orijinalliğinin bütünüyle koruyarak, mevcut katmanları iyileştirerek ya da mevcut yapıya eklemeler yaparak sağlanabilir. Endüstriyel yapılarda en belirgin kabuk özelliği az açıklıklardır. Küçük pencerelerle doğal ışıktan daha az yararlanıp, ihtiyaca göre daha çok yapay ışık kullanılır. Yeni işlevin bir gereksinimi olarak doğal ışıktan faydalanmak için açıklıkları arttırmak yapıyı tahrip edebilir, bu husus iyi değerlendirilerek geri dönüşü de olabilecek biçimde tasarlanmalıdır (Büyükarıslan ve Güney, 2013). Tarihi bir yapıda kullanılmış olan strüktürel elemanlar ve malzemeler, yapının yeni işlevi için gerekli olan müdahalenin sınırlarını ve ekonomik boyutlarını da ortaya koymaktadır. Yeniden işlevlendirmede beklenen yaklaşım, yapının potansiyel varlığının yeni işlevin malzeme veya strüktürünü değiştirmesi ya da belirlemesi değil, yeni işlevi belirlemesidir (Uğursal, 2011). Endüstri yapıları büyük hacimli yapılar olduğu için strüktürü belirlerken yapının ihtiyacına uygun ekonomik ve stabil bir biçimde hacmi minimum boyuttaki taşıyıcılarla örtmektir. Bu taşıyıcı sistemleri belirleyen kriterler vardır ve bu kriterler yapının işlevine göre çeşitlenmektedir. Endüstri yapıları da tek tip değildir ve içerisindeki üretim ihtiyaçlarına göre şekillenmektedir. Bir endüstri yapısının taşıyıcı sistemi belirlenirken en önemlisi yapının çalışma alanıdır, ardından çevresel etmenler, ekonomik etmenler ve güvenlik etmenleri sıralanabilir. Uygulanan sistem: kaset kiriş sistem, kemer sistem, düzlem kafes kiriş sistem, uzay kafes ya da

diğer sistemlerden olabileceği gibi yapının üretim ve diğer tüm kriterlerine en uygun olanı seçilmelidir. Bir endüstri yapısında taşıyıcı sistemle birlikte önemli bir etken olan öğeler ise kapı, pencere, duvar ve çatılardır. Bu öğelerin ana işlevleriyle beraber, kullanıcı konforu, enerji tasarrufu gibi yan işlevleri de vardır. Bir endüstri yapısında bu dört öğeden en önemlisi de çatılardır; çünkü çatılar sanayi yapısı için bir örtü sisteminden daha fazlasıdır ve bunlardan en önemlisi de doğal havalandırma ve aydınlatma sağlamasıdır. Sanayi yapılarının duvarlarında ise dış duvarlardaki kalınlığı ya da ses izolasyonu gibi yapı tekniklerini iç duvarlarda da görmek mümkündür; çünkü her zaman ayrı bloklarda olmayan yönetim ve üretim gibi birimlerin konforu için bu gerekli bir şarttır. Endüstri yapısında kapılar da hem yapısal hem işlevsel olarak diğer tüm yapılardan farklılık göstermekte ve önem arz etmektedir. Üretimin türüne göre otomatik ya da elle olabileceği gibi hammadde ve nihai ürün geçişine de izin verecek ölçülerde tasarlanmalıdır. Her türlü nem, buhar ve kimyasal atık gibi kirleticilere karşı da dirençli olmalıdır. Pencerele ise tesisteki organizasyon biçimine göre şekillenmektedir; ancak yapı yüksekliği 18 metreyi aşan yapılarda pencereler yetersiz kalmakta; doğal aydınlatma ve havalandırma için çatı uygulamalarına gidilmektedir (Durmuş, 2019).

4.2.2.) BAĞLAMSAL DÖNÜŞÜM DEĞERLENDİRME KRİTERİ

Tarihi bir yapıya yeni işlev verilirken seçilecek işlev çevresi ile birlikte düşünülmelidir. Çevreden anlaşılması gereken ise yapının toplumsal bellekteki yeri ve kentteki silüetidir. Yeni işlevle birlikte yapı kullanıcılarını ve çevresini daraltabileceği gibi olması beklenen ise bunu tam tersidir ve daha çok çevreye ve insana hitap etmesidir. Her yapının da kendine özgü bir coğrafi konumu ve bağlamsal niteliği vardır (Büyükarıslan ve Güney, 2013).

4.2.2.A.) YAPI-YER İLİŞKİSİ

Yapı ve yer ilişkisi toplumsal hafızanın temelini oluşturur. Yapılar inşa edilirken iklim koşulları, arazi yapısı gibi etkenlere göre şekil almış olsalar da zaman içerisinde toplumun ihtiyaçları ve kentin şekillenmesine göre bunlar arka planda kalmış olur. Yapı dönüştürülürken kent dokusu içerisindeki yeri önceki ve sonrasıyla toplumun tarihine de tanıklık etmektedir. Düünden bugüne kentler bir devrim içerisinde, kentlerin bu dönüşümü ihtiyaçların değişimiyle mekânların dönüşümünü de beraberinde getirmektedir. Kenti insanların gerçekleştirdiği bir tiyatro oyununa

benzeten Aldo Rossi, işlev değişimlerine rağmen mekânın kalıcılığını nitelemektedir. İçerisinde, zamanla birbirinden bağımsız olayları sergileyen mekân kavramı aslında kendi başına, özünde değişmeyen bir olgudur. Toplumun belleğinde yer edinen kültürel miras yapıları biçimden öte bireylerin kişisel deneyimleriyle kültürel sürekliliğe de ışık tutar (Büyükarıslan ve Güney, 2013).

Lefebvre'ye göre insan özünde kültürel bir varlıktır; çünkü mekânı anlamlandıran insandır. İnsan duygu ve düşünceleriyle bir alanı yorumlayarak ihtiyaçlarına yön veren mekânı oluşturur. İnsan yaşadığı an ile sonsuz zaman arasına sığan süreçte zamanı kavrar ve böylelikle kültürel mekânı oluşturur. Bu ilişki bağı üretim yöntemi, nüfus derecesi, bilim ve sanatla harmanlanarak kentin kırsaldan farklılaşmasını sağlar. Yapının tasarımını ya da biçimini estetikten önce kullanıcı ihtiyacı belirler, yani yapının oluşumu ne için ve kim için sorularına cevap arar (Özolcay, 2018).

4.2.3.) EKONOMİK DÖNÜŞÜM DEĞERLENDİRME KRİTERİ

İhtiyaç duyulan bir yapıyı yeniden yapmak veya (kültürel bir değer taşıyan ya da taşımasını) bir yapıyı yıkıp yerine yenisini yapmak yerine, var olan yapı stoğunu ihtiyaca göre şekillendirmek tarihi değer taşıyan yapılara duyarlılığın yanı sıra ekonomik bir değerdir. En başta doğal kaynakların israfından kaçınılan bu yaklaşımla, yapım, yıkım ve hafriyat aşamasında kaybedilen enerji, maliyet, kaynak ve emekten de tasarruf edilmiş olur. Bölgelere göre arazi fiyatlarının artması ve yeni yapım tekniklerinin yüksek bütçe gerektirmesi kısmen de olsa yeniden işlevlendirmeyi daha duyulur ve uygulanır hale getirmiştir. Endüstriyel yapı bazında bakıldığında, büyük ölçekli ve uzun ömürlü bir yapı tipolojisine sahip olmasından ötürü yapım maliyeti oldukça yüksektir. Bu tür yapıları yeniden yapmak yerine aynı işlev veya benzer işlevler için günün ihtiyacına ve teknolojisine göre şekillendirmek daha ekonomiktir. Yeniden işlevlendirilmiş endüstriyel bir yapı, sürdürülebilirlik çerçevesinde kendine yer bulmuş olur. İçerisinde artık bir hayat olan bu yapılar bakımlarını gerçekleştirecek bir kullanıcıya sahiptir, bu da yapıyı köhneleşmeye bırakıp uzun süreden sonra bakım yapmak yerine, ihtiyaç duyulduğunda ve belirli dönemlerdeki onarımlarla daha sağlıklı bir şekilde yapıyı korumak demektir. Kültürel değeri korunan bu yapılar bir turizm nesnesi haline gelir ve çevresini de ekonomik boyutta olumlu yönde etkiler (Büyükarıslan ve Güney, 2013). Tarihi yapıların restorasyonunda ya da işlev

dönüşümünde önemli bir girdi olan finansman ve ekonomik getiri boyutu amacını aştığı takdirde tarihi yapıya geri dönüşü olmayan zararlar verebilir. Yeni işlevin projesini ve boyutunu belirlemede maddi destek büyük önem teşkil etmektedir çünkü bu dönüşümler yüksek maliyet gerektiren çalışmalardır. Bu aşamada yapı sahibi başta olmak üzere, yüklenici şirketler ve yerel yönetimler asıl kaynaklardır. Düşünülen yeni işlev projesi maddi desteğin boyutuna göre şekil alır. Bu aşamadan sonra işlevlendirilmiş yapıdan ticari bir beklenti söz konusudur. Buradaki ince çizgi doğru kavranmış olmalıdır ki gelir beklentisiyle, kazanç uğruna, bilimsel veriler göz ardı edilirse yapı olumsuz etkilenebilir. Özellikle turizm alanlarında çıkar amaçlı yapılan işlevlendirmelerde yapının özgün mimarisi ve tarihi değeri tamamen ya da kısmen yok edilmektedir. Bu durum da yeniden işlevlendirmenin amacına ters düşmektedir (Uğursal, 2011).

4.2.4.) TARİHİ DEĞERLENDİRME KRİTERİ

İşlevsel dönüşüm projelerinde yapının tarihsel analizinin yapılması yeni işlevdeki projenin mimarisine yön veren bir diğer önemli etkidir. Yapıda bulunan mimari öğeler, süsleme ve detaylar ait olduğu dönemi yansıtmaktadır ve dolayısı ile bu öğeler korunarak dönüşüme gidilmelidir. Yapı yapılandan başka bir dönüşüm gerektirdiğinde bu öğeler hala okunur vaziyette, projeye altlık sağlamalıdır. Riegl'a göre tarihi yapıların modern dönem yapılarından farklı olarak başlıca değerleri vardır. Bunlardan bazıları: yapının eskiliğinden doğan yaş değeri, yapının inşa edildiği dönemi yansıtan tarihi ve mimari değeri bir diğeri ise yapının sanatsal değeridir. Amaç ise bu değerleri koruyarak, kullanım değerinin tarihi değerinin önüne geçmemesini sağlamaktır. Bazı yapılar vardır ki örneğin dini yapılar, işlev değişikliğine pek de yatkın değildir. Bu tür yapılar restorasyon geçirmiş olsalar dahi, yine aynı fonksiyona hizmet etmektedirler. Ülkemizde en belirgin örneği ise Ayasofya kilisesinin camiye dönüştürülmesidir. Bir yapının fiziksel durumu bizlere işlevini yansıtır çünkü yapılar işlevine göre şekil alır, ona göre biçimlenir ve donanımlanır (Kılıç, 2015). Yine de bir yapı işlevi doğrultusunda değil, yapının kültürel aktarımı, toplumsal bellekteki yeri ve tarihidir (Pekol, 2010).

4.2.5.) ÇEVRESEL DEĞERLENDİRME KRİTERİ

Tarihi bir yapının yeni işlevi fiziki çevresine uyumlu ve toplumsal çevresinin de ihtiyaç ve standardını karşılayacak şekilde biçimlenmelidir. Bu duruma ters düşen bir yeniden işlevlendirme, yapının toplumsal bellekteki yerini zedeleyeceği gibi yapıyı da tekrar atıl konumuna yavaş yavaş terk edecektir. Ayrıca bir yapının bulunduğu çevre, yapının kültürel önemini de nitelemektedir. Fiziksel çevre toplumun ihtiyaç ve taleplerine göre şekillendiği için sosyal çevrenin değişmesi, fiziksel çevrenin de değişimini ardından getirmektedir. Kent bu etkileşimin hayat bulmuş halidir, yapılar ise kenti yani bu dinamiği besleyen ana damar vazifesini görür (Kılıç, 2015).

Yeni işlev kararında çevre, büyük öneme sahip ve belirleyici bir etkidir. Kent, yapıların birbirleriyle etkileşim içerisinde olduğu bir bütündür ve hiçbir yapı tek başına bir anlam ifade etmez. Yapının çevresinde yeni işlevi kabullenebilecek bir toplumun ve nüfus yoğunluğunun olması gerekmektedir. Çevredeki yapıların işlevleri ve hizmet ettikleri kesim yeni işlevin de belirleyicisidir. Yapının çevresinde aynı işleve sahip yapı olmamalı, varsa bile mevcut yapı işlevini karşılayamamış olmalı ya da yeniden işlevlendirme mevcut yapının işlevine destek niteliğinde yapılmış olması gerekir ki yapının dönüşümü başarıya ulaşmış olsun. Tarihi dokunun bulunduğu çevredeki yaşlı-geç nüfus oranı, nüfusun eğitim düzeyi ve çalıştıkları sektör dağılımı ve nüfusun gelir düzeyi gibi demografik özellikleri işlevi etkileyen bir sebeptir. Ayrıca yapının çevresindeki mevcut yapı stoğunun konut, ticari, eğitim ya da kültür yapısı gibi yapı tiplerinin yoğunluğu yeni işlevi belirlemede bir yol göstericidir (Uğursal, 2011).

4.2.6.) FİZİKSEL DEĞERLENDİRME KRİTERİ

Bir yapının potansiyelini ölçmek, ihtiyaca cevap verebilecek öğeleri belirlemek ve bu verilere göre yeni işlevi yönlendirmek amacıyla, farklı yöntemlerle fiziksel analizler yapılır. Yeni işlev ve yapının mevcut durumuna göre müdahale kapsamı genişleyebilir veya daralabilir. Yapının yeni işlev için potansiyelini belirlerken, sadece kendisinin fiziksel mevcudiyeti tamamlayıcı sonuçlar doğurmayabilir. Yapıyı kentin

diğer mekânlarıyla bağlayan; belirleyici yollar, girişler, yaya sirkülasyonu ve yapının algılandığı dış faktörler vardır. Yapını çevresindeki diğer önemli binalar, rekreasyon alanı veya kültürel yapılar gibi nüfus ve kültür yoğunluğu yaşatan diğer yapı ve alanlar da yapı potansiyelini belirlemede bir etkidir. Yapının fiziksel analizinin ardından, iç mekândaki ilişkiler düzeni incelenmelidir. Bu analizler ile yapının geçmişten bu güne değişime uğradığı yapısal öğeler ve malzemeler hakkında da veriler elde edilmiş olur. Yapının biçimsel çözümlenişi fiziksel analizin temelini oluşturur; çünkü bir yapı yalın veya karmaşık bir geometriye sahip olsa dahi buna göre farklı mekânsal kuvvetler doğurmaktadır. Yapının işlevine göre bir merkez nokta olmak üzere çizgisel, radyal, merkezi gibi ayrımlarla sirkülasyon alanları oluşturulmuştur; bu alanlar yeni işlevdeki mekân organizasyonunu belirleyici oluşumlardır (Kılıç, 2015).

4.2.7.) YASAL KISITLAMALAR ve BELİRLEYİCİLER

Hükümetler ve yerel yönetimler başta olmak üzere, koruma kavramında yer edinmiş bilim dalları; ulusal veya uluslararası değere sahip bildirge, tüzük ve rapor gibi yazılı direktiflerle koruma ve yeniden işlevlendirmenin sınırlarını belirleyen ve koruma kavramına yön veren yasal düzenlemeler oluşturmaktadırlar (Uğursal, 2011).

Icomos Tüzüğünde yer alan Mimari Mirası Koruma Bildirgesi'nde, Mimari Miras: “insanlığın ortak malı olan ve günümüze ulaşmış özgün nitelikleriyle geleceğe aktarılması gereken, farklı ölçek ve nitelikte olan ve tüm değerleriyle, bütünleşik koruma ilkelerine göre korunması gereken yapı ve yapı gruplarıdır”^[13] şeklinde tanımlanmıştır. Endüstri mirası ise, “endüstriyel üretim süreçlerinin içinde yer aldığı ve/veya endüstri teknolojisiyle üretilmiş yapılardır. Artık kullanım dışı kalmış yapılar, üretim donatıları, yapı aksamaları ve yerleşimler ile içinde bulundukları doğa ve kent peyzajları endüstri mirasını oluşturur”^[14] şeklinde tanımlanmaktadır. Bu yapıları koruma kavramı da “yapı bileşenlerinin sürdürülebilirliğini sağlamak üzere, malzemeleri sağlamlaştırarak var olanı korumak şeklindeki onarım yöntemidir”^[15] denmektedir. Avrupa Mimari Mirasının Korunması Sözleşmesinin 11. maddesinde ise

¹³ http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0784192001542192602.pdf

¹⁴ http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0784192001542192602.pdf

¹⁵ http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0784192001542192602.pdf

Kültürel Miras ve Koruma kavramından şu şekilde bahsedilmektedir: “kültür mirasının mimari ve tarihsel özelliklerini koruma açısından, korunan varlıkların çağdaş hayatın gereksinimleri göz önüne alınacak şekilde kullanımını; uygun olan durumlarda, eski binaların yeni kullanımlara intibaklarını teşvik etmeyi taahhüt eder.”^[16]

Dönüşüm projelerinde en kritik adımlardan birisi de yeni işleve hizmet etmesi için, destek mahiyetinde tasarlanan ek yapılarıdır. Venedik tüzüğü'nün 13. Maddesinde “eklemelere ancak yapının ilgi çekici bölümlerine, geleneksel konumuna, kompozisyonuna, dengesine ve çevresiyle olan bağıntısına zarar gelmediği durumlarda izin verilebilir”^[17] şeklinde değinilmiştir.

Uluslararası tüm yasa ve tüzüklerin koruma ve yeniden işlevlendirme çalışmalarındaki ortak maddeleri: yapıya uygulanan küçük veya büyük ölçekli her türlü müdahalenin, yapı için bir son dokunuş olmamasıdır. Başka bir işlev için de dönüştürülmek istendiğinde yapının özü her değişimde korunmalı ve okunur kalmalıdır. Bu nedenle de müdahaleler olabildiğince en aza indirilmeli ve uygulanması gereken zorunlu hallerde de tarihi yapının hiçbir ögesi tahrip edilmeden, değiştirilmeden ve yok edilmeden uygulanmalıdır (Uğursal, 2011).

4.2.8.) YAPININ BULUNDUĞU KONUM

Yapının bulunduğu konum, verilecek işlev ile doğrudan ilişkilidir. Tarihi yapının mekân organizasyonuna oldukça yakın ya da yapı, yeni işlevi ek binasız karşılayabilecek kapasitede ve koruma kavramındaki onarım ile bakım yapıya en az zararlar, başarılı sayılabilecek şekilde bile yapılmış olsa; yeniden işlevlendirmenin diğer tüm kriterleri kusursuzca uygulansa dahi, yeni işlevi yüklenen yapı bu duruma uygun bir konumda değilse başarısızlık kaçınılmazdır. Konumun uygunluğundan anlaşılması gereken, coğrafi ve topoğrafik veriler olabileceği gibi kullanıcıyı ifade eden demografik özellikleri karşılamasıdır. Ayrıca yapının bulunduğu konumda, düşünülen işleve sahip başka yapı veya yapılar var ise ekonomik anlamda risk alınması

¹⁶https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc072/kanuntbmmc072/kanuntbmmc07203534.pdf

¹⁷ <http://alanbaskanligi.bursa.bel.tr/venedik-tuzugu/>

kaçınılmazdır. Tarihi yapılar çoğu zaman eski işlevlerinden bambaşka işlevlere hizmet etmektedir; çünkü yapının bulunduğu konumdan ve çevresel değişimlerden ötürü başkalaşma söz konusudur (Uçar, 2013).

Yeniden işlevlendirilen yapılar çoğunlukla kişisel değil de topluma hizmet eden umumi yapılar olarak dönüştürülmektedir. Bu dönüşüm, yapının konumu şehrin merkezindeyken (sadece konum kriteriyle değerlendirildiğinde) başarılı olabilir; fakat toplu veya hususi ulaşımdan yoksun, kent çeperinde bir yapıyı topluma hizmet edecek bir biçimde, ulaşım kriterini sağlamadan dönüştürmek başlı başına bir yanıltır (Özolcay, 2018).

4.2.9.) MEKÂNIN HACİMSEL KURGUSU

Her yapının mekânı işlevine hizmet edecek biçimde şekillenir ve bu biçimlenme o yapının kimliğini oluşturur. Yapılar türlerine göre tek bir hacimden oluşabileceği gibi ardışık veya daha karmaşık hacimlerden meydana gelebilir. Tarihi bir yapının işlev dönüşümünde halihazırdaki plan şemasına göre işlevlendirilmesi yapıya daha az müdahale demektir, bu da değişim işlemini olumlu yönde etkilemektedir. Bir yapıya her yeni işlev uygulanamaz. Bu durumun birçok faktörü olmakla birlikte bir nedeni de yapının zaten var olan hacimsel kurgusudur. Çok hacimli bir han yapısı bir sinema olarak dönüştürülemez; fakat bir otel işlevini daha az müdahaleyle karşılayabilir. Tam tersi tek hacimli ibadet yapıları ya da kültür merkezi gibi birkaç hacimden oluşan fakat tek başına büyük bir alana sahip yapılar da bölünerek bir eğitim yapısı ya da konaklama alanına dönüştürülemez. Bu istenmeyen durum uygulandığı takdirde tarihi yapılar kimliklerini kaybedecektir, bu da yeniden işlevlendirmede istenmeyen bir durumdur. Hacimsel durumu yeni işlevi karşılamayan fakat koruma dışı yaklaşımla buna zorlanan yapılarda fonksiyon değişikliği başarısızlıkla sonuçlanacak ve koruma kavramından çıkıp yeni bir yapı oluşumu izlenimini yansıtacaktır (Altınoluk, 1998).

4.3.) YENİDEN İŞLEVLENDİRMEDE MÜDAHALE YÖNTEMLERİ

Sanayi yapıları, (büyük payda da teknolojik gelişmelerden dolayı) işlevsel ömürlerini, strüktürlerine göre çok daha çabuk yitirmektedirler. Bu yapılar çevresel faktörlerden, daimi kullanıcılarını da kaybettikleri için çok çabuk etkilenir ve bakımsız

kalırlar. Çevre halkı için, kullanımdan çıkan bu yapılar zamanla güvensiz alan olarak karşılanmaktadır. Bu nedenden ötürü ve tabi ki tarihi bir yapıysa kültürel kimliğini de korumak amacıyla bölge halkının ihtiyaçlarına hizmet etmesi için yeniden işlevlendirilirler. Böylece yapı fiziksel olarak iyileştirilmiş ve bölge halkı için de yeni işlev kazanmış olur. Çok az kısmı şahsen dönüştürülse de büyük bir kısmı kamu tarafından işlevlendiriliği için bu yapılar topluma hizmet etmektedir. Toplum için yapılan dönüşümlerde de öncelik yakın ve çevre halkı için olmakla birlikte dönemin ihtiyacına ve toplumun kimliğine uygun dönüştürülmelidir. Halkın ihtiyacına ve kültürüne hitap etmeyen bir dönüşüm anlamsızlaşır ve zamanla yapı yine eski atıl haline döner. Yeniden işlevlendirmenin temel gayesi ise yapının özgün kimliğini koruyarak dönüştürmekten geçer. Yapıyı başkalaştırmak ya da yeni işleve uygun olmadığı için yıkıp yenisini yapmaktansa, yapıya göre işlev belirlemek maksadıyla beklemek daha doğrudur. (Özbalta, 2019). Venedik Tüzüğü'nün 5. Maddesi bu öngörüğü destekler niteliktedir: “kültür varlığının korunması, her zaman onları herhangi bir yararlı toplumsal amaç için kullanmakla kolaylaştırılabilir. Bunun için bu tür bir kullanma arzu edilir, fakat bu nedenle yapının planı ya da bezemeleri değiştirilmemelidir. Ancak bu sınırlar içinde yeni işlevin gerektirdiği değişiklikler tasarlanabilir ve buna izin verilebilir.”^[18] Yeniden işlevlendirme kavramı teorik anlamda ilk kez Venedik Tüzüğü'nde yer edinmiştir. Yeniden işlevlendirme koruma planları arasında, çeşitli müdahale yöntemleri ile tanımlanmıştır. Daha sonra Avrupa Konseyi yaptıkları birçok toplantıda aldıkları karar ve düzenlemelerle yeniden işlevlendirme konusundaki çalışmalara başlamıştır. Toplantılarda mevcut koruma yöntemlerinin başarısızlık nedenleri saptanırken, tarihsel ve kültürel değere sahip bu yapıların daha verimli korunması için yeni plan ve programlamaya gidilmiştir. Alınan kararlara göre: teknolojik gelişmelerle kullanım dışı kalan bu yapılar günün ihtiyacına göre düşünülmeli ve mimari etüdü doğru değerlendirilerek dönüştürülmelidir ki yeniden işlevlendirme başarılı olabilsin. Miras değeri taşıyan tarihi yapıların yok olmasında bölgesel nüfus artışları, teknolojik gelişmelerle değişim gösteren yaşam şekilleri ve beklentilerin artması birer etkidir. Bakım ve onarımdan mahrum kalan bu yapılar çeşitli çevresel problemlere neden olmaktadır. Nüfusun artmasıyla arazi

¹⁸ <http://alanbaskanligi.bursa.bel.tr/venedik-tuzugu/>

alanları değerişlenmiş, mevcut yapı stoğunu kullanmaya itmiştir. Kültürel değerişlerin değerişimi, mimariye dolayısıyla da kent silüetine değerişimi yaşamıştır. Bu tür yapıların kültürel, ekonomik bir değeriş kazanması, aynı zamanda da toplumsal bellekteki yerini korumak amacıyla yeniden işlevlendirmeye gidilmektedir. Yapılarda dönüşüm planlanırken yasal mevzuatlar başta olmak üzere, özgün yapı ölçeğı düşünülerek, konum, alan yönetimi ve çevre de göz ardı edilmeden uygulanmalıdır (Uğursal, 2011).

Kent kavramında var olan her şey çevresiyle ve birbiriyle etkileşim halindedir. Tarihi endüstriyel yapılar da çevresinde gerçekleşen olaylarla ve kullanıcı deneyimleriyle algılanırlar (Lynch, 2010). Bu noktada yeniden işlevlendirmede etik olan yapının kimliğini kent dokusundan koparmadan korumaktır. Yeni işleve uygun eklenmesi gereken donatılar var ise de yapının özüyle örtüşecek biçimde tasarlanmalıdır, bu şart da tasarımcının müdahale sınırlarını belirlemektedir ve yapıdan yapıya değerişmektedir (Karayılıanoğlu ve Çelik, 2018). Yapının sahip olduğı değerişler ve mevcut potansiyeli göz önünde tutularak, belirlenen yeni işlevin ihtiyaç programındaki mekânsal gereklilikleri sağlamak amacıyla bazı müdahalelerde bulunulabilir (Uçar, 2013).

4.3.1.) PEYZAJ PLANLAMASIYLA YAPILAN İŞLEV DEĞERİŞİKLİĞİ

Sanayi yapılarının işlevlendirilmesinde dünya genelindeki örmekler incelendiğinde birçok yöntem uygulandığı görülmektedir. Peyzaj planlaması ile yapılan dönüşüm de bunlardan birisidir. Sanayi yapılarının dönüşümlerinde, peyzaj alanları için göze hitap eden tasarımlar uygulanmışsa da peyzajın ait olduğı yapı bir endüstri yapısı olduğı için toprağı ve suya karışan atıklardan temizlenememiştir. Bu güçlü sorunu gidermek için birçok yöntem ve plan geliştirilmiştir, bunlardan biri fitoremeditasyondur. Bu yöntem bir nevi bitkisel ıslah çalışmasıdır. Bu yöntemin içeriğinde kullanılan bitkiler hiperakümülatör adını almakta ve toprağı karışmış olan arsenik, kurşun gibi atıkları bünyesinde depolamaktadır. Ardından bu bitkiler hasat edilmekte ve farklı yöntemlerle imha edilmektedirler. Bu tür ıslah çalışmaları uygulanabileceğı gibi ağaçlandırma yöntemiyle de toprağı rehabilite çalışmalarına gidilebilmektedir (Özbalta, 2019). Dönüşüm projelerinde alan ölçeğinden yapı ölçeğine gitmek dönüşümü bir bütün kılmaktadır ve algıyı güçlendirmektedir. Yapının peyzajındaki değerişim ve değerişlendirme kriterleri en az yapıdaki dikkat edilmesi gereken hususlar kadar önemlidir. İç mekândaki değerişiklik, dış mekândan da okunur

ve anlaşılır olmalıdır. Peyzajda ve üzerinde kullanılacak argümanlar, ışıklandırma ve yön levhaları gibi her türlü donanım tarihsel algıyı bastıracak nitelikte olmamalıdır. Koruma kavramının alan ölçeğindeki kriterlerinden en önemlisi de ekolojik dengeyi, dolayısıyla sürdürülebilirliği sağlamasıdır (Uğursal, 2011).

4.3.1.A.) PEYZAJ PLANLAMASININ YENİDEN İŞLEVLENDİRİLEN SANAYİ SAHALARINA KATKILARI

Endüstriyel yapıların uzun yıllar hizmet vermesinin ardından, bünyesinde ve yakın çevresinde çeşitli çevresel sorunlar ortaya çıkmaktadır. Yapılan planlamalarda peyzaj dokusunun artırılması gibi büyük ölçekli çalışmalar hükümetler nezdinde de onaylanmıştır. Buradaki amaç, göze hitap eden klasik çalışmalardan ziyade; işlevsel ve halkın daha çok içerisinde bulunabileceği alanlar oluşturmaktır. 19.yy. sanayi yapılarından itibaren süre gelen tüm sanayi alanlarının olumsuz getirilerini, bu onarım çalışmalarıyla halkın işlevine sunan ve halkı doğayla, daha sağlıklı alanlara kavuşturma amacı güdülmektedir. Bu alanların diğer peyzaj alanlarından önemli bir farkı da endüstri yapılarının bünyesinde bulunması ve dolayısıyla kültürel bellekte anı kavramını yaşatmış olmasıdır (Özbalta, 2019). Millet bahçeleri adıyla ilk olarak 2018 yılında İstanbul'da başlatılan peyzaj planlı dönüşüm projeleri Türkiye'nin birçok ilinde de devam etmektedir (URL 29). Projenin ilk örneği ise İstanbul ili Bakırköy ilçesinde yer alan Baruthane sahasının millet bahçesi olarak dönüşümüdür (URL 30). 1700 yılında Baruthane-i Amire ismiyle hizmete başlamasının ardından zamanla eklemelerle yapı büyümüştür. Barut üretimi fonksiyonunu zamanla yitiren yapı zamanla atıl kalmış ve bu dönüşüm projesiyle tekrar hayat döndürülmüş ve halkın kullanımına arz edilmiştir. Arazide bulunan, dönemin seyir terası şeklinde inşa edilen kulesi millet bahçesi içerisinde varlığını korumuş ve tarihin izlerini insanlara sergilemeye devam etmiştir (URL 31).

Şekil 4.5: *Baruthane-i Amire Yapısının Millet Bahçesi Olarak Dönüşümü*

Kaynak: [URL 31]

4.3.2.) ANA YAPIYA DÂHİL EDİLEN EKLENTİLERLE GERÇEKLEŞEN DÖNÜŞÜMLER

Çeşitli sebeplerle kırsaldan kente göçün artması ilk aşamada yapılaşmayı etkilemiştir. Mevcut yapı stoğunun yetersiz kalması, özellikle ticari kentlerin bazı bölümlerinde rant uğruna arazi fiyatlarının artması gibi sebepler yerel yönetimleri ya da inşaat sektörünü işlevsiz ve atıl kalan yapılarda yeniden işlevlendirmeye hatta yapıya ek kütle tasarımına itmiştir. Bu yapılar özellikle tarihi bir kimliğe sahipse ek kütle de en az ana kütle kadar önem teşkil etmektedir. Mevcut yapıya ek kütle çalışmalarında her mimarın farklı yorumlayabileceği tasarımlar olabileceği gibi ek kütlelerin ana yapıyla birliği, ölçeği, çevresiyle uyumu ve kişide uyandıracak algı göz ardı edilmeden tasarlanmalı ve yönetmelikte belirlenen kurallar çerçevesinde düşünülmelidir. Bazı ek yapılarda da ana kütleyle daha çok ön plana çıkarmak fikriyle tezat çalışmalara gidilmekte ve bu durumda çevre halkı tarafından eleştirilere sebep olmaktadır (Özbalta, 2019). Ek yapı kavramı mevcut yapının, tasarımını ve algısını koruyabildiği gibi bazen de ölçek, biçim dili dolayısıyla kişi de oluşturduğu algı yönüyle tamamen değişime uğratan bir değerdir. Bu bağlamda yapıların değerini ve kültürel geçmişi ifade eden tarihi yapılarda ek kavramının başarılı veya başarısız sayılması tamamen göreceli bir değerdir (Şahin, 2011). Mevcut yapıya ihtiyaçtan ötürü yapılan ekler, işlevi karşılarsa da her zaman kabul edilebilir bir girişim değildir. Bu tür projelerin etüd aşamasında fayda zarar analizi iyi değerlendirilmelidir. Ek yapının

getirdiği durumlardan biri de başkalaşımdır. M. Şahin'in yaklaşımı da bu değişimi özetler niteliktedir: “ek, belli bir temaya ya da bir tanınma biçimine belli bir süre sonra yine başka bir tema çerçevesinde yapılan bir müdahaledir. Ek kavramı geleneksel tasarımın her aşamasında vardır. Öte yandan eklenme, sürekli dönüşüm sürecinin bir parçası olarak kendi varlığı ile de ters düşmektedir. Eğretidir, kapsar, içine alır, yamanır öyle ya da böyle oradadır ama eklendiğini sandığı şey artık orada değildir, kendisi de onunla birlikte başkalaşmıştır. Ek bu dinamik dönüşümün ögesi olarak bir yanılısamadır.”^[19]

Ek yapı projesi, mevcut yapının izlerinden giden ve ek daha geri planda, ana kütleyi öne çıkaran tasarımları ifade eden daha basit formlar, cam gibi şeffaf yüzeyler ve hafif strüktürlerle planlanmalıdır (Özbalta, 2019).

4.3.3.) YAPININ MEVCUT HALİNİN KORUNARAK YAPILDIĞI İŞLEVLENDİRMELER

Bu tür işlevlendirmenin tercih edilmesinin en belirgin sebeplerinden biri anıtsal değeri olan ve yüzyıllardır ayakta kalmış yapıları çok fazla yormamak içindir. Bir başka sebep ise işlevini kısmen de olsa sürdüren yapılara başka bir işlev yükleyerek dönüştürmektense, yapıyı olduğu haliyle güçlendirmektir. Bu yaklaşımda yapının yıpranmasını geciktirmek adına yapıya uygulanan küçük müdahalelerle ömrünü uzatmak amaçlanmaktadır. İhtiyaç dahilinde işlev değişikliğine gidilmesi gerektiğinde ise yapıyı yıpratmak büyük değişikliklerden ziyade daha pasif işlevler düşünülmektedir (Özbalta, 2019). Geçmişin ağır işlevinden ya da uzun vadede bakımsız, onarımsızlıktan bozulmaların yaşandığı, niteliksiz kalan bu yapıları çevreye ve kullanıcıya yeniden kazandırmak adına olduğu haliyle koruyarak bir nevi rehabilitasyon çalışmalarına gidilmektedir (Uğursal, 2011).

¹⁹ Şahin, M., “Mimari Tasarım: Bir yanılısama: Ek”, *Mimarlık*-359 (2011): 47-50

4.3.4.) YENİDEN İŞLEVLENDİRİLEN YAPILARDA İÇ MEKÂN MÜDAHALELERİNE YÖNELİK ANALİZLER

Yeni işlev yüklenecek her yapıda, yapının mevcut durumunu belgeleyen ve bu doğrultuda müdahale sınırlarını belirleyen çeşitli analizler yapılmaktadır. Her ne kadar yeni işleve göre şekillenecek olsa da, yapı özellikle tarihi bir yapı ise korunması gereken özel alanlar, estetik değerler belirlenmelidir. Bu değerlerin dışında kolon, kiriş gibi taşıyıcı elemanlar ile sirkülasyon alanları yeni işlevi uygulamada belirleyici, bazen de sınırlayıcı öğelerdir. Yapıda güçlendirme ve dönüşüm için çeşitli adımlar uygulanır. Bu çalışmaların temeli ise iyi bir rölöve ve restitüsyon çalışmasından geçer. Yapının yapılış amacı ile birlikte, geçmişten o anki tarihi süreçte geçirdiği değişimler, müdahaleler yeni işlevi şekillendiren araştırmalardır. Ayrıca daha önce yapılmış bir müdahale söz konusu ise onun da yapının orijinalliği ile uygunluğu göz ardı edilmemelidir ki yeni bir dönüşümde yapı başkalaşım geçirmesin. Yapının özgünlüğünü koruyarak, değerinin artırılması için yapının özgün hali iyi irdelenmelidir. Rölöve ve restitüsyon çalışması ile yapının yok olmuş, eklenmiş ya da katmanlaşmış öğeleri yeni müdahalenin sınırlarını belirlemektedir (Özolcay, 2018).

İç mekânlarda yapılacak müdahaleler yeni işlevi karşılayacak ihtiyaca göre şekillenmekle birlikte tarihi yapıların strüktürleri modern yapılara göre dönüşüm için daha esnektir. Değişime uğrayan yapı ya da alanlar kullanıcılarını, haliyle çevresini de değiştireceği için çok boyutlu bir çalışmadır. Zaman ve getirileri dinamik değerlerdir ve yeni yüklenen işlev de bir zaman sonra kültürel, dünya görüşü ve politik nedenler gibi birçok nedenden ötürü değişebilmektedir. Yapının tarihi etüd edilirken gelecekteki değişimler de göz önünde bulundurulmalı ve müdahale sınırları ona göre belirlenmelidir (Uğursal, 2011).

4.3.5.) MEKÂNA YAPILAN MÜDAHALELER ve EKLEMELER

Yeniden işlevlendirmedeki önemli husus ilk yapıldığı işlevinin ömrünü tamamlamış olması ve dönemin ihtiyaçlarına göre yeniden şekillenmesidir. Bu şekillenme yakın çevre, kültürel değerler ve dinamiklerden etkilenecek mekânı dönüştürmektedir. Haliyle yeni işlev şeması oluşturmayı gerek kılmaktadır. Bu kapsamda yatay ve düşey sirkülasyon alanları, varsa asma katlar, varsa kütle geçiş alanları ve ayırıcı elemanlar gibi müdahaleleri gerektirmektedir. Tarihi değer taşıyan yapılar için de bu müdahalelerin en az olması için özgün işlevine yakın, yeni işlevi yüklenebilir olması tercih edilmelidir (Kocabıyık, 2014). Mekân içerisinde ihtiyaç dâhilinde bölücü duvarlarla mekân parçalanırsa bu durum ışık ve hava etmenleri sebebiyle cepheye de yansımaktadır ve bu aşamada çift yönlü düşünerek cephe hareketini bozmamaya özen gösterilmelidir. Bu durumun tam tersi tekrar eden büyük alanlardan daha küçük birimler elde etmek için birleştirmeye de gidilebilir. Yapının taşıyıcılığı ve yönetmeliklere uygunluk durumuna göre kat yüksekliği fazla olan yapılarda ara kat oluşturmak da bir diğer yöntemdir. Yine yönetmelik kapsamında ve yeni işlevi (ıslak hacim, teknik birimler ve danışma gibi) karşılamak için yapının yetersiz kaldığı durumlarda yapıya kat veya ek yapı yapılabilir. Yapının mekânsal kurgusunu olumsuz yönde etkilese de yeni yönetmeliklere uygun güvenlik ekleri (yangın holü, yangın merdiveni gibi) yapıya dâhil edilen diğer eklerdendir (Uçar, 2013).

4.3.6.) YAPININ STRÜKTÜREL SİSTEMİNDE YAPILAN MÜDAHALELER

Tarihi yapıların yeniden işlevlendirme süreçlerinde, hem yapının strüktürel olarak yıpranmışlığından dolayı hem de yenilenmiş mevzuat getirilerinden ötürü taşıyıcı elemanlara müdahale edilmesi söz konusu olabilir. Yapının dokusuna zarar veremeyecek şekilde kolon, kiriş, taşıyıcı duvarlar ve döşemelerde güçlendirmeye

gidilmektedir. Bu aşamada duvarların zarar görmemesi için yeni tip taşıyıcı elemanlarla (cam, çelik) asma kat ve benzeri ilaveler yapılabilmektedir. Yeni taşıyıcı elemanlarla mekân oluşumunda amaç yapının değerlerini göz önünde tutarak değişime gitmektir (Kocabıyık, 2014). Yapıyı güncel mevzuata göre uyarlarken, özellikle deprem yönetmeliğindeki perdelerin uygulanması sırasında bir takım sorunlar doğabilmektedir. Birbirini karşılayan akslar yönünde yerleştirilen bu perde duvarlar yapının mukavemetini artırırken yapının mevcut açıklıklarını yitirebilmekte ve mekânları bölebilmektedir. Döneminin yapım sistemi olan ahşap strüktürlü çatılarda da iyileştirmeye gidilebilmekte; çelik strüktürler ve hafif kaplama malzemeleriyle yapının yük taşıyıcılığı azaltılmakta ve dış etkenlere karşı güçlendirilmektedir (Uçar, 2013).

4.3.7.) YAPININ TESİSAT SİSTEMİNE YAPILAN MÜDAHALELER

Tarihi yapıların mevcut tesisat sistemleri güncel sistemlere uymamakta ve yeni işlev amacını genellikle karşılayamamaktadır. Bu adaptasyonu sağlayabilmek için de mevcut tesisat sistemi müdahale gerektirebilmektedir. Günümüz yapılarında uygulanan özel geçişleri olan ya da sıva altı uygulamaları olan sistemler tarihi yapılarda olmadığından dolayı ve yapıya da zarar vermemek adına tesisat sistemlerindeki iyileştirme zor bir süreçtir. Sıva altı tesisat, şaft oluşturma gibi tekniklerden yapının özünü korumak amacıyla kaçınılmaktadır. Aydınlatma, havalandırma, ısıtma ve sıhhi tesisatta, yapının özgün halini bozmadan, daha çok sıva üstü yenilemeye gidilmektedir (Kocabıyık, 2014). Özellikle ısıtma tesisatında modern buhar kazanları tarihi yapılar için büyük tehlikeler doğurmaktadır. Bunun yerine elektrik borulu ısıtıcılar, elektrik yayım panelleri ve taşınabilir petrol ve gaz ısıtıcıları kullanılmaktadır. Güvenlik amacıyla yapılan elektrik ve yangına karşı korunma tesisatı için ise özgün yapıya zarar vermeden duvar veya çeşitli yapı elemanlarına kanal ya da oluklar ile giderilmektedir (Uçar, 2013).

4.3.8.) KÜTLEYE ve CEPHEYE YAPILAN MÜDAHALELER

Tarihi yapıların yeniden işlevlendirilmesinde, yapının yaşı itibarıyla cephesinin deforme olması başta olmak üzere, yeni işlevin dış cepheden de okunması istenmesinden ötürü cephede müdahaleler gerçekleştirilmektedir. Yeniden işlevlendirmede ihtiyaca yönelik iç plan şemasının bölücü duvarlarla ya da yüksek katlı yapıların asma katlarla ayrılmasından dolayı cephedeki açıklıklarda sağırlaştırmaya da gidilmektedir ki bu durum yapının orijinalliğini bozduğu için istenmeyen bir durumdur (Uçar, 2013). Yapılar yapıldıkları dönemin izlerini taşımakla birlikte çevresine döneminin teknoloji, sanat ve ekonomisi gibi daha birçok değerini yansıtmaktadır. Tarihi değeri olan bu yapıların yeniden işlevlendirme süreçlerinde bakım, onarım ile kalarak değişime gidilmemelidir. Yapının doluluk boşluk oranları, cephe süslemeleri, cephe hareketleri hatta çatı örtü sistemi dahi dönemin mimari akımını yansıttığından olumsuz herhangi bir müdahale yapının kimliğini bozacak ve gelecek kuşaklara yanlış bilgi aktarımı oluşturacaktır. Bu gibi sebeplerden ötürü, bu tür yapılarda sınırlı müdahalelerle kalınmalı, daha çok koruma amaçlı yenilemeler ile çalışılmalıdır (Selçuk, 2006).

4.3.9.) YAKIN ÇEVREYE YAPILAN MÜDAHALELER

Hiçbir yapı insan hafızasında tek başına hatırlanmaz. Yapılar mimari üslubu başta olmak üzere, strüktürü, kullanılan malzemeler, mekânsal özgünlüğü ve çevresiyle birlikte bir bütündür. Bu sebepten ötürü yapının yeni bir işlev alması demek çevresinin de bu yeni işleve uyarlanması demektir. Otoparklar, duraklar, kent mobilyaları, çevre aydınlatmaları, peyzaj alanları ve yapının konumundan ötürü diğer olanaklar da çevresel görüntüsü ile birlikte yeni işleve hizmet etmelidir (Kocabıyık, 2014). Türkiye’den bir örnek vermek gerekirse, Feshane’nin dönüşümünde kütle dışındaki alanın otopark, yürüyüş yolları, dinlenme alanları, çocuk parkı, restoran ve

girişе yönelimi sağlayan süs havuzuyla Feshane’yi ve Haliç sahilini canlandırmak maksadıyla tasarlandığı görölmektedir. Ayrıyeten coğrafi getirisinden ötürü bir motor iskelesi düşünülmüş ve böylece yapıya ulaşım deniz yoluyla da sağlanmıştır (Selçuk, 2006).

5.) SAMSUN TÜTÜN FABRİKASI’NIN BULVAR AVM’YE DÖNÜŞÜMÜ

5.1.) TÜTÜN ENDÜSTRİSİ VE SAMSUN’da TÜTÜN ÜRETİMİ

Tütün: “solanaceae (patlıcangiller) familyasından Nicotiana cinsinden, yapraklı sigara yapımında kullanılan bir yıllık otsu bitki türüdür” şeklinde tanımlanmaktadır. (URL 32) Tütünün anavatanı Amerika Kıtası olmakla beraber, kıtanın keşfiyle önce Avrupa, daha sonra da tüm dünya ülkeleri tütünü tanımıştır. Tütünün Osmanlı topraklarına gelişi ise İngiliz ve Venedik’li gemiciler vasıtasıyla, 17.yy. başlarına dayanmaktadır. Yetiştiricilerin bu bitkiyi benimsemesi ve uyguladıkları özenli tarımsal yöntem, coğrafi faktörlerin de olumlu katkısıyla Türk tütünü dünya pazarında önemli yer edinmiştir (Anonim, 2000).

Tablo 5.1: 1995-1998 Yılları Arasında Tütün Üreticisi Başlıca Ülkelerin Tütün Üretim Miktarları ve Dünya Tütün Üretimi İçindeki Payları

Kaynak: (Anonim, 2000)

ÜLKELER	1995		1996		1997		1998	
	Ton	%	Ton	%	Ton	%	Ton	%
Çin	2.317.700	36,47	3.076.000	42,08	3.390.000	42,10	2.524.500	35,72
Hindistan	587.100	9,24	562.750	7,70	623.700	7,75	635.000	8,99
ABD	575.380	9,05	688.258	9,42	810.154	10,1	696.116	9,85
Brezilya	398.000	6,26	439.000	6,01	576.600	7,16	442.500	6,26
Türkiye	204.440	3,22	230.949	3,16	302.008	3,75	258.811	3,66
Endonezya	171.400	2,70	177.000	2,42	184.300	2,29	175.631	2,49
Zimbabve	209.042	3,29	207.767	2,84	192.107	2,39	212.050	3,00
İtalya	124.492	1,96	130.590	1,79	131.410	1,63	132.000	1,87
Yunanistan	131.875	2,08	131.000	1,79	132.450	1,64	132.000	1,87
Malavi	130.686	2,06	142.262	1,95	158.615	1,97	142.300	2,01
Arjantin	79.010	1,24	98.200	1,34	123.200	1,53	117.300	1,66
Pakistan	80.917	1,27	80.760	1,10	86.279	1,07	90.450	1,28
TOPLAM	5.010.042	78,84	5.964.536	81,60	6.710.823	83,37	5.558.658	78,66
Diğerleri	1.344.945	21,16	1.345.269	18,40	1.342.005	16,63	1.508.217	21,34
DÜNYA TOPLAMI	6.354.987	100,00	7.309.805	100,00	8.052.828	100,00	7.066.875	100,00

Tablo 5.2: 1995-1998 Yılları Arasında Oriental Tütün Üreticisi Başlıca Ülkelerin Oriental Tütün Üretim Miktarları ve Dünya Oriental Tütün Üretimi İçindeki Payları

Kaynak: (Anonim, 2000)

ÜLKELER	1995		1996		1997		1998	
	(Ton)	(%)	(Ton)	(%)	(Ton)	(%)	(Ton)	(%)
Türkiye	199.434	40,18	224.962	38,40	295.506	44,96	251.109	35,73
Yunanistan	85.000	17,12	83.500	14,26	83.500	12,70	82.800	11,78
Bulgaristan	16.339	3,29	33.392	5,70	33.392	5,08	65.359	9,30
Moldavya	24.366	4,91	23.913	4,08	23.913	3,64	32.608	4,64
Makedonya	-	-	30.000	5,12	30.000	4,56	30.000	4,27
Kırgızistan	19.000	3,83	30.000	5,12	30.000	4,56	30.000	4,27
Çin	15.000	3,02	20.000	3,42	20.000	3,04	25.000	3,55
Özbekistan	22.000	4,43	24.700	4,22	24.700	3,76	23.300	3,32
Pakistan	10.553	2,13	14.101	2,41	14.101	2,15	17.030	2,42
Tayland	9.000	1,81	12.500	2,13	12.500	1,90	15.500	2,21
İran	12.500	2,52	12.500	2,13	12.500	1,90	12.500	1,78
İtalya	11.083	2,23	11.271	1,92	11.271	1,72	12.343	1,76
TOPLAM	424.275	85,47	520.839	88,91	591.383	89,97	597.549	85,03
Diğerleri	72.117	14,53	64.946	11,09	65.910	10,03	105.184	14,97
DÜNYA TOPLAMI	496.392	100,00	585.785	100,00	657.293	100,00	702.733	100,00

Tabloya göre Türkiye, birçok yetiştirme biçimi olan tütünün oriental olarak tabir edilen; güneşte kurutulan ve içimi daha kolay, nikotin oranı düşük ve nikotin oranı yüksek olan tütünlerle harmanlamada ihtiyaç duyulan üretim biçiminde ilk sıradadır (Şahin ve Taşlıgil, 2013). Anadolu topraklarında tütün üretimi, tüketimi ve ticaretinin başlaması; siyasal, toplumsal ve ekonomik anlamda halkı etkilemiştir. Tütünün yüksek vergi payı, çok sayıdaki üreticisinin olması ve ihracatta diğer birçok üründen önde gelen önemi sebebi ile üretimi, alımı ve satımı kanunlara dayandırılmıştır. Tütün ve tütün mamülü ürünlerin işlenmesi ve ticareti birçok ülkede olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda da devlet monopolü üzerinden işlemiş ve zamanla kısmen veya tamamen monopol sistem kaldırılmıştır. Osmanlı'da 1862'de devlet monopolü altına alınan tütün, 1884'de işletme imtiyazı reji idaresine verilmiştir. 1923'de Cumhuriyet Hükümeti rejinin bu imtiyazını iptal etmiş, 1938 tarih ve 1177 sayılı kanunla bu inhisar devam etmiştir. Son olarak 1986 tarih ve 3291 sayılı kanunla tütün mamullerinin üretim, dağıtım ve pazarlamasındaki monopol kaldırılmıştır.

Ülkemizde küçük atölyelerde başlayan sigara üretimi 17.yy'a dayanmaktadır. İlk üretim tesisleri: İstanbul-Cibali (1884), İzmir (1884), Adana (1885) ve Samsun'da (1887) kurtulmuştur. Bu tesislerin işlediği ilk yıllarda genel olarak el imalatına dayalı kıyılmış, paketlenmiş tütün ve bir miktar da sigara üretimi yapılmaktaydı. Tekel'in ilk sigara fabrikalarından Samsun- Balıca 1997 yılında kurulmuştur. Tekel zamanla tesislerin teknoloji ve makine teçhizatını yenileyerek yeni fabrikaları kurmaya devam etmiştir. 1970'li yılların sonlarına doğru dövizden etkilenen Türkiye, tesislerde ihtiyaç duyulan bir kısım malzeme ve yedek parçayı tedarik edememiştir. Sosyal sebeplerle de kapasite alanında bazı zorlukların oluşması yurtiçi sigara üretimini azaltmış ve talepler karşılanamaz olmuştur. Bu talepleri karşılamak maksadıyla Bulgaristan ve Yugoslavya'ya tütün götürülerek fason üretime geçilmiş; fakat bu işleyiş kısa sürmüştür. 60'lı yıllarda iç piyasada nadir görülen yabancı sigaralar 70'li yıllarda resmi olmayan yollarla sayıca artmış 80'li yıllarda ise bu yabancı sigaralar iç piyasada bilinir ve aranır olmuştur. Artan talebe karşılık tek el bu yabancı sigaralardan bir kısmını ithal etmeye başlamış ve zamanla da yabancı tip sigaraları üretme hazırlığına başlamıştır.

İlk olarak Tokat Sigara Fabrikası'nda Amerikan Blend tipinde Tekel 2000 markası üretimi başlamıştır. Tütün üretim, dağıtım ve satışında devlet tekelinin kaldırılması bir takım düzenlemelerin ardından uluslararası firmalardan bazıları Türkiye'de sigara üretimi için yatırımlara başlamıştır. Başlangıçta ünlü markalarını üreten bu firmalar daha sonra çeşitlendirmeye gitmiş; daha uygun fiyatlı ve light sigaralar da üretmeye başlamışlardır. Tekel de bu işleyiş serüvenine eşlik etmiş ve daha uygun fiyatlı Tekel 2001'i piyasaya sürmüştür. Türkiye'de tütün üretimi aile işletmeciliği şeklinde başlamıştır.

Tablo 5.3: Bölgelere ve Yıllara Göre Ekici Sayıları

Kaynak: (Tekel Kayıtları, 2000)

ÜRÜN YILI	EGE	MARMARA	KARADENİZ	DOĞU	GÜNEYDOĞU	TOPLAM
1990	312.731	21.768	101.671	13.151	72.631	521.952
1991	285.980	11.318	93.448	12.436	65.179	468.361
1992	320.047	17.160	98.699	13.842	76.637	526.385
1993	325.099	17.400	96.421	14.362	90.641	543.923
1994	291.436	15.373	85.853	17.387	84.249	494.298
1995	308.491	15.836	94.805	20.176	110.708	550.016
1996	302.759	14.368	90.286	21.615	117.643	546.671
1997	300.756	16.379	91.107	27.790	124.348	560.380
1998	334.117	15.886	97.482	28.634	145.944	622.063

Tütün alıcılarını ise başta Tekel olmak üzere özel sektör firmaları oluşturmaktadır. Ülkemizde 1998 yılı itibariyle tütün alımı ve ticareti yapan 15 adet özel sektör firması bulunmaktadır. Yıl içerisinde üretilen tütünün büyük bir kısmı Tekel tarafından kalan kısmı ise tüccarlar tarafından satın alınmaktadır. Tekel ise satın aldığı tütünün büyük kısmını destekleme amaçlı, diğer kısmını ise üretim için tedarik etmektedir. Bir takım özel firmaların birleşmesi, bir kısmının ise piyasadan çekilmesi sonucu tütün ticareti ile uğraşan firmaların sayısı zamanla azalmaktadır.

Tablo 5.4: *Yıllara Göre Tütün Alımı Yapan Tütün Tüccarları*

Kaynak: (Anonim, 2000)

YILLAR	FİRMA SAYISI
1991	30
1992	28
1993	25
1994	25
1995	22
1996	21
1997	19
1998	15

Tekel ve özel firmalar, üreticiden aldıkları tütünleri kalite ve karakteristik özelliklerine göre ayırıştırır, kullanıma sunulana kadar özel depolarında muhafaza ederler.

Tablo 5.5: *Tekel'in Bölgelere Göre İşleme Üniteleri Ve Personel Sayıları*

Kaynak: (Anonim, 2000)

KURULUŞ	BÖLGELER	İŞLEME TESİSİ	PERSONEL
TEKEL	EGE	4	1487
"	MARMARA	6	169
"	KARADENİZ	11	1695
"	DOĞU	2	217
"	G.DOĞU	13	1722
TEKEL TOPLAM		36	5290

Tütün ilk evre olan yetiştiricilik ve işleme-bakım evresinden sonra, teknolojik bir takım evreden geçerek tütün mamülleri şeklinde piyasaya sunulmaktadır. Türkiye’de Tekel, Philsa ve RJR tütün endüstrisinde faaliyet gösteren başlıca kuruluşlardır. Tekel sermayesinin tamamı devlete aittir ve Kamu İhale Kurumu statüsünde bir kuruluştur. Philsa’nın sermayesinin %75’i, RJR’nin ise %100’ü yabancı sermayedir.

Tablo 5.6: 1998 Yılı Türkiye’deki Sigara Fabrikaları Ve İşçi Sayıları

Kaynak: (Anonim, 2000)

KURULUŞ	SİGARA FABRİKASI	İŞÇİ SAYISI
TEKEL	ADANA	839
TEKEL	BİTLİS	276
TEKEL	İSTANBUL	1395
TEKEL	İZMİR	619
TEKEL	MALATYA	923
TEKEL	SAMSUN	746
TEKEL	TOKAT	1373
PHİLSA	TORBALI	715
RJR	TORBALI	404
TOPLAM		7290

Tütün sektörünün evreleri olan yetiştiricilik, işleme-bakım ve endüstri bazında Türkiye’nin diğer ülkelerle karşılaştırılması yapıldığında, oriental tütün sınıfında gerek kalite ve miktarca gerekse ihracat anlamında Türkiye dünyada birinci sıradadır. Tütün üretimi konusunda AB’den yüksek oranda sübvansiyon gören Yunanistan, Türkiye’nin tek rakibidir. Türkiye’de bazı önemli imalat yöntemleri henüz uygulanamamasına rağmen, endüstri evresinde diğer gelişmiş ülkelerle aynı teknolojiyi kullanmaktadır. Homojen tütün imalatı ülkemizde henüz uygulanamamaktadır. Harmanlama safhasında gerek duyulan bu tür tütünler yurt dışından ithal edilmekte ya da Türk tütünleri yurt dışına gönderilerek fason imalat uygulanarak yurda dönmektedir. Önemli maliyet unsurlarından biri de filtreli sigaralarda kullanılan filtre çubuğudur. Filtre çubuğunun hammaddesi ise towddur ve büyük yatırım gerektirmektedir. Yatırım bedelinde ötürü talep yoğunluğuna göre kurulabilecek bir endüstridir. Bu sebeple Türkiye bu maddeyi ithalat yoluyla sağlamaktadır. Türkiye’de tütün yetiştiriciliği aile bazında gerçekleştirildiği için dönem sonu nihai ürün miktarı aile fert sayısına göre değişiklik göstermektedir. Tütün yetiştiriciliği diğer tarımsal üretimlere kıyasla daha zahmetlidir ve tarım sektörünün sanayi sektörüne göre daha az gelir getirisi olduğundan kırsal kesimdeki nüfus tütün tarımında uzaklaşma eğilimindedir. Bölgelere göre bu ivme değişiklik göstermektedir ve ekicilerin bir bölümü bu uğraşı atadan gelen bir meslek olarak gördüğü için ya da daha uygun bir gelir kapısı bulamadıkları için bu işi yapmaktadırlar. Marmara bölgesinde oldukça seyrekleşen üreticilik, Ege ve Karadeniz’de daha uygun başka bir iş bulabildikleri dönemde ekicilikten vazgeçebilmektedirler. Doğu ve Güneydoğu

bölgesinde ise alternatif iş olanakları kısıtlı olduğundan tütün tarımı daha yoğun devam etmektedir. Tütün işleme ve bakım evresinin maliyetlerini tekel ve özel firmalar için ekiciden aldıkları tütünün işleme kısmında ortaya çıkarken; endüstri evresinde ise iş gücü, imalat giderleri, yatırım ve işletme sermayesi giderleri de eklenmektedir.

Tablo 5.7: Bölgelere Ve Yıllara Göre Tütün Üretim Miktarı

Kaynak: (Tekel Kayıtları, 2000)

BİRİM: TON

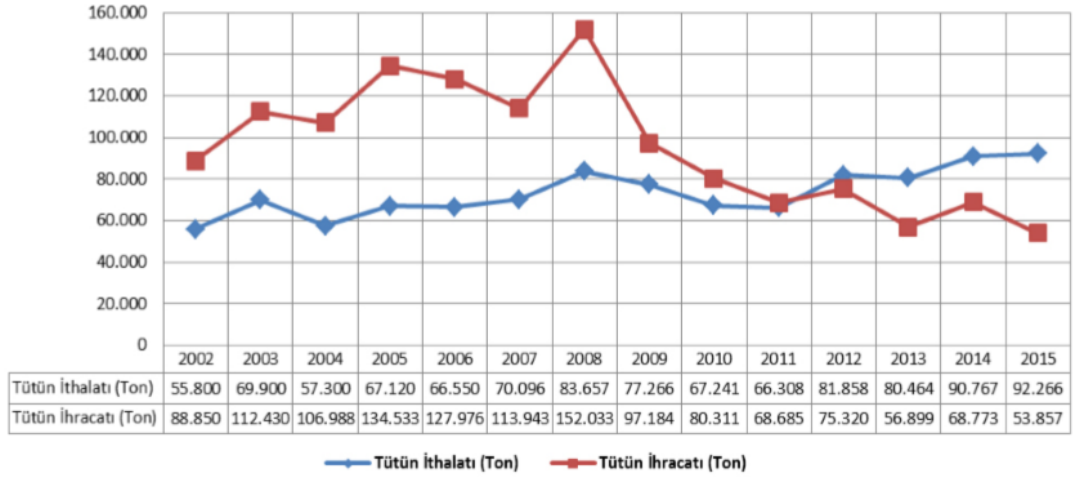
BÖLGELER	YILLAR				YILLIK ARTIŞLAR (%)		
	1995	1996	1997	1998	1996	1997	1998
EGE	111.491	127.557	159.083	132.610	14,4	24,7	-16,6
MARMARA	8.151	9.831	11.871	11.394	20,6	20,8	-4,0
KARADENİZ	26.950	31.307	38.449	34.902	16,2	22,8	-9,2
DOĞU	7.679	9.476	12.578	9.916	23,4	32,7	-21,2
GÜNEYDOĞU	50.169	52.778	80.027	69.989	5,2	51,6	-12,5
TOPLAM	204.440	230.949	302.008	258.811	13,0	30,8	-14,3

Tütünü diğer bitkilerden ayıran en önemli özelliği ticari değer taşımasıdır. Nihai ürün olarak ithalatı olmamasına rağmen farklı yapılarıdaki tütünlerin hammaddeleri ve malzeme ithali önemli yer tutmaktadır. Sigara üretimi maliyetinde önemli yere sahip olan filtre çubuğunun hammaddesi olan tow da ülkemize ithal olarak girmektedir. Türkiye yurtiçi üretimle mevcut talebi karşıladığından ötürü yabancı sigaraların iç pazarda rekabet şansı yok denecek kadar azdır. İhracat bazında bakıldığında ise Türkiye oriental tip tütün ihracatında önemli bir yere sahiptir. Türkiye'nin rakipleri arasında yer alan Yunanistan ve Bulgaristan gibi ülkelerde ise son dönemlerde yaşanan olumsuz gelişmeler tütün üretimini olumsuz etkilemiş ve bu durum Türkiye'yi oriental tip tütün ihracatında zirveye taşımıştır (Anonim, 2000).

Tablo 5.8: Bölgelere Göre Tütün İhracatı**Kaynak:** (Anonim, 2000)

BİRİM:TON						
YILLAR	EGE	MARMARA	KARADENİZ	DOĞU	GÜNEYDOĞU	KIRIK
1995	101.796	3.035	9.735	-	11.879	9.947
1996	136.114	1.781	8.482	-	13.068	9.693
1997	102.700	3.043	7.226	-	38.649	8.743
1998	90.376	4.710	5.955	39	19.416	8.301
1999	84.203	1.952	10.622	1.164	11.157	6.242

Ülkemiz tütün ihracatında uzun yıllar varlığını korumuştur; fakat tekelin tütün piyasalarından çekilmesi ve sigara fabrikalarının satılması sonucu yabancı şirketler kendi üretimi olan tütünlerin pazar payını arttırmak amacıyla yerli tütünden kaçınmışlardır. Üretim destekleme modelinde de mazot ve gübre dışında bir kalemin olmaması üretimi dolayısıyla ihracatı düşürmüştür (Tütün Raporu, 2016).

Tablo 5.9: 2012-2015 Türkiye Tütün Ticareti**Kaynak:** (Tekel Kayıtları, 2016)

Türkiye’de tütün istihdamına bakılacak olursa, yetiştiricilik evresinde son yıllar itibariyle ekici sayısının 550 bin kadar olduğu saptanmıştır. Tütün yetiştiriciliği

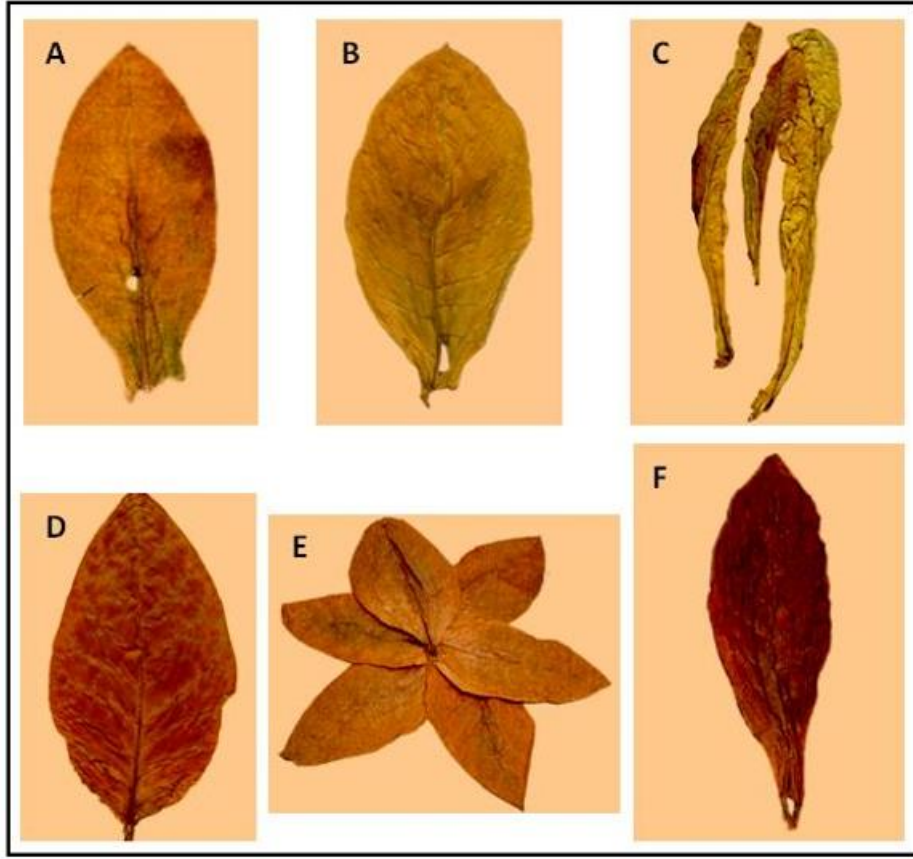
genel itibariyle aile üretimi şeklindedir ve her bir ailede birden fazla fert ekici cüzdanına sahip olduğu ve ortalama bir ailede 3 kişinin bu işi yaptığı düşünülürse, ülkemizde tütün tarımıyla 2 milyona yakın kişinin uğraştığı söylenebilir. Öte yandan tekel, özel firmalarla olan rekabetini güçlendirmek maksadıyla modernizasyonu gelişmiş, teknolojiye uyum sağlayan tesisler oluşumuna gitmiştir.

Tablo 5.10: Sigara Sektöründe Eklenecek Kapasiteler

Kaynak: (Tekel Kayıtları, 2000)

PROJE ADI	YERİ (İLİ VE İLÇESİ)	KARAKTERİSTİĞİ	İŞİN BAŞLAMA BİTİŞ TARİHİ
Akhisar Sigara Fabrikası	Akhisar/MANİSA	10.000 Ton/Yıl Sigara	1976-2002
Reconstitue Tütün Tesisi	KÜTAHYA	10.000 Ton/Yıl	1992-2002
Balıca Sigara Fabrikası Makine Teçhizat Alımı	Balıca/SAMSUN	3.100 Ton/Yıl	1999-2001

Ülkemizde tütün sektöründe monopol sistemin kaldırılmasıyla özel firmaların da önü açılmış olmuştur. Bununla beraber üretici ve ülke çıkarları için sektörlerdeki firmaların kuruluşuna belirli şartlar getirilmiştir. Öncelikli şartlardan olan minimum üretim kapasitesi ve makine teçhizattaki teknolojik şartlar dikkat çekmektedir. Böylelikle, ciddi yatırım değeri taşımayan ve sadece kar güdümlü kalıcı olmayan firmalar ile fason üretim amacı taşıyan yatırımcıların önüne geçilmektedir. Ulusal anlamda yararı düşünülen bu şartlarla üreticinin de emeği korunmuş olmuştur (Anonim, 2000)

Şekil 5.1: *Türkiye’de Yetiştirilen Tütün Yapraklarına Örnekler*

Kaynak: *Tütün Eksperleri Derneği Arşivinden (Şahin Ve Taşlıgil, 2013)*

A:İzmir **B:**Gönen **C:**Bitlis **D:**Akçaabat **E:**Trabzon **F:**Bafra

Samsun’da üretilen ve işlenen tütün gerek kalite gerekse miktar bakımından yerel pazar ve ihracatta önemli bir paya sahiptir. Samsun tütününe taleplerin yüksek olmasının sebebi: farklı tonajdaki renkleriyle çekici kokusu ve düşük nikotin seviyesi barındıran niteliksel özellikleridir. 2001 yılında tütün ile ilgili yasal düzenlemelerden (üretimde kota sınırı gibi) ötürü Samsun/Bafra’da üretim miktarı yaklaşık 18 binden 2 bin tonlara kadar gerilemiştir; fakat fiyatların artmasıyla ekonomik değer bazında etkilenme söz konusu değildir. Bölgeyi asıl etkileyen, Samsun’un yerel ekonomisi için önem arz eden tütün üretimi Tekelin özelleşmesiyle ve bazı fabrikaların kapanmasıyla yaşanmıştır. Devlet borçları, vergiler gibi mali sorunlar yaşanırken, 1888 yılında kurulan Canik Ziraat Bankası, Türk tütün çiftçilerine kredi sağlayan önemli bir kurum halini aldı. Tarım ve teknolojiye gelişmelerle de verim ve kalite bazında önemli gelişmeler yaşandı (Kurt,2014).

Samsun ve çevre yerleşkeler başta tütün tüketen bir yapıya sahipti. Önceleri Selanik tütünü Samsun limanına getirilerek çevre bölgelere taksim edilmekteydi. Selanik tütününün başka ülkelerde de rağbet görmesi fiyatı etkilemiştir ve Samsun halkı için alım gücünü düşürmüştür. Samsun ve çevre halkı maliyeti düşürmek amacıyla kendi tütünlerini üretmek istemişler ve devletten de onay çıkması üzerine üretim alanları saptanmıştır. 1788 yılında tütün üretimi için arazi tespit çalışmaları hız kazanmıştır. Böylelikle Samsun'da tütün üretimi başlamış, önceleri İstanbul daha sonra da yabancı tüccarlar vasıtasıyla ülke dışına taşınmıştır. Tütün üretimi istihdamında Samsun merkezi ve Bafra kırsalındaki Ermeni ve Hristiyan toplulukları dikkat çekmektedir. Tütün üretiminin Samsun coğrafyası için oldukça uygun bir bitki olması ve getirileri zamanla Müslüman halkın da ilgisini çekmiştir. Samsun'a olan göçlerin 1880 yıllarında yüksek nüfus artışı göstermesi tütün üretimini de arttırmıştır. Samsun'daki yerli Müslüman halk ise tütün üretiminin önemini 1883-1887 yıllarında kurulan Reji Fabrikasıyla kavramışlardır (Erler ve Edinsel, 2011).

5.2.) SAMSUN TÜTÜN FABRİKASI TARİHÇESİ

Samsun'un nitelikli tütün üretiminde Türkiye'de hatta dünyada önemli bir yeri vardır. Samsun merkez ve çevre kırsallarıyla tüketici bir toplumdan, tütün kalitesi sayesinde ihracatı olumlu yönde etkileyen bir toplum haline gelmesi uzun sürmemiştir. Samsun ve Bafra'da yetişen tütünlerin gemilerle İstanbul pazarına taşınması 1835 yıllarına dayanmaktadır. Aynı dönemlerde yabancı tüccarlar da Samsun tütününü dış pazara taşımıştır. Yumuşak içimi diğer aranan özellikleriyle yabancı tüketicinin ilgisini çeken Samsun tütününe rağbet artmış ve 1839 yılında tütün ihracatında vergilendirmeler başlamıştır.

Samsun tütününün çevre vilayetlerdeki yetiştiricilikle birlikte on değişik kaliteye ayrıldığı kaynaklarda geçen önemli bir bilgidir. Samsun'un Balkanlardan aldığı göçle tütün piyasasının tekniği farklı milletlerce de kavranmıştır. Samsun'daki tütün üretimi potansiyelinin her geçen gün atması Reji Şirketi'nin dikkatini çekmiş ve 1887 yılında Samsun Sigara Fabrikası'nı kurmasına bir sebep olmuştur. Fabrika,

yüksek sermayesiyle İstanbul Cibali Sigara Fabrikası'ndan sonra ikinci olarak varlığını kanıtlamıştır. Kurulduğu ilk 10 yıl 500 işçi kapasitesi olan fabrika zamanla bu sayıyı 3 katına çıkararak 1500 işçiye istihdam sağlamıştır. Bununla beraber ilk yıllarda 400 bin kg tütün üretirken, 1905 yılı itibariyle 1 milyon tütün işlemiştir.

8 bin metrekare alan üzerine kurulu olan fabrika, üretim, işleme, depolama ve alım-satım ile tamamen Reji şirketi hâkimiyetindeydi. Üreticiden tüccarına kadar geçen süreçte Reji söz sahibiydi; hatta tüccarlar ürünü direk üreticiden değil Reji idaresinden temin etmekteydi. Samsun'da tütün üretiminin canlandırdığı ticari ilişkiler, kent merkezinde bankalar ve sigorta şirketleri gibi sektörlerle de yer açmaktaydı. Devletin desteğini arkasına alan Reji kendi hâkimiyeti dışındaki tüm tütün işleme atölyelerini kapattırmış; kendi çıkarları doğrultusunda uygun bulduklarını kendi idaresine katmıştır. Reji yapılanması öncesince, tüccarlar tütünün saklanması ve satışı için bir çarşıya ihtiyaç olduğu gerekçesiyle 1869 yılında işleyişe geçen bir tütün merkezi kurmuşlardır. “Duhan Çarşı'sı” adıyla anılan ve hazır düzeni bulunan bu tütün merkezini de Reji hâkimiyeti altına almıştır. Çarşının mimari planı: 11.600 metrekarelik alana kurulmuş, 16.540 metrekarelik iş alanı, 1.270 metrekare hangar, 336 metrekare depo ve 526 metrekare gümrük idaresiyle toplam 18.716 metrekare alana sahiptir. Üreticiler, tüccarlar, esnaflar, nakliyeciler, işçiler olmak üzere tütün üzerinde geçimini sağlayan herkes bu çarşıda bulunmaktaydı. Reji şirketinin bu çarşıdaki resmi hâkimiyeti 1883'e dayanmaktaydı. Tütün merkezinde ustalar ve işçiler vasıtasıyla, el ve basit aletler yardımıyla tütün kullanıma hazır hale getiriliyordu. Taycı adı verilen işçilerin çalışmasıyla işlenen tütünler preslenir, kalitelerine göre balyalanır, Reji kontrolü ve onayından sonra vapurlara yüklenmek için iskelelere gönderilirdi.

1911 yılı verilerine göre tüccarların %89'unu gayrimüslimler, %11'ini ise Müslümanlar oluşturmaktaydı. Cumhuriyet döneminde ise gayrimüslimlerin tütün ticaretinde etkisinin azaldığı, büyük oranın Müslümanların eline geçtiği kayıtlarda yer bulmuştur. 1925 yılında Reji Şirketinin kapanmasıyla, tütün piyasası yönetimi devlet tekeline geçmiştir. O dönemlerde yoğun işçi gücü gerektiren tütün üretim sektöründe kadın ve çocuk işçi oranı, erkek işçilere göre önemli bir paya sahipti. 1900'lerde yapılan devlet borçlanmaları tütün sektöründeki üreticiyi de etkilemiş ve olumsuz yönde sosyo-ekonomik sonuçlar doğurmuştur. Samsun'daki tütün üreticisinin finansal imdadına Canik Ziraat Bankası yetişmiştir (Özkan ve Çinkılıç, 2019)

Samsun kentinde, Kale Mahallesi'nde Cumhuriyet Meydanı yakınında bulunan Samsun Tütün Fabrikası, fabrikaya ait depo, ambar ve iş yerleri kent için tarihi endüstriyel yapıların en önemlisidir (Yılmaz ve Gül, 2018). Fabrika üretim kapasitesi bakımından, 1982 yılı öncesinde 162'si kadın, 144'ü erkek olmak üzere 306 işçiye istihdam sağlayan, tütün fabrikası bazında Türkiye'de üçüncü sırada öneme sahip bir yapıdır (Yurtoğlu, 2018). 1887-1994 yılları arasında faaliyet gösteren yapı kentin tarihi kimliği üzerinde de önemli bir yere sahiptir (Yılmaz ve Gül, 2018). Yapı işlevini yitirmesinin ardından, yeniden işlevlendirme maksadıyla harap durumdaki kısımları restore edilerek, günümüze değer katması için Bulvar AVM projesine dönüştürülmüştür (Yurtoğlu, 2018).

Şekil 5.2: *Samsun Tütün Fabrikası, 1930'lar*

Kaynak: [URL 33]

Samsun bölgesindeki tütün yetiştiriciliği, çalışma koşulları ve endüstrinin katkıları hakkında bilgi almak amacıyla, Samsun Tütün Fabrikası'nda bizzat çalışmış Nihal Yetgin ve farklı illerde tütün eksperliği ve işletme müdürlüğü yapmış Vedat Aydın ile yapılan söyleşi;

Soru 1: Bize kendinizden bahseder misiniz?

Nihal Yetgin (N.Y.) : 1945 yılında Samsun’da dünyaya geldim. Benden 5 yaş küçük bir erkek kardeşim var. Annem ve babam da tekelde çalışmaktaydı. Annem tütün açıcısı, babam tekel itfaiyecisiydi. Evliyim ve 2 çocuğum var.

Soru 2: Bu sektörden önce başka bir alanda çalıştınız mı? Tütün sektöründen önce bu alana yönelik bir çalışmanız oldu mu?

N.Y.: İstanbul’da Akfil Fabrikası’nda çalıştım. Burası bir kumaş fabrikasıydı. Samsun Tütün fabrikasından önce bu sektörde çalışmamıştım.

Soru 3: Neden tütün sektörünü seçtiniz? Eşiniz çalışıyor muydu?

N.Y.: Daha çok anne ve baba mesleği olduğu için bu sektöre yöneldim. Eşim de benim gibi tekel çalışanıydı. Eşim tekel terzihanesinde, işçilerin o zaman giydiği giysileri dikiyordu.

Soru 4: İşe nasıl girdiniz? Seçilme kriterleri nelerdi?

N.Y.: 1966 yılında muvakkat işçi olarak işe başladım. 1970 yılında daimi işçi oldum. Babam tekel işçisi olduğundan bana referans olmuştu. Fakat diğer çalışanlar işçi bulma kurumu müracaatları sonucunda işe alınıyordu.

Soru 5: Nerelerde çalıştınız? Son iş yeriniz neresidir?

N.Y.: Samsun’un İlkadım ilçesinde bulunan Tekel Merkez Müdürlüğü’nde işe başladım. Emekli olana kadar burada sicil servis işçisi olarak çalıştım. Burası Balkanların en büyük fabrikasıydı.

Soru 6: Çalışma düzeni nasıldı? Kaç kişi çalışmaktaydınız? İşyerinde hangi bölümler vardı?

N.Y.: Sicil servisinde kadın erkek işçi olarak 17 kişiydik. Fabrikada ise yaklaşık 2000 işçi çalışmaktaydı. Fabrikada: işleme, yemekhane, terzihane, tütün depoları, tahakkuk, muhasebe, santral, vezne, yaprak tütün, emniyet, çocuk yuvası ve bneim de görev yaptığım sicil gibi bölümler mevcuttu.

Soru 7: İşyeri denetimleri nasıldı?

N.Y.: İşyeri denetimlerini kurum içerisindeki emniyet birimi yapardı.

Soru 8: İşyerindeki izinlerinizi nasıl kullanmaktaydınız?

N.Y.: Eğer gün içerisinde saatlik izin alınacaksa önce şeften, dönüşte de emniyet amirinde giriş çıkış işlemi düzenlenmekteydi. İzin olarak kullanılan bu saatler maaştan düşülüyordu. Bunun dışında görevde 15 yılını dolduranlar için 1 ay, doldurmayanlar için ise 20 gün şeklinde yıllık ücretli izin haklarımız vardı.

Soru 9: Çalışanlar arasındaki ilişkiler ve iletişim nasıldı?

N.Y.: Çalışanlar olarak ilişkimiz çok iyiydi. Hepimiz arkadaştık. İdarecilerle memur ve işçiler arasında da alt üst ilişkisi yok gibiydi.

Soru 10: Toplumdaki konumunuz, sosyal ve ekonomik durumunuz nasıldı?

N.Y.: Memurlar ile karşılaştıracak olursam, işçi olarak bizler onlardan daha fazla kazanıyorduk. Ekonomik durumumuz çok iyiydi, rahat yaşıyorduk. Senede sekiz ikramiye alıyorduk. Memurun maaşı kadar bizim bir ikramiyemiz vardı. Ayrıca işçilere on beşinci, yirminci, yirmi beşinci ve otuzuncu çalışma yıllarında jübile veriliyordu.

Soru 11: Tekel işçilerinin mahallesi var mıydı?

N.Y.: Öyle belirli bir mahalle yoktu. İş yerimizde Samsun'un farklı mahallelerinden çalışanlar bulunmaktaydı.

Soru 12: Mesleğinizin avantajları ve dezavantajları nelerdir?

N.Y.: En önemli avantajının ücretler olduğunu söyleyebilirim. Üst düzeydeydi. Çalıştığım süre zarfında işimin herhangi bir dezavantajını görmedim.

Soru 13: İstihkak sigarası veriliyor muydu? Sigara içtiniz mi? İçtiyseniz nasıl başladınız?

N.Y.: Tabii ki, işçilere ayda bir karton birinci sigarası verilirdi. Ben de kullandım. Sigara içmeye arkadaşlara özenerek başladım.

Soru 14: Çalıştığınız dönemlerde hangi sigaralar üretilirdi?

N.Y.: Bizim fabrikada sigara üretimi yoktu, sadece tütün üretimi vardı. Samsun Sigara Fabrikası'nda (şu anda Bulvar AVM'nin olduğu yer) Birinci, Maltepe, Gelincik ve Samsun sigaraları üretiliyordu.

Soru 15: Ne zaman emekli oldunuz? Ekonomik ve sosyal açıdan emekliliğiniz değerlendirebilir misiniz?

N.Y.: 1982 senesinde emekli oldum. Çalıştığımız zamana göre ekonomik seviyemiz çok düşük.

Vedat AYDIN ile;

Soru 1: Bize kendinizden bahseder misiniz?

Vedat AYDIN (V.A.): 1959 İstanbul doğumluyum. Memur bir babanın çocuğu olarak doğdum. Annem ise ev hanımıydı. Üç kardeşiz. İlkokul, ortaokul ve lise eğitimimi Yalova’da tamamladım. Ardından girdiğim İstanbul Üniversitesi Tütün Teknolojileri Mühendisliği bölümünü 1980 yılında tamamlayarak mezun oldum.

Soru 2: Bu sektörden önce başka bir alanda çalıştınız mı?

V.A.: Daha önce başka bir alanda çalışmadım. Zaten üniversite eğitimim bu alana yönelikti ve hizmet karşılığı burslu okumaktaydık. Nitekim üniversite eğitimimi tamamladıktan hemen sonra bu sektörde çalışmaya başladım.

Soru 3: Neden tütün sektörünü seçtiniz?

V.A.: Her şeyden önce bu sektör benim için iş garantiliydi. Bu durum, tütün sektörüne yönelmemde belirleyici oldu. Ayrıca devlet, üniversite eğitim süresince yemek ve barınma gibi temel ihtiyaçlarımızı da karşılamaktaydı.

Soru 4: İşe nasıl başladınız? Nereelerde çalıştınız? Son çalışma yeriniz neresi oldu?

V.A.: Zorunlu staj hizmetini tamamladıktan sonra 1981 senesinde İstanbul Sigara Fabrikası’nda tütün eksperisi olarak göreve başladım ve yaklaşık 8 sene tütün eksperliği yaptım. Daha sonra bir takım fark derslerini vererek Tütün Teknolojileri Mühendisi oldum ve Batman, Adıyaman, Samsun, Adana ve Sinop illerinde işletme müdürlüğü görevlerinde bulundum. Son çalışma yerim ise Sinop’tur.

Soru 5: Tütün eksperlerinin çalışma düzeni nasıldı? Kadınlar eksper olarak istihdam ediliyor muydu?

V.A.: Genel müdürlük, eksperleri tütün alımı yapılan bölgelere görevlendirirdi. Eksperler görevlendirildikleri bölgede vatandaştan alınacak olan tütünlerin kontrollerini yaparak, tütünleri sınıflarına ayırma ve satın alma işlemini gerçekleştirirdi. Görevlendirme tütün alam dönemi bitene kadar devam ederdi. Batman, Adıyaman ve Samsun gibi bölgelerde tütün alımı dönemi oldukça uzundu ve 6-7 ay sürerdi. Meslek hayatımın ilk dönemlerinde tütün eksperleri tamamıyla erkekler arasından seçilmekteydi. Sonraki dönemlerde ise kadınlar da bu görevde istihdam edilmeye başlandı.

Soru 6: İşyeri denetimleri nasıldı?

V.A.: İşletme müdürlükleri, Teftiş Kurulu Başkanlığı'na bağlı müfettişler tarafından ortalama iki yılda bir olağan olarak denetlenmekteydi. Olağanüstü durumlarda bu süre beklenmeyip müfettiş görevlendirilmesi yapılırdı.

Soru 7: İşyerinde izinlerinizi nasıl kullanmaktaydınız?

V.A.: Biz idareci olarak haftada beş gün çalışırdık. Cumartesi ve Pazar günleri tatil günlerimizdi. Yıllık izinler ise, görevde on yılını doldurmamış olanlara 20 gün, on yılını dolduranlara ise 30 gün olarak belirlenmişti.

Soru 8: Çalışanlar arasındaki ilişkiler ve iletişim nasıldı? (İşçiler arasında ve işçiler ile idareciler arasında)

V.A.: İşletme müdürlüğü yaptığım görevlerimde çalışanlar için en iyi koşulları oluşturmak adına çok çaba gösterdiğimi söyleyebilirim. Çalışanlar arasında tam bir aile ortamı vardı. Kadınlar ve erkekler birlikte çalışırdı.

Soru 9: Diğer çalışan kesimlerle ilişkileriniz nasıldı? Toplumdaki konumunuz, sosyal ve ekonomik durumunuz nasıldı?

V.A.: Diğer çalışan kesimlerle de ilişkilerimiz iyiydi. Hemen hemen her evden Tekel’de çalışan bir kişi olurdu. Vatandaş ispiro, sigara vs. almak için olsa bile Tekel ile bağ kurmak zorundaydı. Bu sebepten toplumun bize karşı bakışı hep olumlu yönde oldu. Ekonomik olarak da iyi durumdaydık.

Soru 10: Tekel işçilerinin mahallesi var mıydı?

V.A.: Bazı bölgelerde tekele ait kooperatif evleri vardı. Bu nedenle çalışanlar ağırlıklı olarak bu konutlarda yaşırdı. Ancak bildiğim kadarıyla çalışanların toplumdan soyutlanmış olarak yerleştiği ayrı mahalleleri hiç olmadı.

Soru 11: Mesleğinizin avantajları ve dezavantajları nelerdir?

V.A.: Bu sektördeki en önemli avantaj ele geçen ücretlerdi. Tekel çalışanlarının (özellikle işçilerin) maaşları diğer kesimlere göre oldukça yüksekti. İşçiler bir memurun en az iki katı (bazı yıllar neredeyse üç katı) kadar gelir elde edebiliyordu. Çünkü yılda sekiz ikramiye (dördü tam, dördü yarım maaş tutarından) ödemesi yapılırdı. Ayrıca Tekel’de marangoz, boyacı, teknik personel vb. her alandan işçi istihdam edilmesi bu nedenle de hemen hemen tüm kurumların (Milli Eğitim Müdürlüğü, okullar, kaymakamlık gibi) kurumumuzdan yardım almak istemesi de önemli bir avantajdı. Bununla birlikte sektör, sağlık açısından bir takım çalışan için sorun teşkil etmekteydi. Özellikle tütüne direkt maruz kalan meydancılar, taşıma yapanlar, kıyım bölümünde çalışanlar bu konuda dezavantajlıydı.

Soru 12: Çalıştığınız dönemlerde hangi sigaralar üretildi?

V.A.: Hatırladığım kadarıyla ilk dönemlerde Gelincik, Yeni Harman, Yenice ve Sipahi sigaraları vardı. Son dönemlerde ise, Ballica, Tekel 2000, Tekel 2001, Eksport Samsun gibi sigaralar üretildi. Bunların dışında çalıştığım tüm yıllar boyunca kurumun her zaman ürettiği başka sigaralar da vardı,; Samsun, Maltepe, Bafra, Birinci ve Silahlı Kuvvetler sigaraları gibi.

Soru 13: Ne zaman emekli oldunuz?

V.A.: Devlette 36 yıl çalıştıktan sonra 2017 yılında emekli oldum. Bu 36 yılın 30 yılı kurumda geçti. Ancak Tekel'in özelleştirilme sürecinde tüm çalışanlar diğer kurumlara aktarıldı. Ben de 2011 yılında Samsun Tarım İl Müdürlüğüne geçtim ve buradan emekli oldum.

Soru 14: Sektörün şu anki durumunu nasıl bulmaktasınız?

V.A.: Maalesef sektör kalmadı. Her şeyden önce, çalışanlar için oluşturduğu sosyal fayda ve devletin çok önemli bir gelir kaynağı olması sebebiyle satılması yanlış bir karardı (Özkan ve Çinkılıç, 2019).

Çalışanlarla yapılan söyleşiden anlaşılıyor ki; Tütün sektöründe yurdun önemli diğer bölümlerinde olduğu gibi Samsun'da da tütün endüstrisi birçok aileye önemli bir geçim kaynağı olmuştur. Samsun tütününün de ülke ekonomisine katkısı yadsınamaz bir gerçektir. Fakat 1980 senesi sonrası özelleştirme çalışmaları Samsun'da ve ülkenin tamamında üretici sayısı ve üretimde azalmalara ve de kalitenin bozulmasına sebep olmuştur (Özkan ve Çinkılıç, 2019).

Şekil 5.3: *Samsun Tekel Tütün Fabrikası Çalışanlar*

Kaynak: (Us, 2014)

Şekil 5.4: *Samsun Tütün Fabrikası'nda Çalışan Kadınlar ve Usta başıları*

Kaynak: (URL 34)

O dönemlerde Türkiye'nin yedinci büyük şehri olan Samsun'daki tütün fabrikası, sadece kentin yerel ekonomisini değil, aynı zamanda kentin kültürünü de

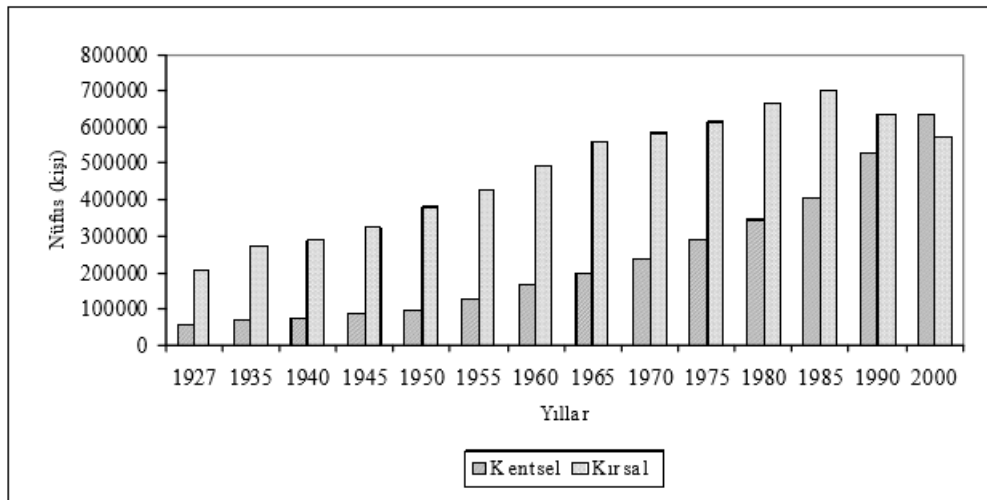
önemli ölçüde ve olumlu yönde etkilemiştir. Kentin merkezinde kurulu olan bu fabrika çevresiyle birlikte bir algı oluşturarak kentin silüetine de yön vermiştir. Şehirde iş yapan Avrupalı tüccarların evleri, bankalar ve fabrikadan sebep diğer kamu yapılarıyla kente adeta bir değer katmıştır. Yine fabrikadan sebep, deniz yoluyla tütün ticaretini sağlamak amacıyla “Tütün Rıhtımı” adıyla anılan bir iskele inşa edilmişti. Bir ray sistemi fabrikada balyalanan tütünleri rıhtıma taksim etmekteydi. Fabrikanın çevresinde daimi bulunan insanlar ya da yolu oraya düşen herkesin günlük bir anı gibi tütün kokusuyla bir anısı olmuştur. Toplumsal bellekte önemli yer edinen ve işlevini yitirdikten sonra atıl kalan bu yapıyı tüm anılarıyla, orijinallliğini bozmadan gelecek nesillere aktarmak için yeniden işlevlendirme projesine gidilmiştir (Kurt, 2014).

5.3.) KENTSEL BAĞLAMDA SAMSUN TÜTÜN FABRİKASI

Samsun kenti Karadeniz’in önemli büyükşehirlerindendir ve nüfus yoğunluğu bakımından Türkiye’nin 16. Sırada kalabalık şehridir (URL35).

Tablo 5.11: Samsun İli Kentsel ve Kırsal Nüfusunun Yıllara Göre Değişimi

Kaynak: (Günbeyaz ve Turan, 2009)

Grafikten de anlaşılabacağı üzere 90'lara kadar yoğunluk gösteren kırsal nüfus, tarımsal faaliyetlerin gelişen teknoloji çağında yetersiz kalması üzerine insanları kent yaşamına sürüklemiştir ve 2000'lerde nüfus yoğunluğu kentlere taşınmıştır.

Samsun şehir merkezinde bulunan tütün fabrikası sadece ekonomik bir gelir kaynağı olmakla kalmayıp, aynı zamanda kentin sanayi tarihini de niteleyen bir yapı olmuştur. Konumu itibarıyla yerel halk başta olmak üzere, turistlerin de belleğinde yer etmiştir. Toplumsal hafızada yer eden böyle bir endüstriyel eseri korumak sadece yapıyı mimari yönüyle korumak değil, aynı zamanda toplumun kültürünü, anılarını da korumak ve gelecek kuşaklara aktarmaktır. Günümüzde kentsek dönüşüm projelerine artan ilgi maalesef her zaman başarıyla sonuçlanmamaktadır. Bu noktada sürdürülebilir kentsel yaklaşımla, toplumun sosyal, tarihi ve mekânsal algısına odaklanarak, toplumun sosyal ve kültürel refahını ileriye taşımak maksadıyla dönüşümler planlanmalıdır. Bir yapıyı korumak kütleyi sağlamlaştırmak ya da onarımını gidermek demek değil; yapının yeni işleviyle o yapıyı toplumun kullanımına yeniden sunmaktır (Kurt, 2014).

Günümüzde teknolojik olarak eskiyen, terk edilen sanayi yapılarının kültürel, ticari veya eğitim amaçlı olarak yeniden kullanılması önemli bir koruma konusudur. Eski fabrikaların kimlikleri, sahip oldukları donanım doğru değerlendirildiği takdirde toplum için teşvik edici başarılı örnekler de ortaya çıkabilmektedir (Ahunbay, 2019).

Şekil 5.5: *Samsun Tütün Fabrikası Taş Binaları*

Kaynak: (Başgelen, 1998)

Terk edilmiş bir endüstriyel yapı ve korunması gerekli tescilli yapı sınıfında olan Samsun Tütün Fabrikası binası, kamuya açık bir işlevlendirme ile alışveriş merkezi projesi dâhilinde düşünülmüştür. Bu işlevlendirme ile ekonomik kaygıya kapılıp, özellikle iç mekânda yeni işlev uyumunu yakalamak adına toplumun hatırası için kritik bir durum da oluşturmaktadır (Kurt, 2014).

5.4.) KENT MERKEZİNDE İŞLEVSİZ KALMIŞ BİR ENDÜSTRİYEL MİRAS

Samsun kenti özellikle 18.y.y’da Anadolu ve Kırım arasındaki ticarete önemli bir yerdi. Samsun ve çevre kırsallarında tütün ekiminin yaygınlaşması ile 19.y.y başlarından itibaren ticaret merkezi halini almıştır. Reji idaresinde tütün alımı ve işleminin başlamasıyla kuruluşun çevresinde bankalar, sigorta şirketleri, okullar, açılmış ve deniz ticareti yaygınlaşmıştır. Yine o dönemlerde kentte Fransız’lar, Belçika’lılar, Amerika’lılar ve yerli azınlıkların ticarete faaliyet göstermeleriyle kent ticaretteki değerini arttırmış ve kentin mimarisinde de Batı etkisi görülmüştür.

Ülkemizin de ilk sigara fabrikalarından biri olan Samsun Tütün Fabrikası kentin önemli endüstriyel yapıları arasında yerini almıştır. Fabrikanın (Samsun Anıtlar Kurulu tescil fişlerine göre) 1887 yılında yapıldığı belirtilmekte, ancak mimarı kesin bilinmemektedir. İlk yıllarında, sadece Samsun ve yakın çevresinde bir de Sivas Vilayeti’nde satılmak üzere tütün üreten fabrikada yaklaşık 600 işçi çalışmıştır.

Samsun’un 19 Mayıs Bulvarı üzerinde bulunan fabrika yaklaşık 9321 metrekarelik bir alana kurulmuştur. Batısında Samsun Kültür Müdürlüğü, doğusunda Ordu Evi, kuzeyinde Sosyal Sigortalar İş Hanı, güneyinde ise Merkez Site Cami, Samsun Vergi Dairesi Başkanlığı ve Merkez Çarşı yer almaktadır. Böylece Samsun Tütün Fabrikası bulunduğu konum itibarıyla kamuya açık yapılar topluluğunun, ulaşım ağlarının içerisinde ve kent merkezinde bulunmaktadır. Yapının çevresindeki kent dokusuna bakıldığında eğitim, kültür, alışveriş, dini, askeri ve kamusal yapılar

başta olmak üzere Samsun Cumhuriyet Meydanı'nın da hemen yanında yer almaktadır (Us, 2014).

Yapı kendi benliğini, çevresindeki yapıların da katkılarıyla toplum için kolektif bir değer biçiminde insanların hafızalarına ve anılarına empoze etmiştir. Yapı sadece kendisi bile, işlevini sürdürdüğü yıllarda tütün kokusuyla ve işlevsel hareketleriyle çevresindeki insanlara birer anı olmuştur. Ancak fabrikanın 1990'ların sonlarına doğru mevcut işlevini yitirmesi üzerine zamanla harabe haline geldi, ıssızlaştı ve kimsesizlere ev oldu. Bahçesi uzun zaman otopark olarak kullanılan yapı, ardından endüstriyel miras değerini kazandı ve 1 nolu kentsel sit alanı olarak belirlendi. 2009 yılında sadece Samsun kentinin değil, ülke kültürü ve tarihi için de değeri resmileşince koruma, onarım ve yeniden işlevlendirme çalışmalarına gidildi. Bugünün modern yaşamına uyarlamak ve toplumun kullanabileceği bir işlev kazandırmak maksadıyla alışveriş merkezi projesine karar kılındı. Alışveriş Merkezi projesi kararında, finansal ve kapitalist yaklaşım düşüncesi de yadsınamaz bir gerçektir (Kurt, 2014).

Şekil 5.6: *Fabrika'nın İşlevsiz Kalmasının Ardından, Bahçesinin Otopark Olarak Kullanılması*

Kaynak: (Us, 2014)

Koruma kavramına gelince, koruma yaşatmaktır, dondurmak değil. Koruma fikri, birnevi insanların bugününün ve geleceğinin sorumluluğunu almaktır. Tarihi bir yapıyı, var olanı dondurmak, saklamak ya da çağın insanı için yaşanmaz bir hale sokmak, yapının öz benliğini yok etmek korumak değildir (Bektaş, 2001). Koruma ve onarım kavramında etki minimum düzeyde tutularak, yapının orijinalliğindeki ve tarihindeki izler yok edilmemelidir (Kurt, 2014).

şekil 5.7: *Atıl Kalan Fabrikanın Avlusundan Bir Görüntü*

Kaynak: (Us, 2014)

Şekil 5.8: *Yeni İşlev Verilmeden Önce Fabrika Çatısı*

Kaynak: (Us, 2014)

Şekil 5.9: *Fabrika Girişi Ve Dış Duvarı*

Kaynak: (Kurt, 2014)

Şekil 5.10: *Yeniden İşlevlendirmeden Önce Fabrika İç Mekanı*

Kaynak: (Kurt, 2014)

Şekil 5.11: *İşlevlendirme Öncesi Merkez Cami Avlusundan B Blok'un Görünümü*

Kaynak: (Us,2014)

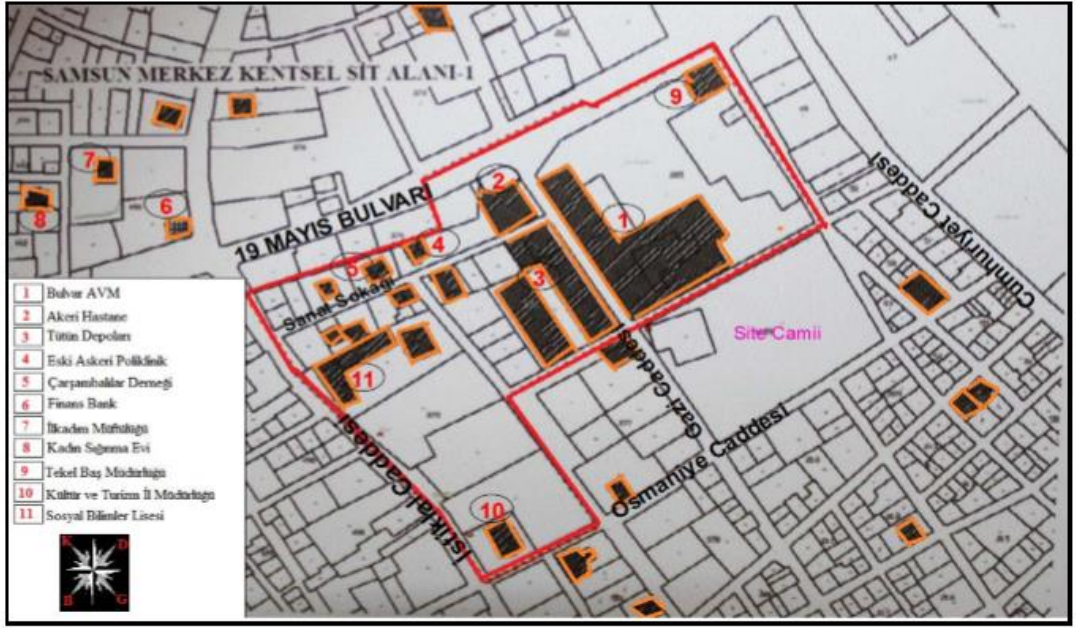

Şekil 5.12: *İşlevlendirme Öncesi Fabrika Cephesi Ve Pencere Detayı*

Kaynak: (Kurt, 2014)

5.5) SAMSUN TÜTÜN FABRİKASI'NIN BULVAR AVM'YE DÖNÜŞÜMÜNDE MİMARİ ANALİZ

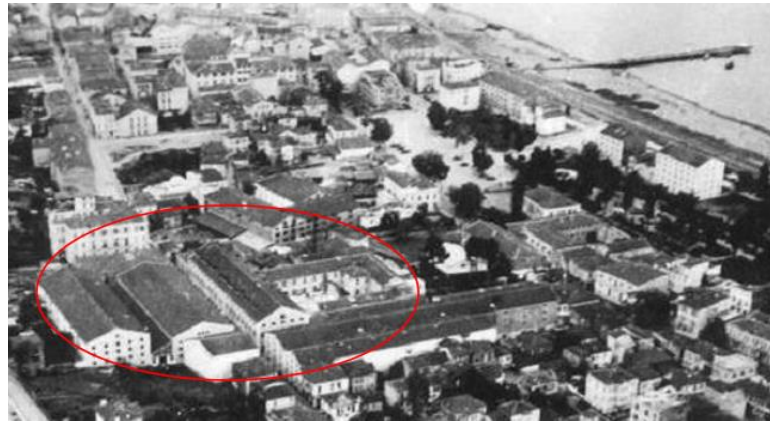
Samsun'un 19 Mayıs Bulvarı üzerinde yer alan yerleşke, 1 nolu kentsel sit alanı olarak tasdiklenmiştir (Yılmaz ve Gül, 2018). Kentsel sit alanları: kentsel ve yöresel niteliklerinin yanı sıra mimari ve sanat tarihi özellikleri açısından döneminin sosyokültürel ve ekonomik yapılanmalarını, yaşam tarzını yansıtan yapıların bir arada yer aldığı, doku bütünlüğü gösteren alanlardır (URL 36). Samsun 1 nolu kentsel sit alanı: Kale Mahallesi sınırlarını içine alan 1 nolu kentsel sit alanı, Kale Mahallesi'ndeki Ziya Gökalp Caddesi ile Kazımpaşa Caddesi'nin kesiştiği noktada, eski banka yapıları, otel, Bedesten Çarşısı ve tarihi camilerin bulunduğu alanlar ile 19 Mayıs Bulvarı-Atatürk Bulvarı-İstiklal Caddesi ve Osmaniye Caddeleri arasında kalan adadaki Tarihi Sigara Fabrikası, askeri hastane ve sanat sokağındaki iki katlı tarihi yapıları kapsamaktadır (Yılmaz ve Gül, 2018).

Şekil 5.13: Samsun Tütün Fabrikası'nı İçine Alan 1 Nolu Sit Alanı

Kaynak: (Yılmaz ve Gül, 2018)

Samsun'un 19 Mayıs Bulvarı üzerinde bulunan fabrika yaklaşık 9321 metrekairelik bir alana kurulmuştur. Batısında Samsun Kültür Müdürlüğü, doğusunda Ordu Evi, kuzeyinde Sosyal Sigortalar İş Hanı, güneyinde ise Merkez Site Camii, Samsun Vergi Dairesi Başkanlığı ve Merkez Çarşı yer almaktadır (Özen ve Sert, 2006). Biçimlenmesinde işlevselliğin ön planda tutulduğu fabrika yapıları, uluslararası mimarlık nitelikleri sergileyen yapılar sınıfındadır ve Samsun Tütün Fabrikası yapısı, konumlandığı yerleşkenin belediyesinin mülkiyetindedir (Koşar, 2006).

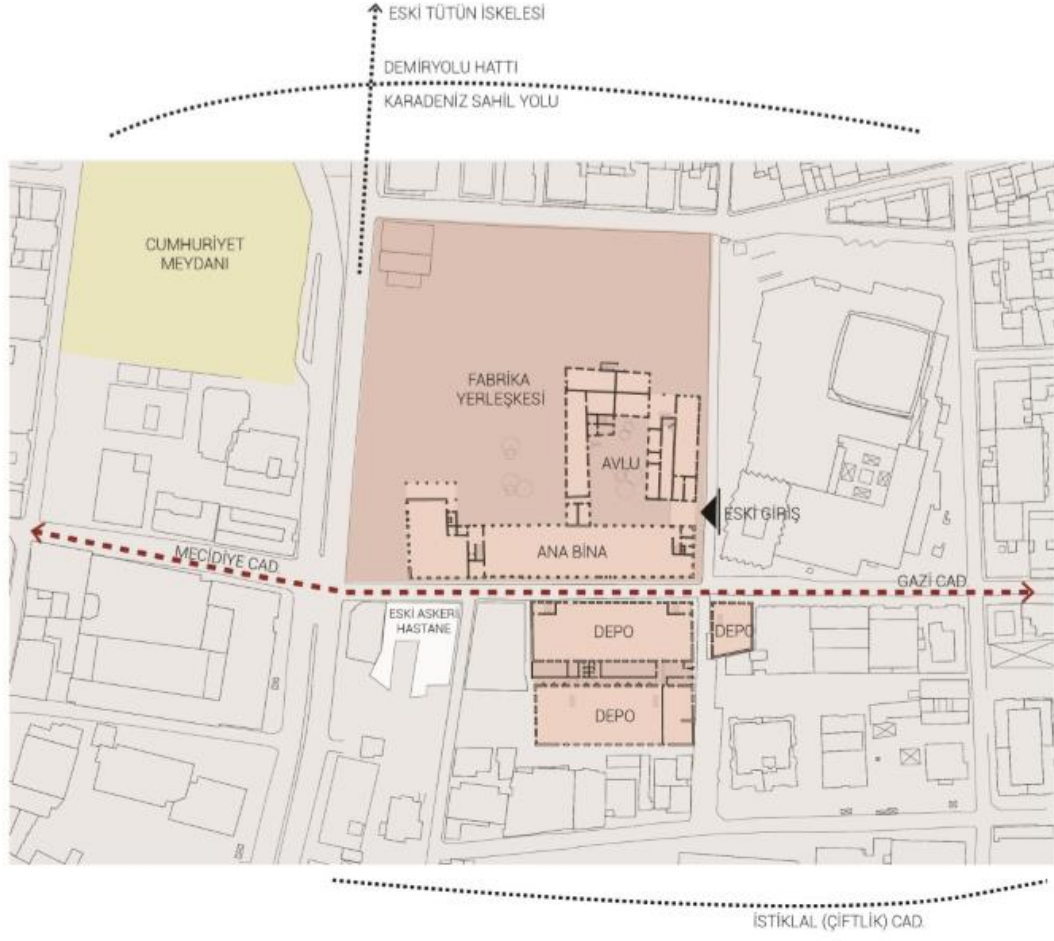
Şekil 5.14: Fabrikanın Yerleşkedeki Görüntüsü

Kaynak: (Kurt, 2014)

Şekil 5.15: *Fabrikanın 1/1000  l ekte Konumu*

Kaynak: ( zkan, 2015)

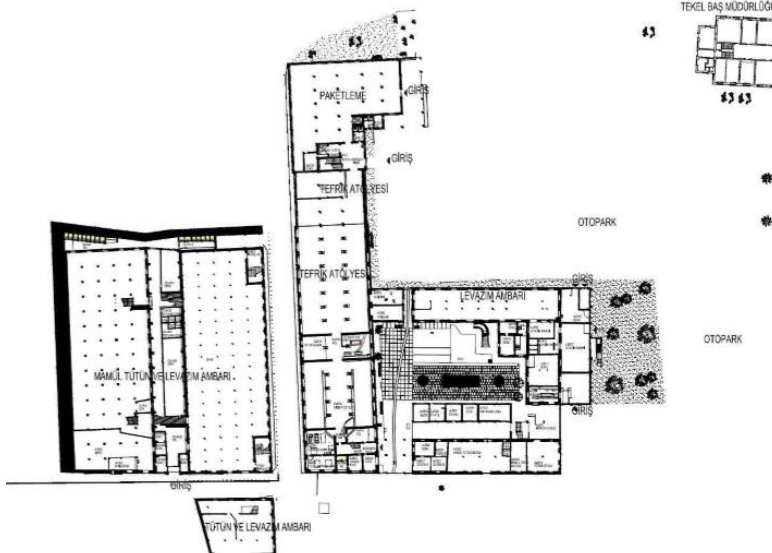

Şekil 5.16: *Fabrika'nın Girişi ve Sokaklarla İlişkisi*

Kaynak: (Özkan, 2015)

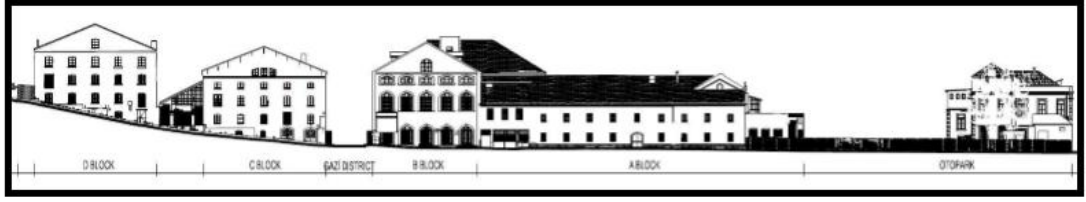
Samsun Tütün Fabrikası blokları, Fransız anlayışına yakın bir mimari üsluba sahiptir ve planı fonksiyonel olarak tasarlanmıştır. Bloklar işlevlerine göre: sigara üretim, depo, idari birimler, yemekhane, ıslak hacimler ve güvenlik birimlerinden meydana gelmektedir. Ana yapı arazinin merkezine konumlandırılmış ve çalışanların molalarını değerlendirebileceği avlular düşünülmüştür. Üretim ve depo binası: kolonadlı, geniş açıklıklı ve yüksek tavanlı, yekpare alanlardır. Cephe tasarımında ise, kare ya da dikdörtgen forma sahip, söveli kapı ve pencereler düşünülmüştür. Ayriyeten tütün fabrikalarında, tütün kalitesinin verimi için bir geleneksellik olan ahşap döşeme kullanılmıştır. Blokların yapım sistemi ise, betonarme ve Kâgirdir. Kâgir blokların dış duvarları beton, taş tuğla ile madeni levhalardan; taban ve tavanları ahşap malzemeden; çatısı kiremit, ardavuz, eternit ya da madeni levhalar gibi yanmaz malzemelerdendir. Çatı örtüsü ise alaturka kiremittir. Blokların tümünde kapı ve

Şekil 5.17: *Fabrikanın Vaziyet Planı*
Kaynak: (Us, 2014)

Şekil 5.18: *Fabrika Zemin Kat Planı*

Kaynak: (Kurt, 2014)

Şekil 5.19: Fabrika Yol Kesiti

Kaynak: (Kurt, 2014)

5.5.1.) BLOKLARIN ESKİ VE YENİ İŞLEVLERİ

Bu bölümde Samsun Tütün Fabrikası yapısı bloklarının eski işlevleri ve planları ile yapının Bulvar AVM'ye dönüşümündeki işlevleri, planları ve kesitleri mukayese edilerek incelenecektir. Yapının restorasyon işlemini yapan yüklenici firma, Mim Yapı Mimarlıktan erişilen blokların yeni planları ve kesitleri tezin son kısmı 'şekiller' bölümünde gösterilmiştir. Yapının kütle olarak büyük bir yapı olması sebebiyle planlar ve kesitler teze işlenirken mimari çizimde detaylar okunamamaktadır bu sebeple blokların eski-yeni planları akışta karşılaştırılırken detayları okuyabilmek adına ölçek olarak küçük tutulmuş dolayısıyla planların aynı devam eden belirli kısımları kullanılmıştır.

5.5.1.A.) FABRİKA, A VE B BLOK

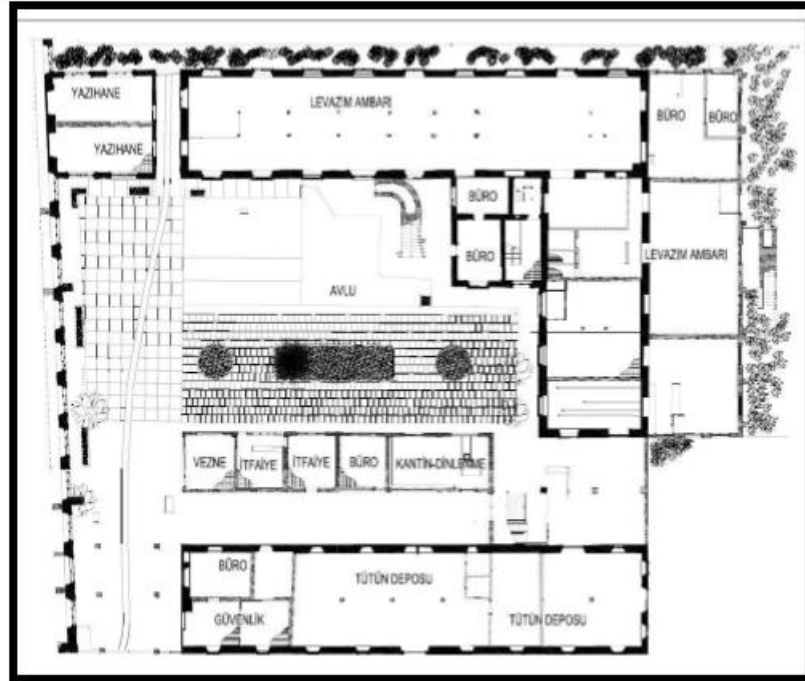
Fabrikanın işleyişinde en önemli rolü üstlenen A ve B blokları Kale Mahallesi ile Gazi caddesi arasında yer almaktadır. Fabrikanın üretim mekânı olarak işlev gören bu bloklar, iç içe iki avlu etrafında konumlanan iki ve üç katlı yapılar topluluğu olarak inşa edilmiştir. Bu iki blok arasındaki geçiş ise birinci katta yer alan bağlantı koridoru ile sağlanmaktadır. Blokların taşıyıcıları 20x20 ölçülerinde betonarme kolonlardır. Dış duvarları ise 75 ve 40 cm kalınlığında taş malzemedir.

Sadece sigara üretimi yapılan A blok 102x33,4 metre boyutlarına sahiptir. Bu blokun girişi avlunun Güney cephesinden sağlanmaktadır. A blok U forma sahiptir ve

kolonadlı kat planları neredeyse birbirinin aynısıdır. Katlar arası sirkülasyon ikişer adet merdiven ve asansörle sağlanmaktadır.

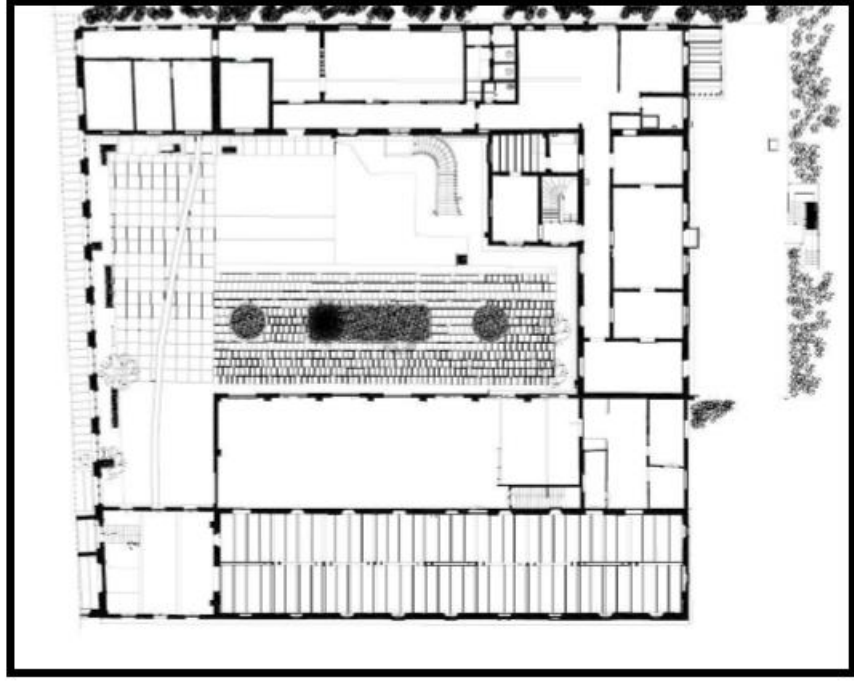
B blok ise, üretim mekânının yanı sıra güvenlik ve idari birimleri de barındıran iki katlı bir kütledir. B blok ile bağlantılı, avluda konumlanan iki katlı yemekhane ve kreş yıkılmıştır. B blokun ana girişi güneyde bulunan iki kapı ile sağlanmakta ayrıyeten avludan da giriş mümkündür. B blok 30x55,4 metre ve 17,6x37 metre boyutlarındadır. Kütleler avlu etrafında çevrelenmekte; katlar arası bağlantı da avluda ve iç mekânda bulunan merdivenlerle geçilmektedir (Us, 2014). Sirkülasyon elemanları ve döşemeler ahşap malzemedен imâl edilmiştir.

A ve B blokunu diğer bloklardan ayıran en önemli mimari özelliği ise, metal korkuluklu balkonlarıdır. Islak hacimler zemin katlarda planlanmıştır. Kat yükseklikleri ise ortalama 420 cm'dir (Kurt, 2014).

Şekil 5.20: Fabrika, B Blok Zemin Kat Planı

Kaynak: (Kurt, 2014)

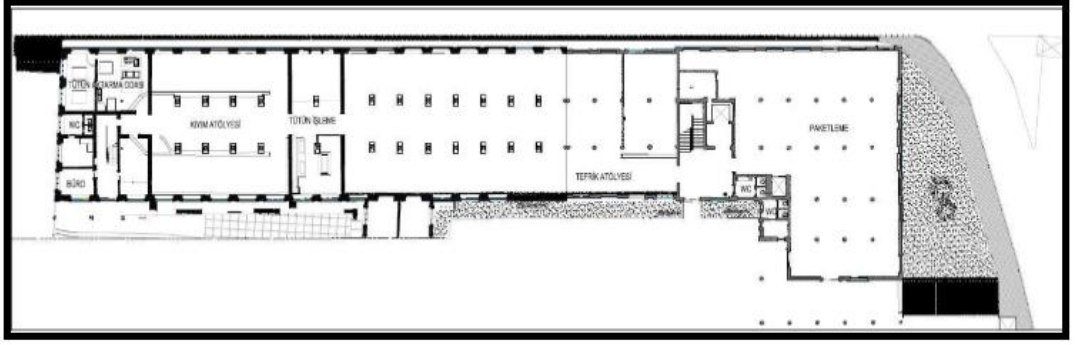
Şekil 5.21: *Fabrika, B Blok 1. Kat Planı*

Kaynak: (Kurt, 2014)

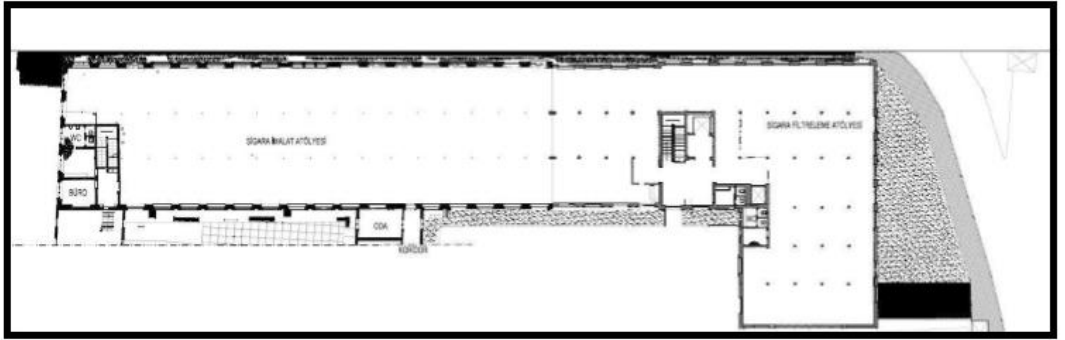
Şekil 5.22: *Fabrika, B Blok Avlusu*

Kaynak: (Kurt, 2014)

Şekil 5.23: Fabrika, A Blok Zemin Kat Planı

Kaynak: (Kurt, 2014)

Şekil 5.24: Fabrika, A Blok 1. Kat Planı

Kaynak: (Kurt, 2014)

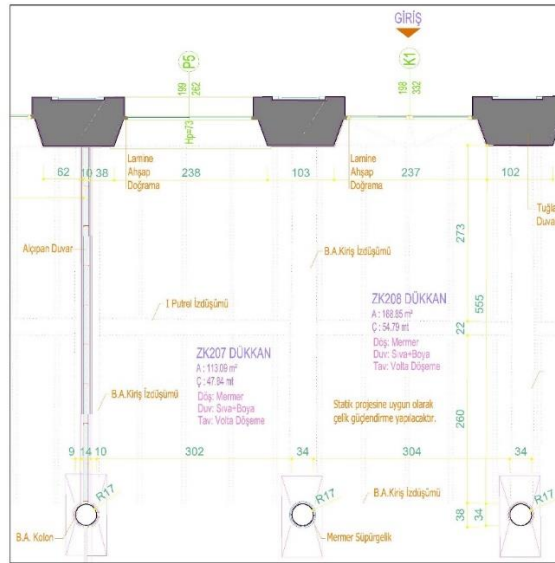
Şekil 5.25: Fabrika, A Blok Avlusu

Kaynak: (Kurt, 2014)

5.5.1.B.) AVM, A Ve B Blok

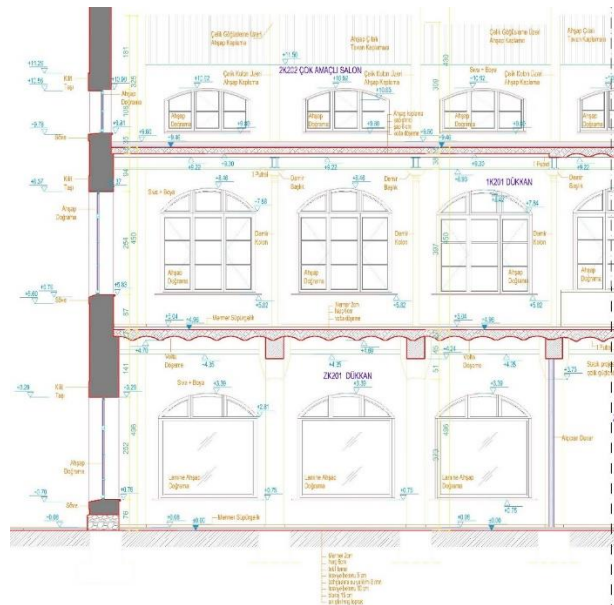
Üç katlı A Blokunun zemin ve 1. katı kısmen mağaza ve dükkân olarak dönüştürülürken, 2. katı ise ofis ve konferans salonu olarak kullanıma açılmıştır. Zemin katın kuzeyde kalan kısmının bir bölümü kafe, diğer katları ise yine mağaza olarak düşünülmüştür. Fabrika kullanımında kolonadlı tek mekân olarak kullanılan bu bloklara, yeni işlevinde mağazaları oluşturmak amacıyla ayırıcı duvar elemanları eklenmiştir.

Avlunun güney yönünde bulunan, bazı bölümleri yıkılmış, iki katlı B blok ise kafe, restoran ve kitabevi olarak işlevlendirilmiştir. Dönüşümde, avluda bulunan ağaçlar ise yeni işleve hizmet eden oturma alanlarını çevreleyen peyzaj olarak korunmuştur. 1. Kattaki restoran ve kafelere erişim ise (çağdaş bir yöntem düşünülerek) avludan yürüyen merdivenlerle çözümlenmiştir. B blokun yıkılan kreş ve yemekhane alanları ise aslına uygun bir biçimde yeniden inşa edilmiştir.

Şekil 5.26: AVM, A Blok Zemin Kat Detayı

Kaynak: *(Mim Yapı Mimarlık, 2010)*

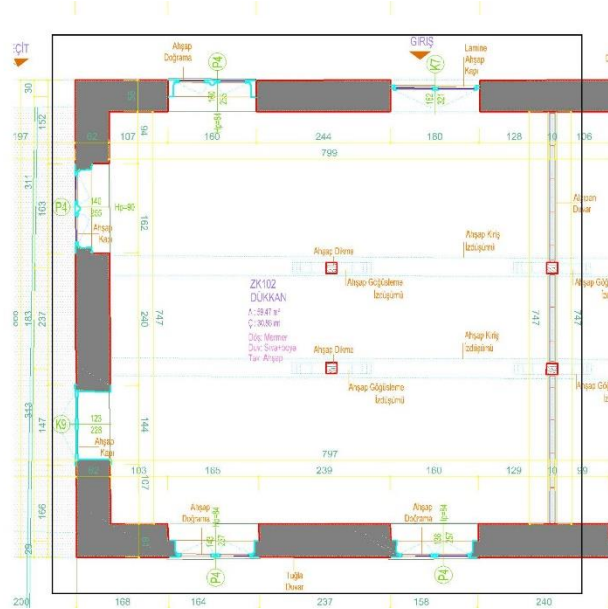
Şekil 5.27: *AVM, A Blok Kesit*

Kaynak: (Mim Yapı Mimarlık,2010)

Şekil 5.28: AVM, A Blok Gazi Cephesi Görünüşü

Kaynak: (Mim Yapı Mimarlık, 2010)

Şekil 5.29: AVM, B Blok Zemin Kat Plan Detayı

Kaynak: (Mim Yapı Mimarlık, 2010)

Şekil 5.32: AVM, A ve B Blok

Kaynak: (Hatice Halıcı, Nisan 2021)

Şekil 5.33: AVM, B Blok Restoran Katına Erişim İçin Çözümlenmiş Yürüyen
Merdiven

Kaynak: (Hatice Halıcı, Nisan 2021)

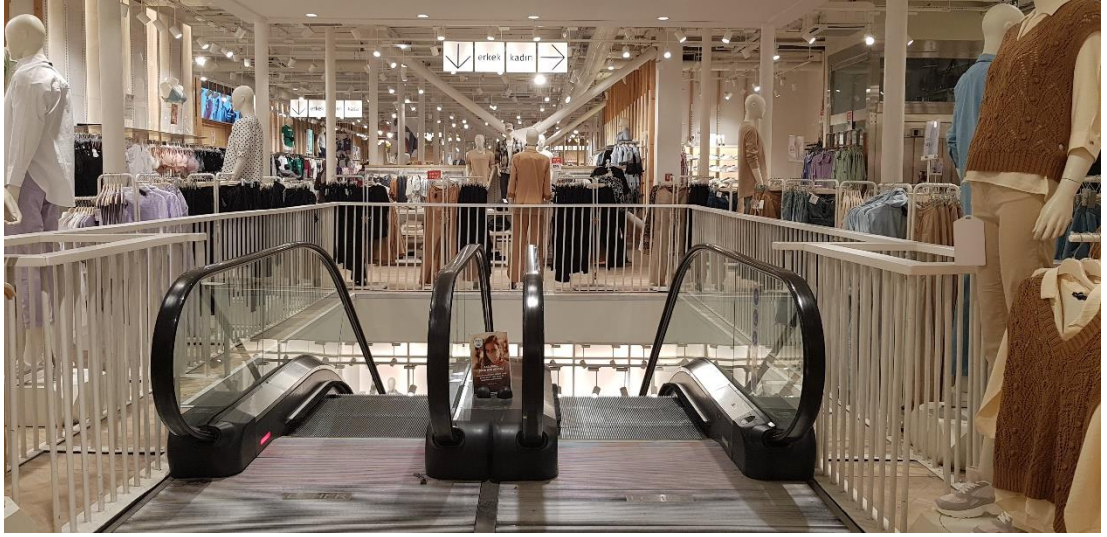
Şekil 5.34: *AVM, A ve B Blok Sirkülasyonunu Sağlayan, 1. Katta Konumlanan Ara Geçiş*

Kaynak: (Hatice Halıcı, Nisan 2021)

Şekil 5.35: *AVM, A Blok'ta Bulunan Konferans Salonu*

Kaynak: (Us, 2014)

Şekil 5.36: *AVM, A Blok Mağaza İç Mekân Fotoğrafı*

Kaynak: (Hatice Halıcı, Nisan 2021)

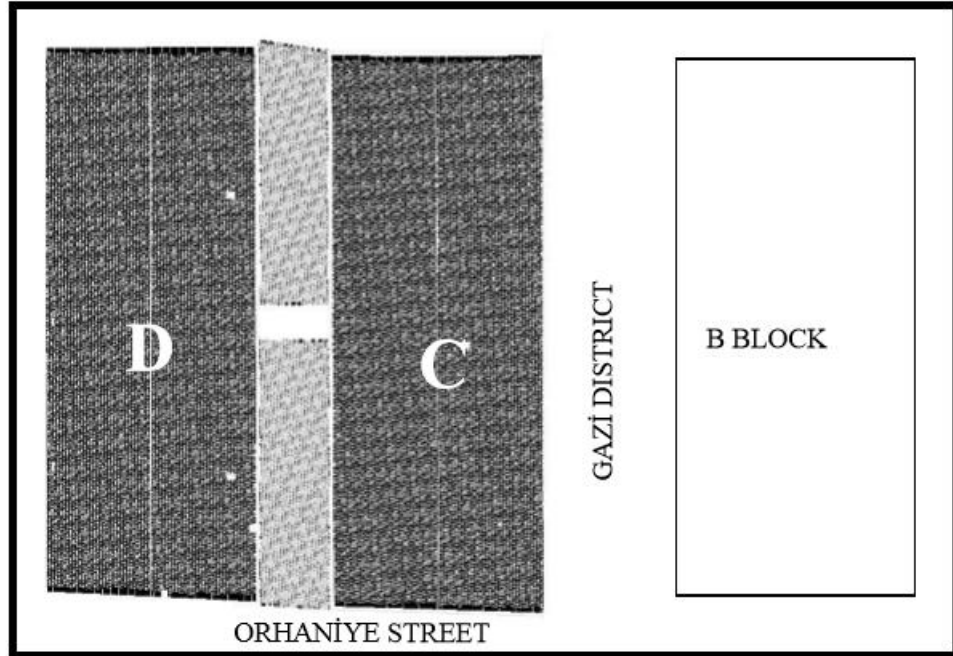
5.5.1.C.) FABRİKA C ve D BLOK

C blok Kale Mahallesi ile Gazi Caddesi arasında konumlanırken, C blokun hemen yanındaki D blok ise Ulugazi Mahallesi Orhaniye Geçidi'nde yer almaktadır. Samsun Tütün Fabrika'sı işlevini yürütürken her iki blok da tütün ambarı olarak işlev görmektedir. Zamanla işlevsiz kalan bloklar, fabrikanın diğer kütleleri gibi atıl kalmıştır. Her iki blok da 4'er katlıdır, ancak iki bloku birbirine bağlayan ve yapıların uzun kenarınca devam eden ara kütle tek kattan oluşmaktadır. Boyut olarak 8x55.7 ölçülerinde olan bu ara kütleden iki blok arasında geçiş iki ayrı noktadan sağlanmaktadır. Taşıyıcı sistemi 20x20 cm ebatlarında betonarme kolonlardan oluşan bu kütlelerin dış duvarları ise 60 cm kalınlığında taş malzemedir. C blokun kendi ölçüsü, 56,65x21,2 metredir ve girişleri doğu ve kuzey yönde olmak üzere iki adettir. Blokun tüm katları bölücü eleman olmaksızın, sadece taşıyıcı bulunan yekpare bir plana sahiptir. Katlar arasındaki düşey sirkülasyon ise doğu cephesi girişindeki, birbirinin simetriği iki adet merdivenden sağlanmaktadır (Us,2014) +0.56 kotunda bulunan C blok 2.70 metre yüksekliğine sahip ve yaklaşık 1037 m² alana sahiptir (Kurt, 2014).

D blokun ölçüleri, 55,7x21,2 metredir. D bloka doğu cephesindeki tek girişten erişilmektedir. Sadece zemin kat iki ayrı bölümden oluşurken, diğer katlar C blokta olduğu gibi bölücü elemansız yekpare plana sahiptir. Diğer katlara erişim de C blokta

olduğu gibi birbirinin simetriği iki merdivenden sağlanmaktadır (Us, 2014). D blok 2.75 metre yűksekliđe sahip ve yaklağık 1100 m² alana sahiptir. Taşıyıcı malzemeleri ise ahşap direk ve ahşap kolundur.

C blokun merdivenleri betonarme malzeme iken D blokun merdivenleri ise ahşap malzemedendir. Dűşeme kaplamaları ise her iki blokta da ahşap malzemedir. Islak zeminler de iki blokun geğişini ve lojistik işlevini űstlenen ara blokta yer almaktadır. C ve D katlarında kot farkı olmasından dolayı C blokun zemin katı doğal aydınlatmadan daha yoksundur (Kurt, 2014).

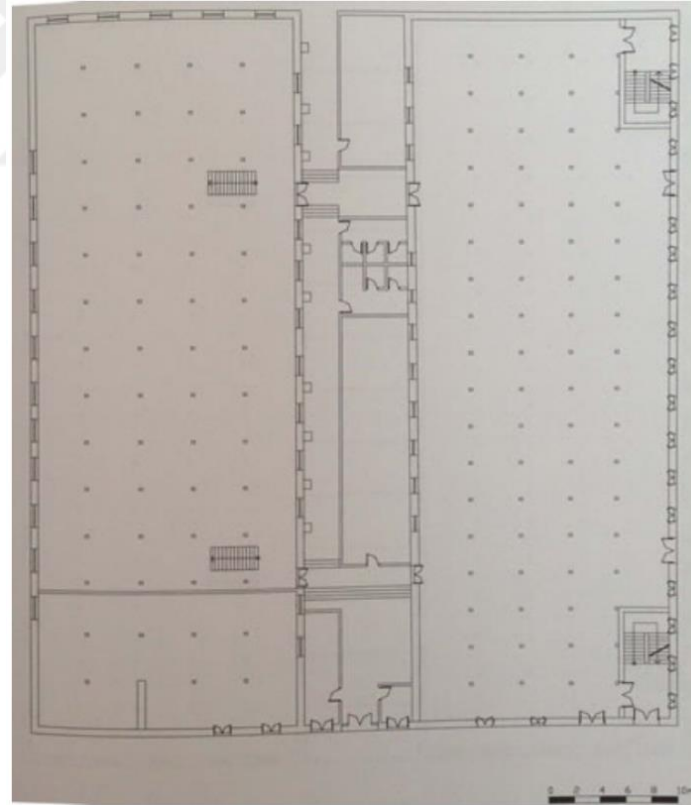
Şekil 5.37: Fabrika, C ve D Blok Yerleşim Planı

Kaynak: (Kurt, 2014)

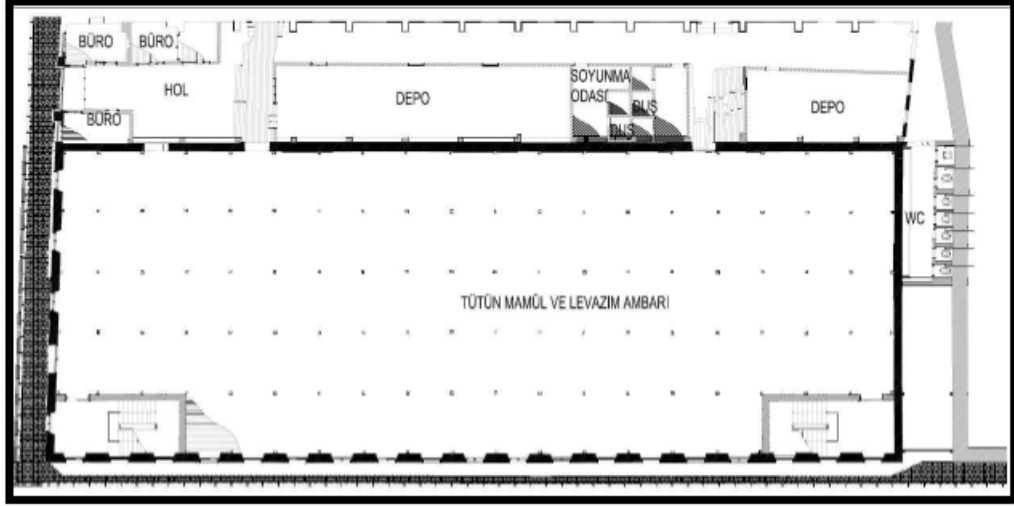
Şekil 5.38: *Fabrika, C ve D Blokları*

Kaynak: (Kurt, 2014)

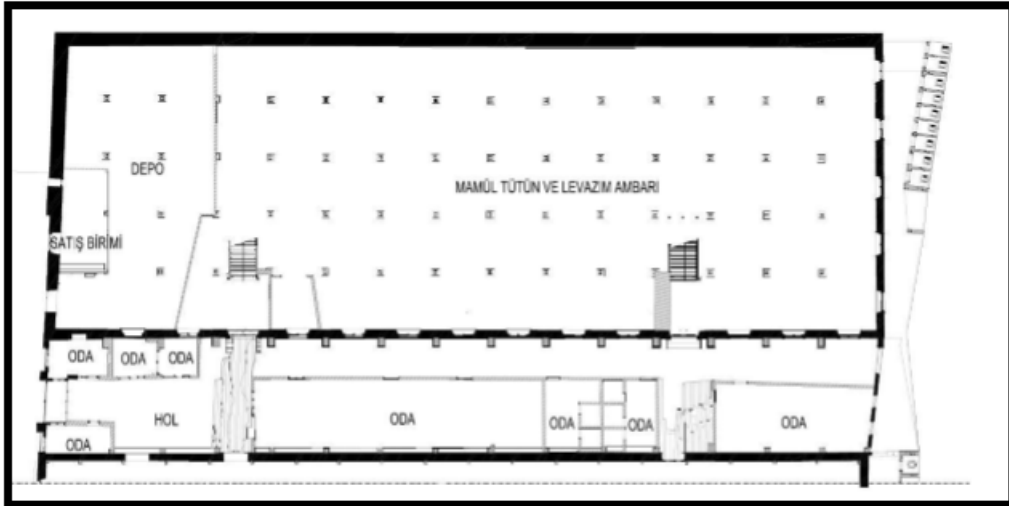
Şekil 5.39: *Fabrika, C ve D Blokları Zemin Kat Planı*

Kaynak: (Us, 2014)

Şekil 5.40: *Fabrika, C Blok 1. Kat Planı*

Kaynak: (Kurt, 2014)

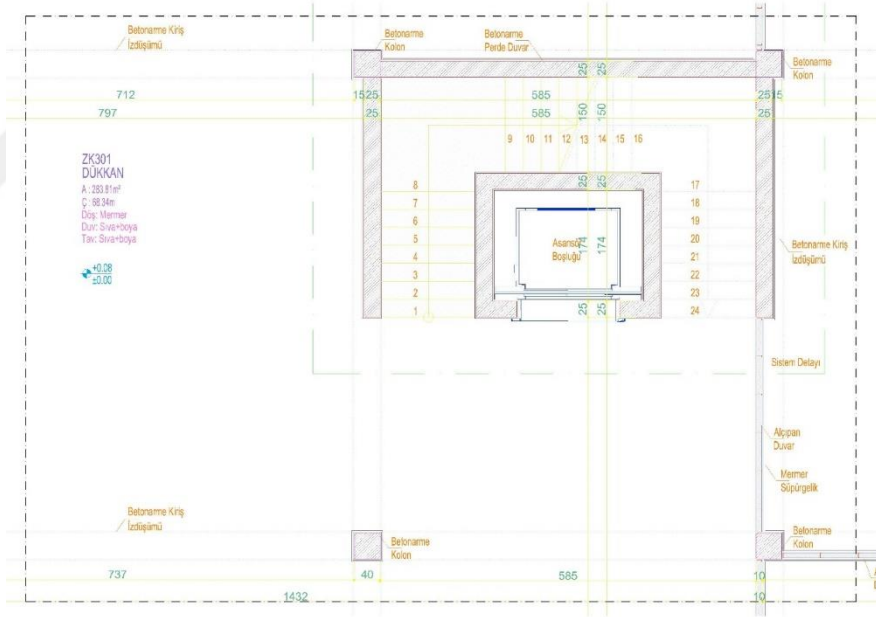

Şekil 5.41: *Fabrika, D Blok 1. Kat Planı*

Kaynak: (Kurt, 2014)

5.5.1.D.) AVM, C ve D BLOK

Yeniden işlevlendirilen projede bu blokların kat olarak tamamı büyük ve küçük mağazalara dönüştürülmüştür. Eski işlevinde iki blok arası geçişi de sağlayan ve blokların boyunca devam eden ara kütle, giriş ve diğer mağazalara yönelim alanı olarak planlanmıştır. Bu ara kısım cam ve çelik malzemeye çağdaş mimari olarak uyarlanmış, böylelikle tarihi yapıyı da bozmadan modern bir görüntü sağlanmıştır (Us, 2014).

Şekil 5.42: AVM, C Blok Zemin Kat Planı

Kaynak: (Mim Yapı Mimarlık, 2010)

Şekil 5.45: *AVM, Sırasıyla D, C ve B Blokları*

Kaynak: (Hatice Halıcı, Nisan 2021)

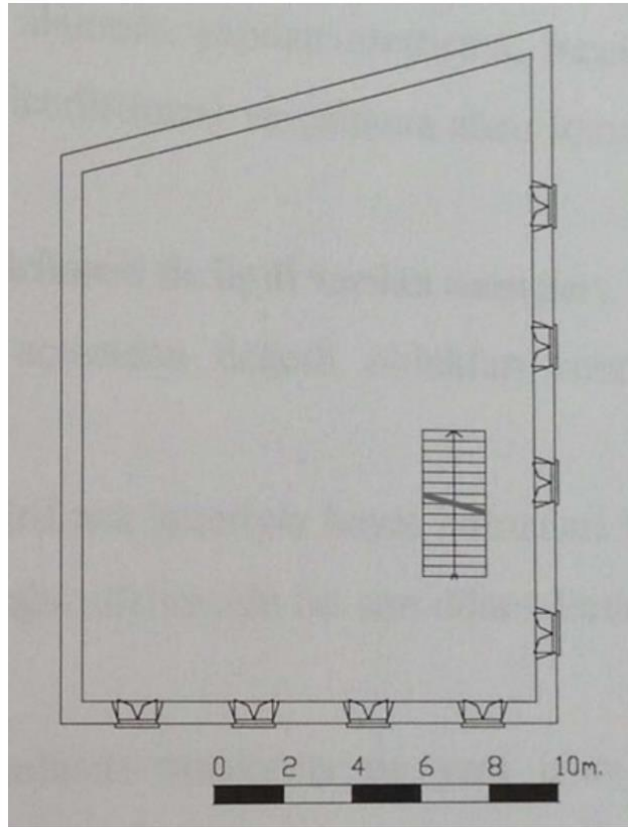

Şekil 5.46: *AVM, C ve D Bloklarını Bağlayan Ara Kütle*

Kaynak: (Hatice Halıcı, Nisan 2021)

5.5.1.E.) FABRİKA “E” BLOK

Kale Mahallesi, Gazi Caddesi, Orhaniye Geçidi’nde konumlanan beş katlı E Blok, eski işlevinde tütün ambarı olarak kullanılmıştır. Blok, 14,4x15,8 ölçülerinde asimetrik formdadır ve ana girişi Batı cephesinde yer almaktadır. Katlar arasında geçiş tek kollu bir adet merdivenle sağlanmakta ve tüm katlar yekpare plana sahiptir. Yapının taş duvarı ise 60 cm kalınlığındadır (Us, 2014).

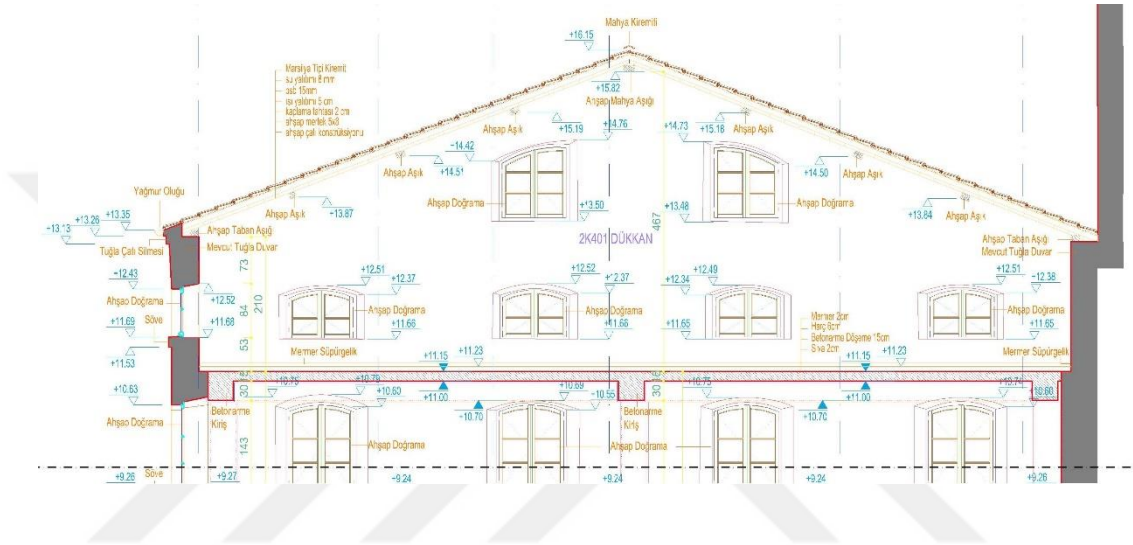

Şekil 5.47: *Fabrika, E Blok Zemin Kat Planı*

Kaynak: (Us, 2014)

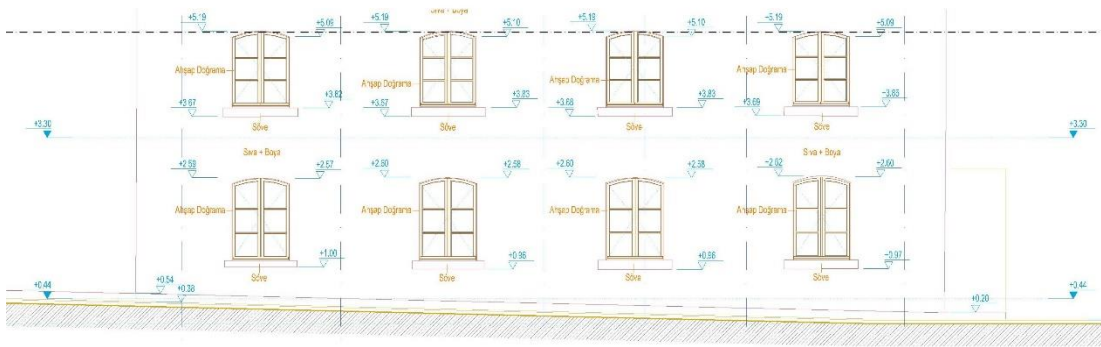
5.5.1.F.) AVM “E” BLOK

Blok yeniden işlevlendirme projesinde süpermarket olarak dönüştürülmüştür. Hâlihazırda da zincir marketlerden biri halka hizmet vermektedir. Diğer katları ise yekpare planını bozmadan depo olarak kullanılmaktadır.

Şekil 5.48: AVM, E Blok Kısmi Kesiti

Kaynak: (Mim Yapı Mimarlık, 2010)

Şekil 5.49: AVM, E Blok Kuzeybatı Cephesi Kısmi Görünüş

Kaynak: (Mim Yapı Mimarlık, 2010)

Şekil 5.50: AVM, E Blok Kuzeybatı Görünüş

Kaynak: (Hatice Halıcı, Nisan 2021)

5.5.1.G.) FABRİKA ve AVM DÖNEMLERİNDE “F” BLOK

Tütün Fabrikası dönemindeki işlevi Tekel Başmüdürlüğü olan F Blok, Kale Mahallesi, Mevlevihane Geçidi’nde konumlanmaktadır. Yapının yeniden işlevlendirme projesi öncesinde atıl kaldığı dönemlerde otopark olarak kullanılan avlusuna, otopark işletmesinin binası olarak işlev vermekteydi. Yapının, AVM dönüşümünde F Bloka restoran ve kafe işlevi yüklenmiştir (Us, 2014).

Şekil 5.51: AVM, “F” Blok Kuzeybatı Görünüş

Kaynak: (Hatice Halıcı, Nisan 2021)

Şekil 5.52: AVM, “F” Blok Mevlevihane Caddesi’nden Ana Giriş Görünüşü

Kaynak: (Hatice Halıcı, Nisan 2021)

6.) DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Restorasyon ve koruma kavramına uzun yıllar aşina olunmuşsa da yeniden işlevlendirme kavramı ülkemizde son yıllarda kendisine yer edinmiştir ve bu kavram kabul görene kadar birçok endüstri mirası yapı, bakım ve onarımsızlıktan ötürü yok olmaya mahkûm bırakılmıştır. Endüstriyel tarihi yapıları, diğer kültür miraslarından ayıran en önemli özellik topluma mâl olmuş olması ve toplumsal bellekte yer etmesidir. Ölçek olarak da büyük kütlelere sahip bu eski üretim tesisleri genelde kamu yararına dönüştürülmektedir. Yeniden işlevlendirme kavramı çok yönlü bir çalışma gerektirmektedir; mimari, bağlamsal, kültürel, ekonomik ve kanunsal kriterler çerçevesinde planlanan yeniden işlevledirmede, finansal getiri zihniyeti, kültürel sürdürülebilirliğin önüne geçmemelidir. Ayrıca yeni işlev belirlenirken kent toplumunun; özellikle yakın çevre kullanıcısının görüşleri alınmalı ve planlamada büyük önem arz etmelidir. Yakın çevre kullanıcısının kültürüne, ihtiyaçlarına, demografik verilerine cevap veremeyen bir yeniden işlevlendirme, yapıyı bir kez daha yok etmenin ötesine geçemez. Kısaca, yapı ele alınırken bina ölçeğinde değil; bağlamsal çerçevede, kent ölçeğinde ele alınmalıdır. Yeniden işlevlendirme bir başkalaşım halini almamalı, müdahale sınırları doğru belirlenmelidir. Eğer yeni işlev yapının öz benliğinin okunmasını engelleyecekse bu durumdan vazgeçilmeli ya da alternatifi seçilmelidir. Kaçınılmaz müdahalelerin gerektirdiği çalışmalar ise yapının tarihi kimliğini zedelemeyen, geri dönebilir seviyede uygulanmalıdır.

Tezin örnek konusu olan Samsun Tütün Fabrikası, işlevini yitirdikten sonra avlusunun otopark olarak kullanılması dışında yaklaşık 18 yıl çevresine atıl bir görünüm sergilemiştir. Torunlar GYO'nun yükleniciliğinde, Mim Yapı Mimarlık tarafından projelendirilen yeniden işlevlendirme çalışmasının ardından 'Samsun Tütün

Fabrikası', 'Bulvar AVM' işleviyle kent merkezinde tekrar hayat bulmuştur. Projeye iyimser yaklaşımla bakıldığında, cephe de fabrikanın özgün haline sadık kalındığı görülmekte ve tarihteki en eski kiremitlerden olan alaturka kiremitlere sahip blokların çatılarında, orijinalliği korunarak ve temizlenerek aynı kiremitler kullanılmıştır. Yapı kent merkezinde konumlandığı için ve yeni AVM işlevi ile mağaza ve kafeler sayesinde bulunduğu dar alanı sosyal ve ekonomik açıdan canlandırmıştır.

Ancak; gerçekçi bir tavırla, endüstriyel miras ve kolektif bellek çerçevesinden ve mekânsal yönden bakınca dönüşüm değil de, 2010 yılında inşa edilmiş bir yapı demek yanlış olmaz. Geniş açıklıklara sahip Tütün fabrikası yapısı, AVM işlevine dönüşürken, mağazaların oluşumu için kaçınılmaz olan iç mekân müdahalelerine gidilmiştir ve neredeyse tüm bloklar iç mekânda parsellenmiştir; bu durum da kişi de mekân bütünlüğü algısını zedelemiştir. Bu yeni mekânlar oluşturulurken istenmeyen kapı ve pencereler kapatılmış, dolayısıyla yapının orijinalliği bozulmuştur (en azından sağlaştırmaya gidilebilirdi). Yine bu maksatla sadece cephe de değil iç mekânda kat yükseklikleriyle de oynanmış ve tek katlı bir alanda, iki kat oluşturulurken çağdaş görüntüye sahip yürüyen merdivenler hemen hemen her mağazada yerini almıştır. İç mekân malzemeleri ve doğramaların birçoğu güncel malzemelerle kapatılmıştır ya da değiştirilmiştir. Dönüşüm projesinde, yeni inşa edilmiş, çağdaş bir AVM' de aranan bütün kriterler olmasına rağmen; bu kadar büyük ölçekli bir kütlede sadece A Bloкта bulunan küçük bir konferans salonu dışında hiçbir kültür alanı oluşturulmamıştır. Ayrıca yapı, öğrencilerin ya da fikir üreten herkesin çalışabileceği ortak bir alan ya da atölye olmaya çok müsaitken, yapının hiçbir bölümü bu maksatla düşünülmemiştir. A ve B bloklarını kapsayan iç avluda bulunan ve B Blok 1. Kattaki restoran katına erişim için düşülen yürüyen merdiven yapı içerisinde ölçek ve çağdaş bir malzeme olarak hemen dikkat çekmektedir; onun yerine yapının özüyle bağdaşacak, geleneksel ahşap görünümlü bir merdiven düşünülebilirdi. Kuzeyinde kentin Cumhuriyet Meydanı olmasından faydalanarak, yapının kendi meydanı bu kadar sert malzeme ile değil; iç mekânlara girmeden yapının tarihini anımsatacak şekilde daha çok peyzaj ögesine yer verilebilir ve yapıda bir alan sadece Samsun Tütün Fabrikası hatıralarını sergileyerek, gelecek nesillere bu yapının sadece bir AVM olmadığını hatırlatacak şekilde projelendirilebilirdi.

Sonuç olarak, yapıyı korumak maksadıyla yeniden işlevlendirmeye gidilen; kentin önemli kültürel yapılarından Samsun Tütün Fabrikası'nda, bölgeyi tekrar canlandırmak ve yapıyı yok olmaktan kurtarmak gibi amaçlara ulaşılsa da dönemin tarihi izleri ve kültürel algı yok edilmese bile silikleştirilmiştir.

KAYNAKLAR

- Ağakay, M.A., *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1966
- Ahunbay, Z., “*Kültür Mirasını Koruma İlke ve Teknikleri*”. İstanbul: Yapı Endüstrisi Merkezi, 2019
- Akı, H.Y., “*Endüstri Yapılarının Esneklik Bağlamında Analizi*”, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011
- Altınoluk, Ü., “*Binaların Yeniden Kullanımı: Program-Tasarım-Uygulama-Kullanım*”. İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi, 1998
- Anonim, “*Tütün Ve Tütün Mamülleri Sanayii Özel İhtisas Komisyonu Raporu*” , Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara, 2000
- Başgelen, N., “*Bir Zamanlar Samsun*”. Kentbank: İstanbul, 1998
- Batur, A., Batur, S. “Sanayi, Sanayi Toplumu ve Sanayi Yapısının Evrimi Üzerine Bazı Düşünceler”, *Mimarlık* 6-80 (1970): 26-41.
- Bektaş, C., “*Koruma Onarım*”. Literatür Yayınları: İstanbul, 2001
- Büyükarıslan, B. ve Güney, E.D., “*Endüstriyel Miras Yapılarının Yeniden İşlevlendirilme Süreci ve İstanbul Tuz Ambarı Örneği*”, *Beykent Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi*, Cilt 6(2) 2013, 31-58
- Çetiner, A., “*Yerleşme Alanlarında Planlama, Yenileme, Şehircilik*”. Gümüşsuyu: İTÜ Matbaası, 1985
- Dağlık, F., “*Sanayi Yapıları Hakkında...*”, Güney Mimarlık TMMOB Mimarlar Odası Adana Şubesi Haziran 2012: 24-25

- Deane, P., “*İlk Sanayi İnkılâbı*”. Prof. Dr. Tefik Güran. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994
- Douglas, J., “*Building Adaptation*”. Oxford: Butterworth-Heinemann, 2006
- Durmuş, C., “*Endüstriyel Yapılarda Yeniden İşlevlendirme Sürecinde İç Mekan Analizi: Konya Tantavi Ambarı Örneği*”, Selçuk Üniversitesi-Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019
- Erler, M.Y., Edinsel, K., “Samsun’da Tütün Üretimi (1788-1919)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4(2011): 231-234.
- Ersine, C.S., “*Doku Nakli ve Yeni Kimlik Oluşturma Bağlamında Endüstri Mirasının Değerlendirilmesi*”, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012
- Gimpel, J., “*Ortaçağda Endüstri Devrimi*”. Ankara: Tübitak, 1997
- Günbeyaz, N., ve Turan, N.G., “Samsun İlinde Kentsel Büyüme Deseninin İncelenmesi”, *TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası 12. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı*, 2009 Ankara
- Hançerlioğlu, O., “*Ekonomi Sözlüğü*”. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993
- Hançerlioğlu, O., “*Felsefe Sözlüğü*”. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1973
- Ibarrola, J., “*Ekonomi Politik El Kitabı-Yabancılaşma Ve Hümanizm*”. Ankara: Ser Yayınları, 1974
- Karayılanoğlu, G., Çelik, C., “*Atıl Durumdaki Sanayi Yapılarının Yeniden İşlevlendirilmesinde Mekan Kimliğinin Korunması ve Malzeme Kullanımı: Lx Factory Örneği*” 6. Uluslararası İç Mimarlık Sempozyumu, 4, (2018)
- Kaşlı, B., “*İstanbulda Yeniden İşlevlendirilen Korumaya Değer Endüstri Yapıları ve İç Mekan Müdahaleleri: Santral İstanbul Örneği*”, İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009

Kaya, B., “*Endüstri Mirasımızın Korunmasında Planlama Yaklaşımı*”, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı İzmir II Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü, Uzmanlık Tezi, 2012

Keleş, R., “*Kentbilim Terimleri Sözlüğü*”. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1980

Kılıç, E.C., “*Tarihi Yapıları İçin Yeniden İşlevlendirme Kriterleri ve Ali Paşa Hanı Örnekleme*”, İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015

Kılıçoğlu, S., Araz, N., Devrim, H., “Sanayi”. *Meydan Larousse*. Cilt 17, 1992

Kıraç, A. B., “*Türkiye’deki Tarihi Sanayi Yapılarının Günümüz Koşullarına Göre Yeniden Değerlendirilmeleri Konusunda Bir Yöntem Araştırması*”, Mimar Sinan Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001

Kocabıyık, Y., “*Yeniden İşlevlendirme Kavramı ve Bu Kapsamda İTÜ Taşkışla Binasının İncelenmesi*”, Maltepe Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014

Koşar, Ç., “Karadeniz’de Unutulan Endüstri Mirası” *Samsun Araştırmaları* (2006): 1-4.

Köksal, T. G., “*İstanbul’daki Endüstri Mirası için Koruma ve Yeniden Kullanım Önerileri*”, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005

Köksal, T.G. ve Ahunbay, Z., “*İstanbul’daki Endüstri Mirası için Koruma ve Yeniden Kullanım Önerileri*”, *İTÜ Dergisi* 5-2 (2006): 125-136

Kurt, M., “*The Concept Of Authenticity In The Protection Of Industrial Heritage: The Case Of Samsun Tobacco Factory Building*”, İhsan Doğramacı Bilkent University, Graduate School Of Economics a

nd Social Sciences, A Master’s Thesis, 2014

- Kuş, H., “*Mevcut Konut Stokunun Sıhhileştirilmesi Üzerine Bir Çalışma Yedikule İmrahor Mahallesinde Bir Uygulama*”, İstanbul Teknik Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1992
- Larena, A.B., “*Origin Of The Collaboration Between Engineers and Architects In Great Britain In The Thirties*”, Cambridge University, 2nd International Congress on Construction History, 2006
- Lynch, K., “*Kent İmgesi*” İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2010
- Marx, K., “*Kapital*”. Ankara: Sol Yayınları, 1966
- Mim Yapı Mimarlık-Kuleli Caddesi, Üzümlü Sokak, 5/A, Çengelköy, Üsküdar/İstanbul (0216-410-31-52).
- Özbalta, N. B., “*İşlevsel Ömrünü Bitirmiş Sanayi Alanları Ve Yapılarının Yeniden İşlevlendirme Yaklaşımlarının İrdelenmesi*”, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019
- Özdemir, M., “*Endüstri Mirasının Yeniden İşlevlendirilmesi; Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası Örneği*”, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015
- Özen, H., Sert, A., “Karadeniz’de Unutulan Endüstri Mirası”, *Gazi Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi* 21 (2006): 501.
- Özkan, M.S., Çinkılıç, H.M., “Samsun’da Tütün Yetiştiriciliği ve Tütün Fabrikasına Yazılı ve Sözlü Kaynaklardan Bakmak”, *Journal of Oral History (JOH)* 2 (2019): 49-73.
- Özkan, T., “*Artakalanın Yeniden Değerlendirilmesi: Samsun Tekel Sigara Fabrikası’nın Görünmeyen Değerleri*”, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015
- Özolcay, Ö., “*Tarihi Endüstriyel Yapılarda Yeniden İşlevlendirme ve Kuzguncuk Gazhanesi Örneği*”, Maltepe Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018

- Pekol, B., “*İstanbul’da Yeni İşlevlerle Kullanılan Tarihi Yapıların Üslup Sorunsalı*”
İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010
- Politzer, G., “*Felsefenin Temel İlkeleri*”. Ankara: Sol Yayınları, 2010
- Russell, B., “*Sosyalizm*”. Ankara: De Yayınevi, 1965
- Quataert, D., “*Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*”. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013
- Samsun Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi (1985-2021)
- Schreiber, J.J.S., “*Amerika Meydan Okuyor*”. İstanbul: Sander Yayınları, 1975
- Şahin, M., “Mimari Tasarım; Bir Yanılsama: Ek”, *Mimarlık*-359 (2011): 47-50.
- Şahin, G., ve Taşlıgil, N., “Türkiye’de Tütün (Nicotiana Tabacum L.) Yetiştiriciliğinin Tarihsel Gelişimi Ve Coğrafi Dağılımı”, *Doğu Coğrafya Dergisi*-18 (2013): 70.
- Selçuk, M., “*Binaların Yeniden İşlevlendirilmesinde Mekânsal Kurgunun Değerlendirilmesi*”, Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006
- Seyidoğlu, H., “*Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük*”. İstanbul: Güzem Can Yayınları, 2002
- Şimşek, E., “*Endüstri Yapılarının Kültürel Miras Olarak İrdelenmesi ve Değerlendirilmesi: İzmir Liman Arkası Bölgesi Örneği*”, Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006
- Tekeli, D. ve Sisa, S., “Sanayi Yapıları Üzerine”, *Mimarlık* 6-80 (1970): 61-79.
- Tekeli, İ., “*Sosyal Sistemler, Sosyal Değişme ve Yerleşme Yapısı*”. İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Doktora Tezi, 1969
- Tekeli, İ., “*Kent, Kentli Hakları, Kentleşme ve Kentsel Dönüşüm*”. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014
- TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, “*Tütün Raporu*”, Ankara: 2016

- Uçar, B., “Endüstriyel Miras ve Yeniden İşlevlendirme Kavramları Kapsamında Beykoz Deri Ve Kundura Fabrikası’nın İrdelenmesi”, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013
- Uğursal, S., “Tarihi Yapıların Yeniden İşlevlendirilmesi: İzmir Sümerbank Basma Sanayi Yerleşkesi Örneği”, Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011
- Us, F., “Koruma-Yaşatma / Bir 19.Y.Y. Endüstri Mirasının Yeniden Kullanımı: Samsun Tekel Tütün Fabrikasının, Bulvar Samsun Projesine Dönüşümü”, *Mimarlık Dergisi* Mayıs-Haziran 2014: 18-36.
- Yaldız, E., “Konya’daki Medrese Yapılarının Yeniden Kullanım Koşullarına Göre Değerlendirilmesi”, Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003
- Yılmaz, A., Gül, S., “Samsun Şehrinde Tarihi Yapı Mirası Ve Şehirselleştirme”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)* 5 (2018): 49-67.
- Yurtoğlu, N., “Türkiye Cumhuriyeti’nde Tütün Tekeli ve Sigara Fabrikalarının Tarihsel Gelişimi (1923-1950)” *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 5 (2018): 81-116.

İNTERNET KAYNAKLARI

[URL1]<https://www.moment-expo.com/tr/dergiler/43/makine-tarihi/kitlesel-celik-uretimi-nasil-basladi-henry-bessemer> (Erişim Tarihi: 14.02.2021)

[URL2]<https://new.siemens.com/global/en/company/about/history/stories/turbine-hall.html> (Erişim Tarihi: 16.02.2021)

[URL3]<https://www.metalocus.es/en/news/aeg-turbine-factory-milestone-industrialization> (Erişim Tarihi: 16.02.2021)

[URL4]<https://whc.unesco.org/en/list/1368/gallery/&index=1&maxrows=12> (Erişim Tarihi: 16.02.2021)

[URL5]<https://thecharnelhouse.org/2014/02/04/van-nelle-factory-in-rotterdam-1926-1930/van-nelle-fabriek-rotterdam-1923-1930-architect-j-a-brinkman-en-l-c-van-der-vlugt7/> (Erişim Tarihi: 17.02.2021)

[URL6]<https://pufflesandhoneyadventures.wordpress.com/2016/06/25/s-c-johnson-wax-administration-building/> (Erişim Tarihi: 17.02.2021)

[URL7]<https://larryspeck.com/photography/cellulose-factory-2/> (Erişim Tarihi: 17.02.2021)

[URL8]<https://larryspeck.com/photography/cellulose-factory/> (Erişim Tarihi: 17.02.2021)

[URL9]<https://www.arkitektuel.com/barselona-pavyonu/> (Erişim Tarihi: 18.02.2021)

[URL10]<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/204508> (Erişim Tarihi: 19.02.2021)

[URL11]<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/204510> (Erişim Tarihi: 19.02.2021)

[URL12]<https://prefabrikbeton.com/portfolio/mefa-endustri-bolu-osb/> (Erişim Tarihi: 20.02.2021)

[URL13]<http://www.erginmakina.com/referanslar.htm> (Erişim Tarihi: 20.02.2021)

[URL14]https://kibrithane.com/?_gallery=gg-1-72 (Erişim Tarihi: 20.02.2021)

[URL15]<https://kibrithane.com/tarihce/> (Erişim Tarihi: 20.02.2021)

[URL16]https://www.tucsa.org/tr/celik_yapilar_yazi.aspx?yazi=903 (Erişim Tarihi: 20.02.2021)

[URL17]https://kibrithane.com/?_gallery=gg-1-92 (Erişim Tarihi: 20.02.2021)

[URL18]<https://www.turanakinci.com/portfolio-view/cibali-sigara-fabrikasi/> (Erişim Tarihi: 21.02.2021)

[URL19]<https://khas.edu.tr/tr/hakkimizda/tarihce> (Erişim Tarihi: 21.02.2021)

[URL20]https://archives.saltresearch.org/bitstream/123456789/196936/1/AHI_STCIBA002001.jpg (Erişim Tarihi: 21.02.2021)

[URL21]<https://v3.arkitera.com/tools/watermark.php?src=UserFiles/Image/ig/Haberler/halic/kadirhas3.jpg> (Erişim Tarihi: 21.02.2021)

[URL22]<https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/gungor-uras/likor-fabrikasi-binasi-arsasindan-kiymetli-524782> (Erişim Tarihi: 20.01.2021)

[URL23]<https://dosya.megaprojeleristanbul.com/mcdyky-lkr-fbrks/mcdyky-lkr-fbrks.06.png> (Erişim Tarihi: 08.03.2021)

[URL24]<https://dosya.megaprojeleristanbul.com/mcdyky-lkr-fbrks/mcdyky-lkr-fbrks.07.jpg> (Erişim Tarihi: 08.03.2021)

[URL25]<https://dosya.megaprojeleristanbul.com/mcdyky-lkr-fbrks/mcdyky-lkr-fbrks.01.jpg> (Erişim Tarihi: 08.03.2021)

[URL26]<https://dosya.megaprojeleristanbul.com/mcdyky-lkr-fbrks/mcdyky-lkr-fbrks.04.jpg> (Erişim Tarihi: 08.03.2021)

[URL27]<http://www.sazisirel.com/booklets/TasDerMart1993.pdf> (Erişim Tarihi: 12.03.2021)

[URL28]https://www.mimarizm.com/makale/dunden-bugune-feshane_113705?sourceId=113726 (Erişim Tarihi: 12.03.2021)

[URL29]<https://www.csb.gov.tr/ilk-millet-bahceleri-istanbul-da-acildi-bakanlik-faaliyetleri-25361> (Erişim Tarihi: 05.04.2021)

[URL30]<https://www.ibb.istanbul/News/Detail/35027> (Erişim Tarihi: 05.04.2021).

[URL31]<http://www.turkiyenintarihieserleri.com/?oku=281> (Erişim Tarihi: 06.04.2021).

[URL32]<https://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCt%C3%BCn> (Erişim Tarihi:16.04.2021)

[URL33]<https://www.istanbulmuzayede.com/urun/1773753/samsun-tutun-fabrikasi-fk> (Erişim Tarihi: 23.04.2021)

[URL34]<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/196968> (Erişim Tarihi: 23.04.2021)

[URL35]<https://www.nufusu.com/> (Erişim Tarihi: 24.04.2021)

[URL36]<https://teftis.ktb.gov.tr/TR-263781/720-nolu-ilke-karari-kentsel-sitler-koruma-ve-kullanma-.html> (Erişim Tarihi: 26.04.2021)

[URL37]https://www.youtube.com/watch?v=nWnb_cBvSIQ (Erişim Tarihi: 28.04.2021)

[URL38]<https://www.bulvarsamsun.com.tr/galeri/> (Erişim Tarihi: 28.04.2021)

[URL39]http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0784192001542192602.pdf (Erişim Tarihi: 24.03.2021)

[URL40]https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc072/kanuntbmmc072/kanuntbmmc07203534.pdf (Erişim Tarihi: 24.03.2021)

[URL41]<http://alanbaskanligi.bursa.bel.tr/venedik-tuzugu/> (Erişim Tarihi: 24.03.2021)

[URL42]<https://www.muzebileterleri.com/bilet/ingiltere/londra/londra-st-paul-katedrali-bileti/> (Erişim Tarihi: 14.02.2021)

[URL43]<https://www.arkitektuel.com/kristal-saray/> (Erişim Tarihi: 14.02.2021)

[URL44]<https://www.moment-expo.com/tr/dergiler/43/makine-tarihi/kitlesel-celik-uretimi-nasil-basladi-henry-bessemer> (Erişim Tarihi: 14.02.2021)

[URL45]<https://en.calameo.com/books/00220236295d588f204c5> (Erişim Tarihi: 14.02.2021)

EKLER

Ek.A: Samsun Tütün Fabrikası Fotoğrafları

Ek.B: Bulvar AVM Fotoğrafları

Ek.C: Samsun Tütün Fabrikası'nın Bulvar AVM Olarak Yeniden
İşlevlendirilimesi Projesinin Mimari Çizimleri

Ek.A1: Samsun Tütün Fabrikası Çalışanları İçin Düzenlenen Hafta Sonu Pazarı
(Özkan ve Çinkılıç, 2019)

Ek.A2: Fabrika'nın, Sigara Paketleme Bölümünde Çalışan Kadınlar İşçiler
(Özkan, 2015)

Ek.A3: 1994-2008 yıllarında, Gazi Caddesi'nden B ve C Blok Perspektifi
(Kurt, 2014)

Ek.A4: Tütün Tongalarının Sınıflarına Göre Açılma İşlemi
(Özkan ve Çinkılıç, 2019)

T.C.
KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
TAŞINMAZ KÜLTÜR ve TABİAT VARLIKLARI
YÜKSEK KURULU
K A R A R

Toplantı No. ve Tarihi : 25, 8.3.1985
Karar No. ve Tarihi : 798, 8.3.1985

Toplantı yeri :
ANKARA

Samsun İl Merkezinde Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 8.6.1979 gün ve A-1676 sayılı kararı ile belirlenen kentsel sit alanları ile korunması gerekli kültür ve tabiat varlıklarının, 2901 sayılı Kanun'un 6. maddesi uyarınca Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü elemanlarıca gerçekleştirilen çalışmalar sonucu hazırlanan ve Kurulumuza sunulan bilgi ve belgelerin değerlendirilmesi sonucu;

1-Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun, 8.6.1979 gün ve A-1676 sayılı kararı ile belirlenen kentsel sit alanlarının ekli 1/1000 ölçekli halihazır haritalarda gösterilen şekilde değiştirilmesinin uygun olduğuna,

2-Ekli listede adresleri, kadastral durumları belirtilen yapıların 2863 sayılı Kanun uyarınca korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı olarak tescillerine,

3-Ekli listede adresleri, kadastral durumları belirtilen yapıların tescil kaydının kaldırılmasına,

4-Ekli 1/1000 ölçekli halihazır haritalarda gösterilen sit alanlarında uygulanacak yapılaşma koşullarının Kurulumuza belirlenmesine karar verildi.

KURUL KARARI

BAŞKAN
Müsteğar

Fahri ERSOY
SBBB Başkanı

Üye Akman (Feridun)	Üye Aktan (Tahir)	Üye Çubuk (Mehmet)	Üye Emre (Kutlu)	Üye Karançarak (B.19K)
Üye Özy (Gönlü)	Üye Özge (Nimet)	Üye Tankut (Gönlü)	Üye Müsteğar Yardımcısı	Üye Müsteğar Yardımcısı
Üye Eski Eser. ve Müzeler Genel Müdürü	Üye Turizm Genel Müdürü	Üye Planlama ve Etnar Genel Müdürü	Üye Orman Genel Müdürü	Üye Vakıflar Genel Müdürü

Ek.A5: Samsun Tütün Fabrikası Yapısının Kültür Varlığı Olarak Tespitinin 1985 Yılı Kurul Kararı Onayı
(Samsun Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi)

T. C.
KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
TAŞINMAZ KÜLTÜR ve TARIHİ VARLIKLARI
YÜKSEK KURULU
K A R A R

Yapılma No. ve Tarihi: 29.6.1985
Karar No. ve Tarihi: 736.2.1.1985

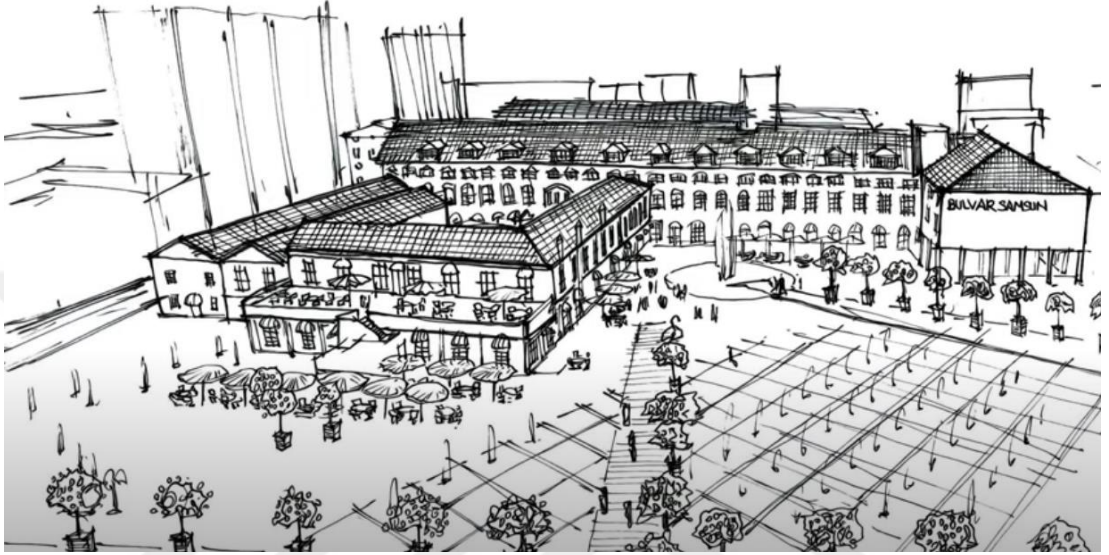
Yapılma yeri: SAMSUN
Samsun İl Merkezinde Feri Alan 2863 Sayılı Yasa Uyarınca
Kararın Gerekli Taşınmaz Kültür Varlığı Olarak Tesvil
Edilen Yapıları

Sıra No:	Yapının Adı:	Adres:	Pafta:	Ada:	Parsel:
44	40 D.24.104	Atatürk Bulvarı, NO:24	1	70	2
45	49 Komut	Gazi Cad, NO:105	13	222	7
46	50 Ço.Em.Emr. Sanat Cad, NO:14, 19 Mayıs Mah.		14	212	7
47	51 Komut	Hürriyet Cad, NO:11, 19 Mayıs Mah.	14	97	4
48	52 " " " NO:2/A-22, 19 Mayıs Mah.		14	97	5
49	53 Hük. Kom. Kule Mah, Kısım Paçca Cad, NO:79		32/2	46	4 II
50	54 Top. Zabıt. " " Adliye Çarşısı		33	52	1
51	55 Komut	19 Mayıs Mah, Aşabalı Cad, NO:39-39/A 13	302		6 III
52	56 Gah. Tul. Ç. Kule Mah, Topkane Sok, NO:26		32/1	302	1
53	57 Tek. El. Fb. " " Gazi Cad,		34	205	2
54	58 Tek. Dağıt. " " Çeş. Mevlevihane Sok, NO:12		34	205	2-3-4
55	60 Tüt. Dp. Aub " " Gazi Cad, NO:118		34	205	3
56	61 " " Orhaniye Geçidi, NO:16		26	376	1
57	62 " " Kule Mah, Gazi Cad, Orhaniye Geçidi,		15	377	5
NO:7					
58	64 Dr. Dr. Hal. Selahide Mah, Zihancılar Sok, 30 Ağustos 11		600		5
Cad,					
59	65 Komut	Selahide Mah, Yunusbey Sok, NO:15/A, 30	336		29
60	66 " " " " Eibar Hala Sok, NO:18		27	470	1
Yunusbey Sok, NO:12					

ASLİ KAYIT
SAMSUN İL MÜHÜR
Bakanlık

Ek.A6: 1985 Yılı Kurul Kararı Eki

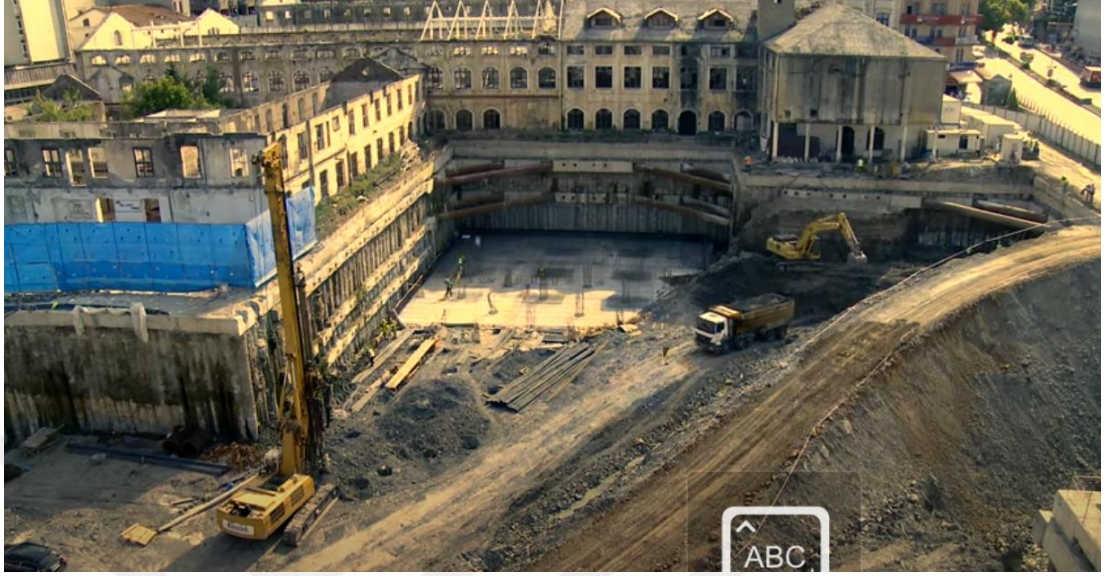
(Samsun Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi)

Ek.B1: Samsun Tütün Fabrikası-Bulvar AVM Dönüşüm Projesi Eskiz Çizimi
(URL 37)

Ek.B2: Samsun Tütün Fabrikası Restorasyon Çalışması – ‘C’ Blok
(URL 37)

Ek.B3: Samsun Tütün Fabrikası Restorasyon Çalışması-Proje Meydanı
(URL 37)

Ek.B4: Samsun Tütün Fabrikası Restorasyon Çalışması-Proje Meydanı
(URL 37)

Ek.B5: Samsun Tütün Fabrikası Restorasyon Çalışması-Cephe İşçiliği
(URL 37)

Ek.B6: Samsun Tütün Fabrikası Restorasyon Çalışması-Orijinal Alaturka Kiremitlerin
Temizlenmesi
(URL 37)

Ek.B7: Samsun Tütün Fabrikası- Atıl Kalmış Blokların Çatısı
(URL 37)

Ek.B8: Samsun Tütün Fabrikası Restorasyon Çalışması-Çatıların Sökülüp Çatı
Taşıyıcısının Güçlendirilmesi
(URL 37)

Ek.B9: Samsun Tütün Fabrikası Restorasyon Çalışması – ‘B’ Blok Avlusu ve ‘B’ Blok’a Eklenen Yürüyen Merdiven
(URL 37)

Ek.B10: Bulvar AVM Projesi - 3D Görsel
(Mim Yapı Mimarlık Arşivi)

Ek.B11: Bulvar AVM – ‘B’ Blok Restoran Katı
(Us, 2014)

Ek.B12: Bulvar AVM – ‘C ve D’ Blok Arası Kütle  atısı
(Kurt, 2014)

9 DEĞERLEME

9.1 En İyi ve En Doğru Kullanım Analizi

Bu değerlemedeki söz konusu gayrimenkulün piyasa değeri onun en iyi ve en doğru kullanımının bir fonksiyonudur. En iyi ve en doğru kullanım bir arsanın kullanılabileceği en muhtemel, mümkün, izin verilmiş kullanımı olarak tanımlanabilir. En iyi ve en doğru kullanımı belirleyen dört kriter: yasal izin, fiziksel mümkünlük, finansal fizibilite ve maksimum verimliliktir.

Yapılmış olan gözlem ve hesaplamalar sonucunda söz konusu gayrimenkulün yasal izin ve fiziksel mümkünlüklerinden bakıldığında parsel üzerinde "Alışveriş Merkezi" geliştirilmesinin en iyi ve en doğru kullanım seçeneği olacağını düşünmekteyiz.

9.2 Değerleme Yaklaşımları

Emsal Karşılaştırma Yaklaşımı

Emsal Karşılaştırma Yaklaşımı metodunda, lokasyon, büyüklük ve yola cephe gibi değer belirleyici kriterler göz önüne alınarak, yakın zamanda satılmış olan ve değerlemeye söz konusu olan gayrimenkule benzer özellikteki gayrimenkuller tespit edilerek karşılaştırma yapılmaktadır. Gayrimenkuller arasındaki farklılıklar, gerektiğinde yapılan çeşitli ayarlamalar ile değerlemeye konu olan gayrimenkulün değerini bulmakta yardımcı olmaktadır.

Değerleme çalışmasına konu gayrimenkullerin bulunduğu bölge Samsun İli merkezinde yer almakta olup, bu bölgede arsa azı kısıtlıdır. Bölgede yapılan araştırmalarda gayrimenkullere emsal olabilecek aynı imara, aynı yapılaşma şartlarına, korunması gerekli kültür varlığı ve eski eser tesciline sahip gayrimenkullerle benzer büyüklükte olan emsal bulunamamıştır. Bu nedenle gayrimenkulün bugünkü piyasa değerinin belirlenmesinde emsal karşılaştırma yaklaşımı kullanılmamıştır.

Maliyet Yaklaşımı

Maliyet yaklaşımı, yatırımcının, makul bir zaman dilimi içinde, söz konusu gayrimenkule benzer bir arsayı satın alarak yeniden inşasının maliyetinden daha fazla bir maliyeti ödemeyi kabul etmeyeceği öngörüsüne dayanır. Bu yaklaşımda, tahmini arsa değeri ile şimdiki inşaat geliştirme maliyetlerinin toplamından, bina amortisman payının çıkarılmasıyla değer belirlenir. Bu yaklaşımda, Değerleme Uzmanı aşağıdaki adımları izler:

- 1- Benzer arsa alanı değerinin, en iyi ve en doğru kullanım yöntemiyle, tahmin edilmesi.
- 2- Ana binaların, girişimcinin karını da içeren yeniden inşaat ya da yerine koyma maliyetlerinin yeniden değerlendirilmesi.
- 3- Birikmiş amortismanın tahmin edilmesi ve tahmin edilen birikmiş amortismanın yeniden inşa veya yerine koyma maliyetinden düşülmesi,
- 4- Arsa değerinin, amortize edilmiş yeniden inşa veya yerine koyma maliyetlerine eklenmesi.

Değerleme çalışmasına konu olan gayrimenkulün üzerinde harap ve metruk durumda olan eski eser tescilli yapılar bulunmaktadır. Söz konusu yapıların maliyetlerinin bugün geçerli olan inşaat malzemesi ve işçilik fiyatları ile belirlenebilmesi mümkün değildir. Bu nedenle bugünkü piyasa değerinin belirlenmesinde maliyet yaklaşımı kullanılmamıştır.

Ek.B14: Bulvar AVM – Gazi Caddesi’nden ‘A, B, C ve E’ Blok Görünüşü
(Hatice Halıcı, Nisan 2021)

Ek.B15: Bulvar AVM Meydanı ve ‘F’ Blok Görünüşü
(Hatice Halıcı, Nisan 2021)

Ek.B16: Bulvar AVM – Gazı Caddesi’nden ‘B’ ve ‘C’ Blok Görünüşü
(Hatice Halıcı, Nisan 2021)

Ek.B17: Bulvar AVM – Gazı Caddesi’nden Samsun Meydan Yönüne ‘B’ ve ‘C’ Blok
Görünüşü
(Hatice Halıcı, Nisan 2021)

Ek.B18: Bulvar AVM – Orhaniye Geçidi’nden Solda ‘E’ Blok; Sağda ‘B’, ‘C’ ve ‘D’ Blokları
(Hatice Halıcı, Nisan 2021)

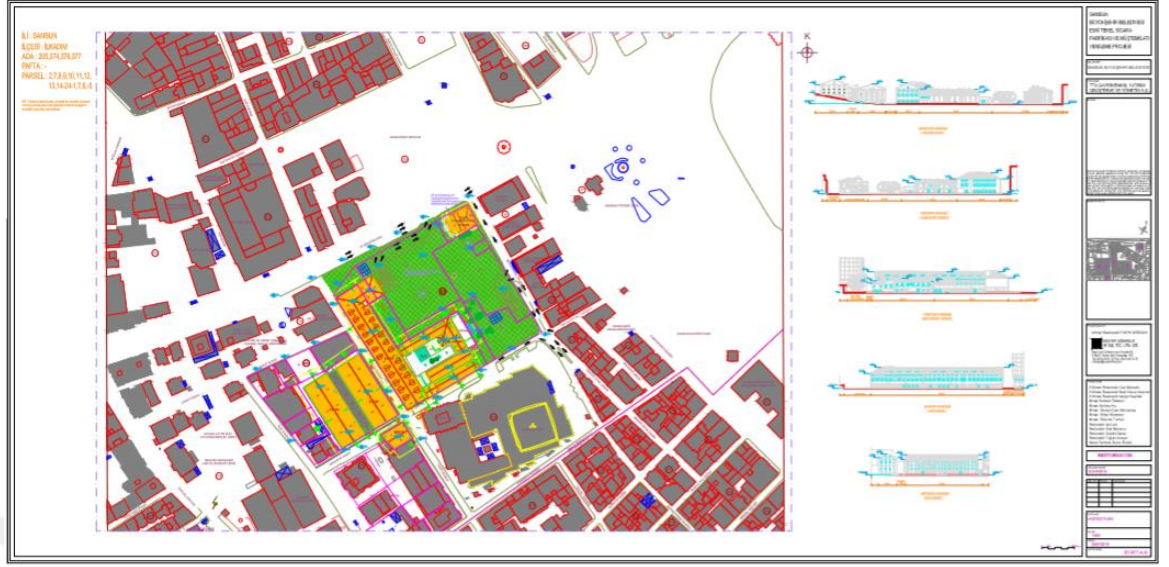
Ek.B19: Bulvar AVM Meydanı’ndan Genel Görünüş
(Hatice Halıcı, Nisan 2021)

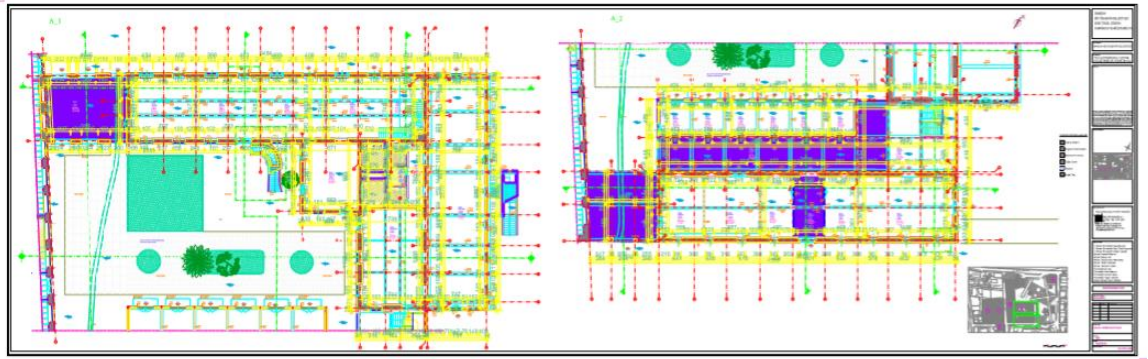
Ek.B20: Bulvar AVM Meydanı'ndan Gece Görüntüsü
(URL 38)

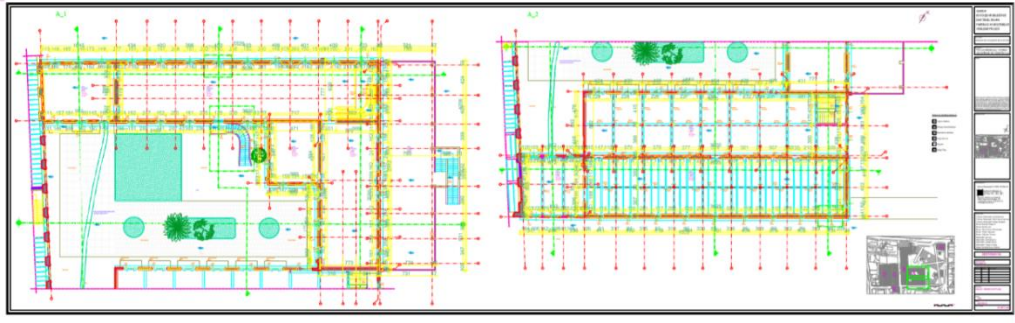
Ek.B21: Bulvar AVM, Gazi Caddesi'nde Gece Görünüşü
(URL38)

Ek.C1: Bulvar AVM Vaziyet Planı
(Mim Yapı Mimarlık Arşivi)

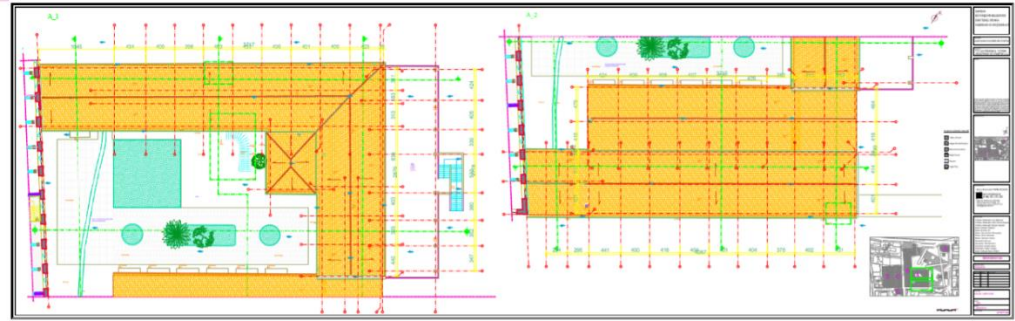

Ek.C2: Bulvar AVM – ‘A’ Blok Zemin Kat Planı
(Mim Yapı Mimarlık Arşivi)

Ek.C3: Bulvar AVM – ‘A’ Blok 1. Kat Planı

(Mim Yapı Mimarlık Arşivi)

Ek.C4: Bulvar AVM – ‘A’ Blok Çatı Kat Planı

(Mim Yapı Mimarlık Arşivi)

Ek.C5: Bulvar AVM – ‘A’ Blok Kesit / 1

(Mim Yapı Mimarlık Arşivi)

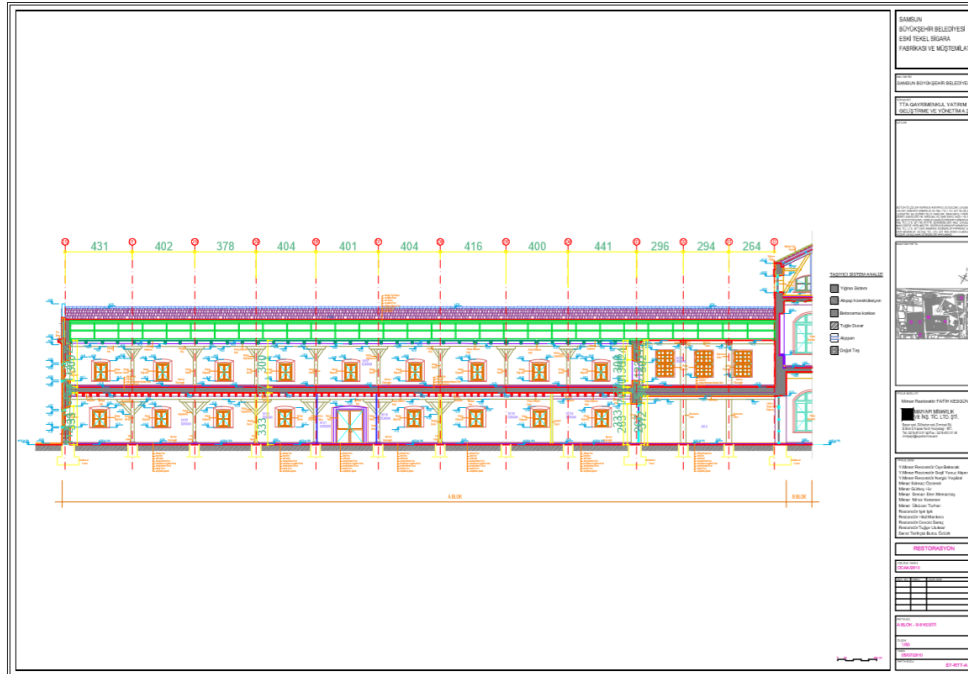
Ek.C6: Bulvar AVM – ‘A’ Blok Kesit / 2
(Mim Yapı Mimarlık Arşivi)

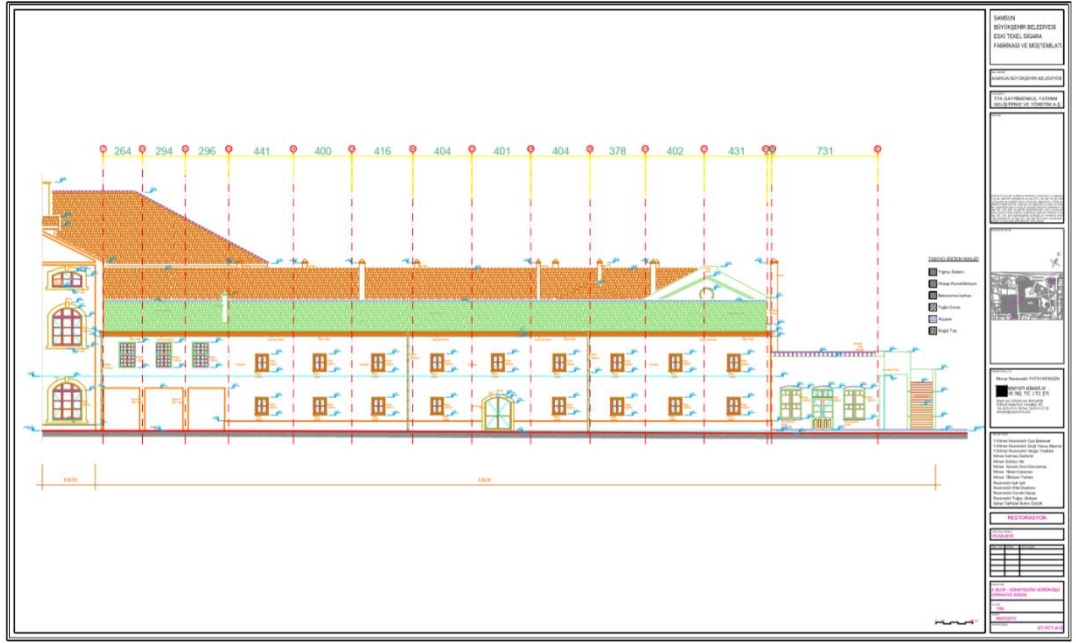
Ek.C7: Bulvar AVM – ‘A’ Blok Kesit / 3
(Mim Yapı Mimarlık Arşivi)

Ek.C10: Bulvar AVM – ‘A’ Blok Kesit / 6
(Mim Yapı Mimarlık Arşivi)

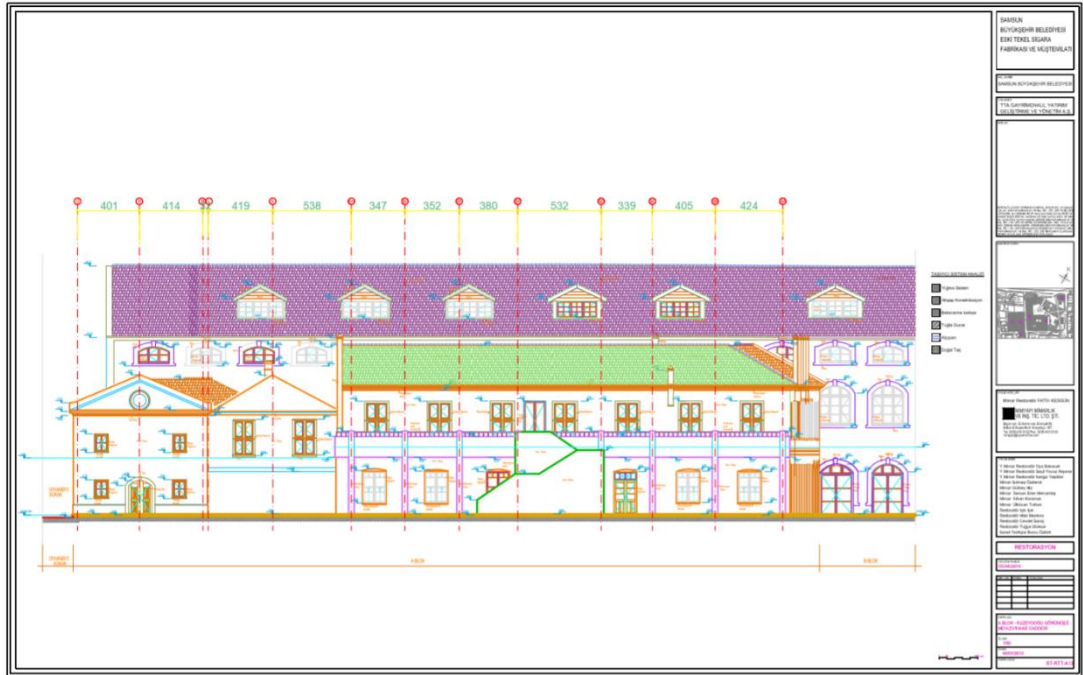

Ek.C11: Bulvar AVM – ‘A’ Blok Kesit / 7
(Mim Yapı Mimarlık Arşivi)

Ek.C12: Bulvar AVM – ‘A’ Blok / Orhaniye Cephesi Görünüş

(Mim Yapı Mimarlık Arşivi)

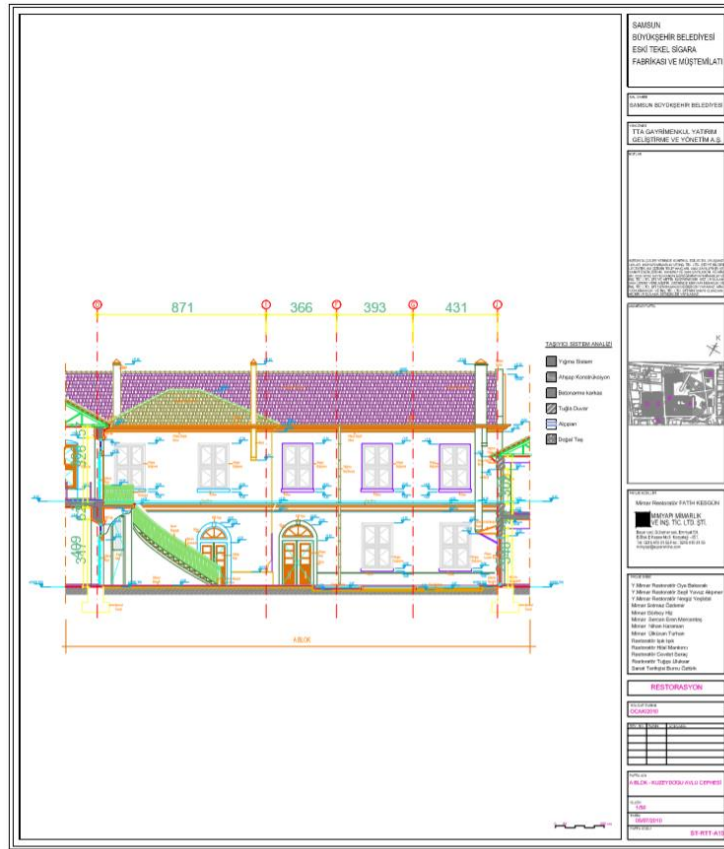

Ek.C13: Bulvar AVM – ‘A’ Blok / Mevlevihane Cephesi Görünüş

(Mim Yapı Mimarlık Arşivi)

Ek.C14: Bulvar AVM – ‘A’ Blok / Cumhuriyet Cephesi Görünüş
(Mim Yapı Mimarlık Arşivi)

Ek.C15: Bulvar AVM – A Blok / Kuzeydoğu Cephesi Görünüş
(Mim Yapı Mimarlık Arşivi)

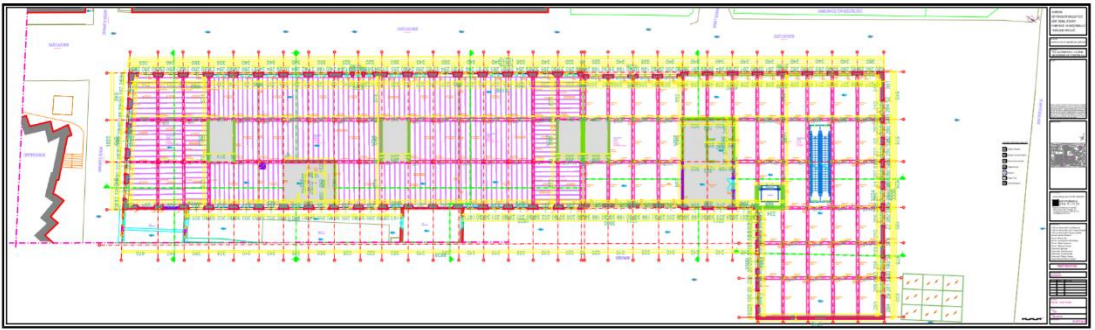
Ek.C16: Bulvar AVM – Güneydoğu Avlu Cephesi
(Mim Yapı Mimarlık Arşivi)

Ek.C17: Bulvar AVM – Kuzeybatı Avlu Cephesi Görünüş
(Mim Yapı Mimarlık Arşivi)

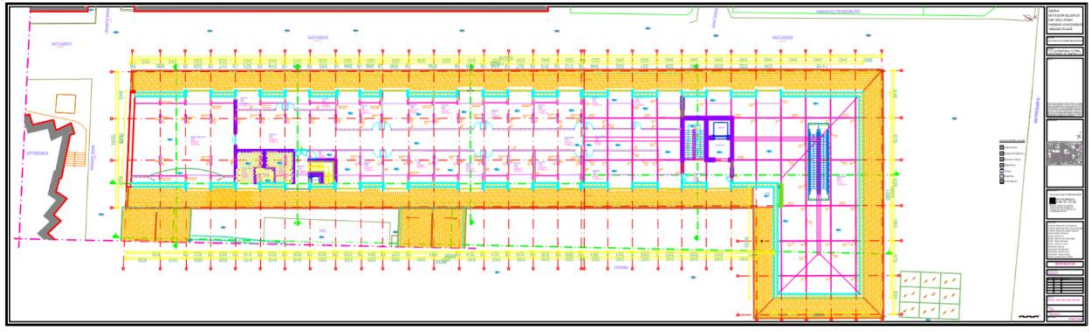
Ek.C18: Bulvar AVM – ‘B’ Blok Bodrum ve Zemin Kat Planı
(Mim Yapı Mimarlık Arşivi)

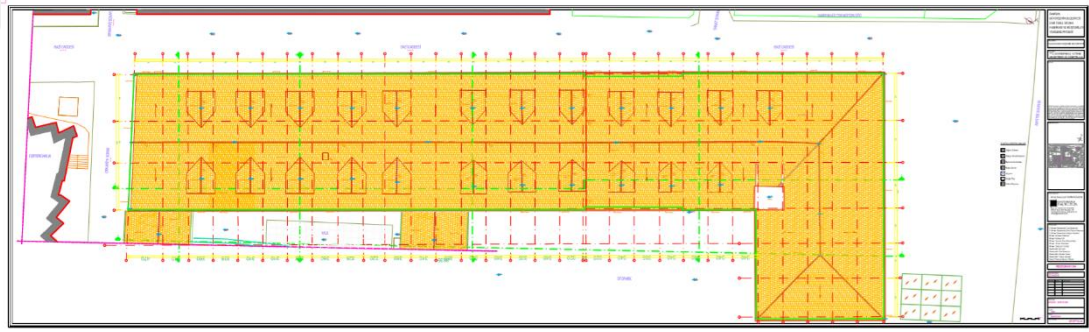
Ek.C19: Bulvar AVM – ‘B’ Blok 1. Kat Planı
(Mim Yapı Mimarlık Arşivi)

Ek.C20: Bulvar AVM – ‘B’ Blok Çatı Katı Alt Kot Planı
(Mim Yapı Mimarlık Arşivi)

Ek.C21: Bulvar AVM – ‘B’ Blok Çatı Katı Üst Kot Planı
(Mim Yapı Mimarlık Arşivi)

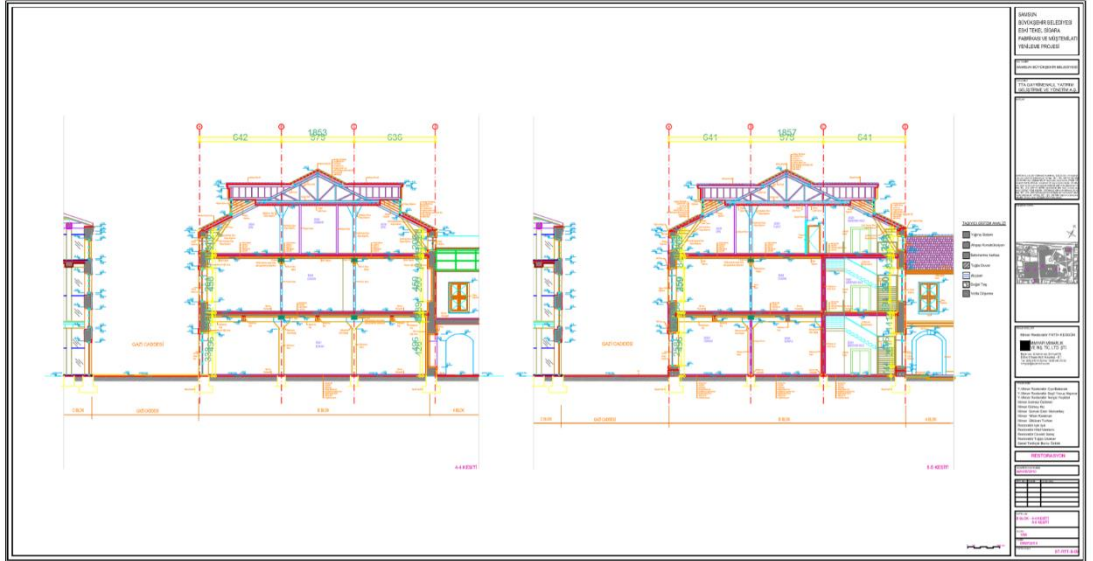
Ek.C22: Bulvar AVM – ‘B’ Blok Çatı Kat Planı
(Mim Yapı Mimarlık Arşivi)

Ek.C23: Bulvar AVM – ‘B’ Blok Kesit / 1
(Mim Yapı Mimarlık Arşivi)

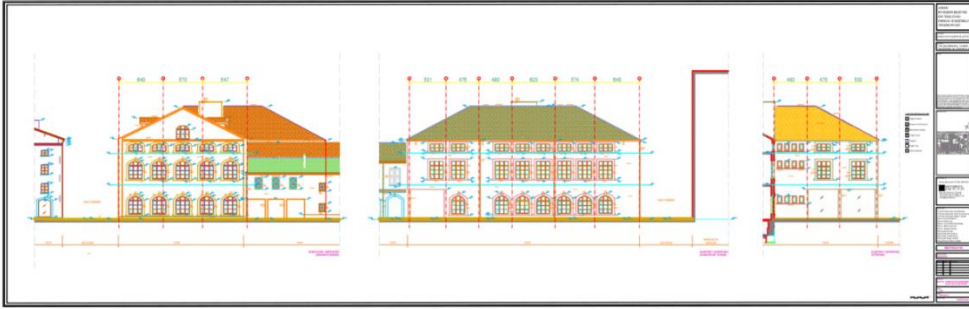
Ek.C24: Bulvar AVM – ‘B’ Blok Kesit / 2
(Mim Yapı Mimarlık Arşivi)

Ek.C25: Bulvar AVM – ‘B’ Blok Kesit / 3
(Mim Yapı Mimarlık Arşivi)

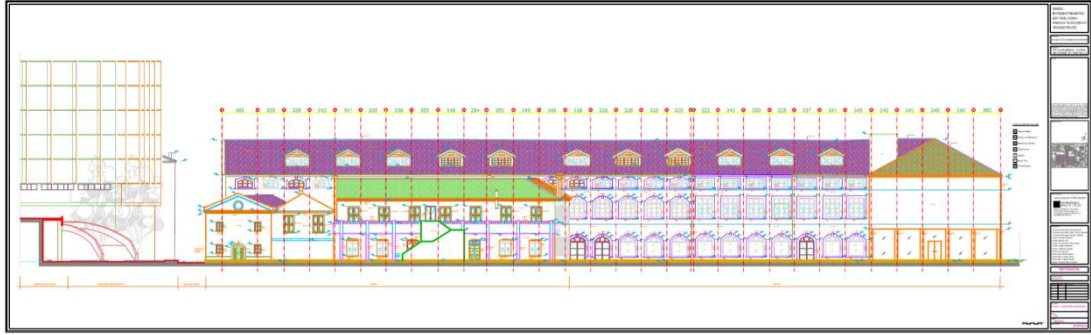
Ek.C26: Bulvar AVM – ‘B’ Blok Kesit / 4
(Mim Yapı Mimarlık Arşivi)

Ek.C27: Bulvar AVM – ‘B’ Blok Orhaniye Cephesi Görünüş
(Mim Yapı Mimarlık Arşivi)

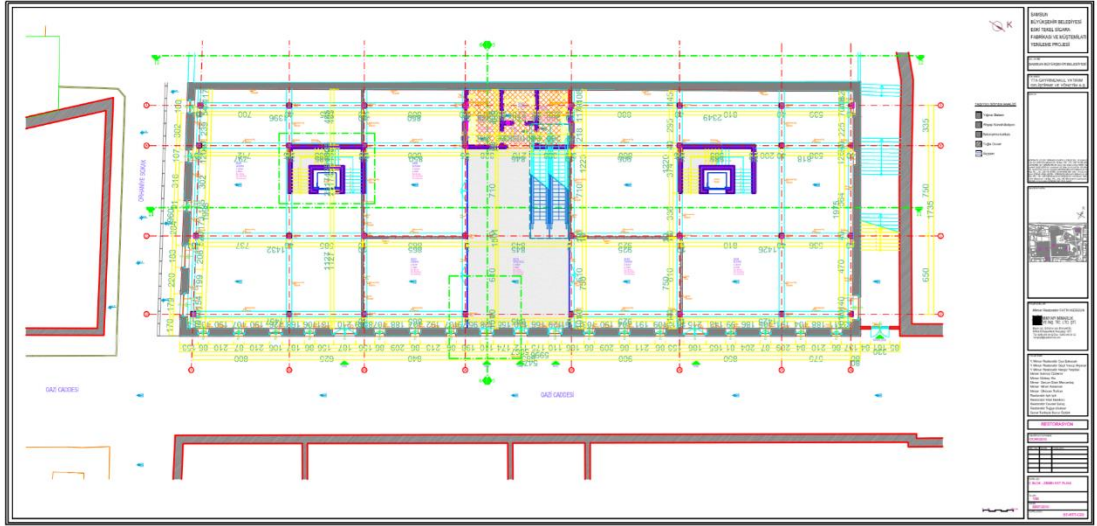
Ek.C28: Bulvar AVM – ‘B’ Blok Gazi Caddesi Görünüş
(Mim Yapı Mimarlık Arşivi)

Ek.C29: Bulvar AVM – ‘B’ Blok Mevlevihane Cephesi Görünüş
(Mim Yapı Mimarlık Arşivi)

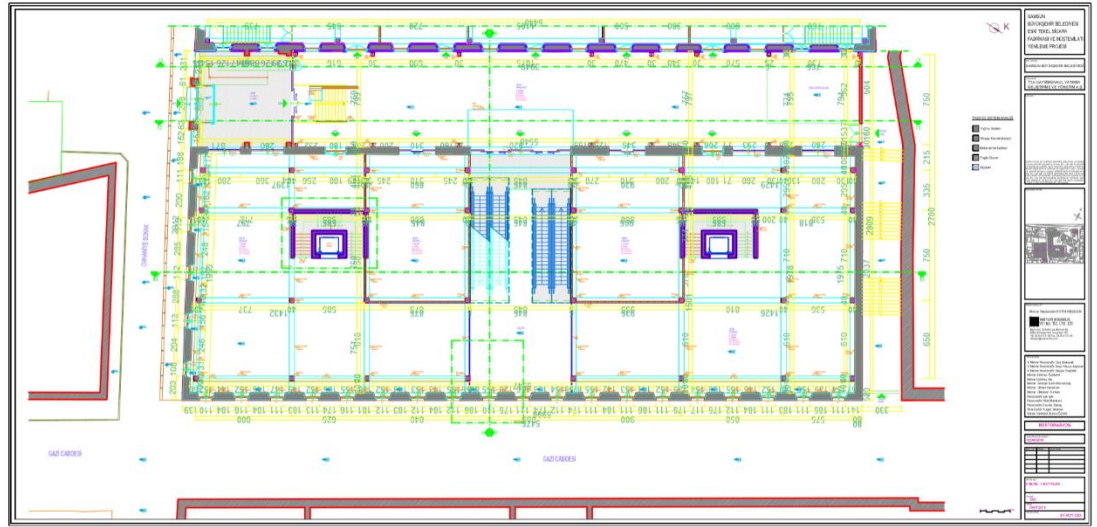

Ek.C30: Bulvar AVM – ‘B’ Blok Kuzeybatı Cephesi Görünüş
(Mim Yapı Mimarlık Arşivi)

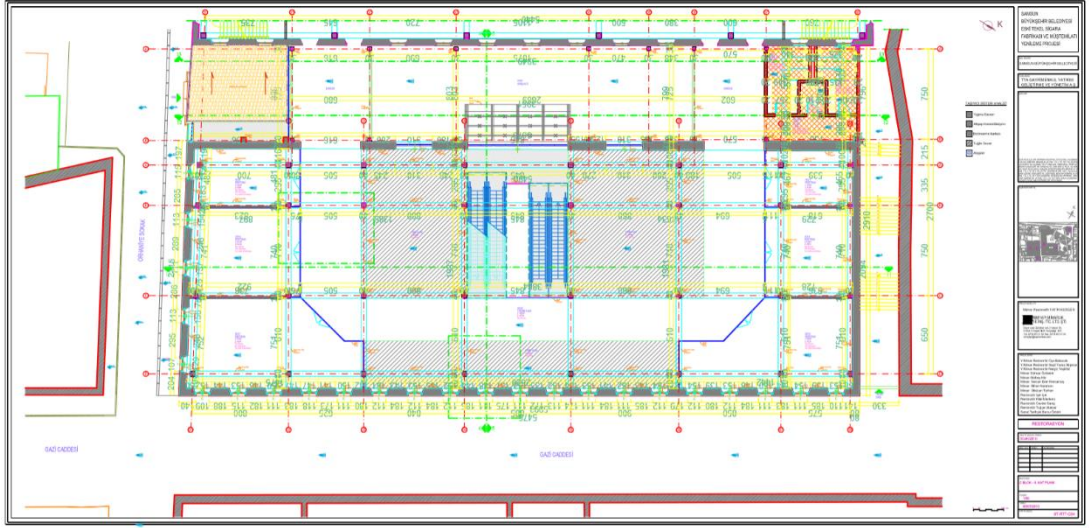
Ek.C31: Bulvar AVM – ‘C’ Blok Zemin Kat Planı

(Mim Yapı Mimarlık Arşivi)

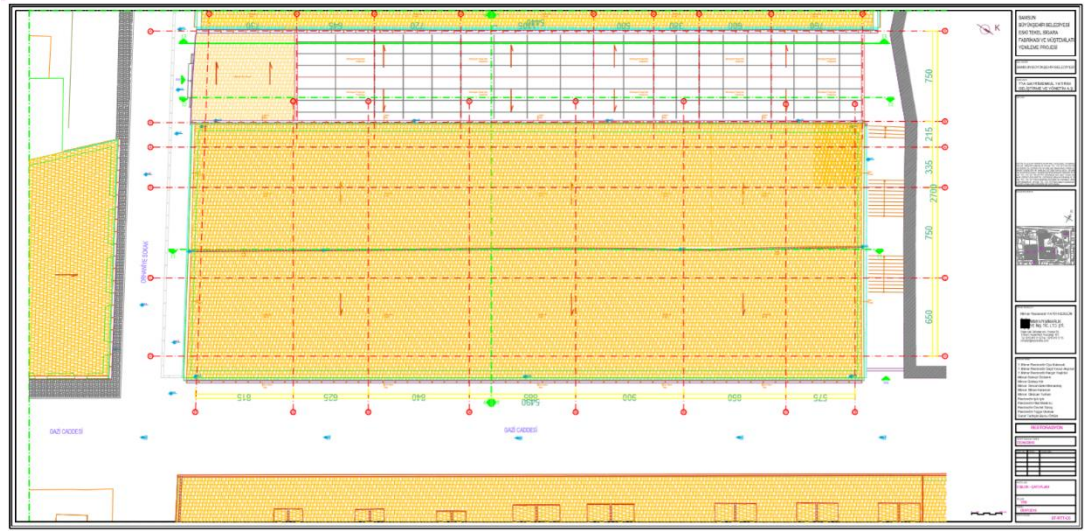

Ek.C32: Bulvar AVM – ‘C’ Blok 1. Kat Planı

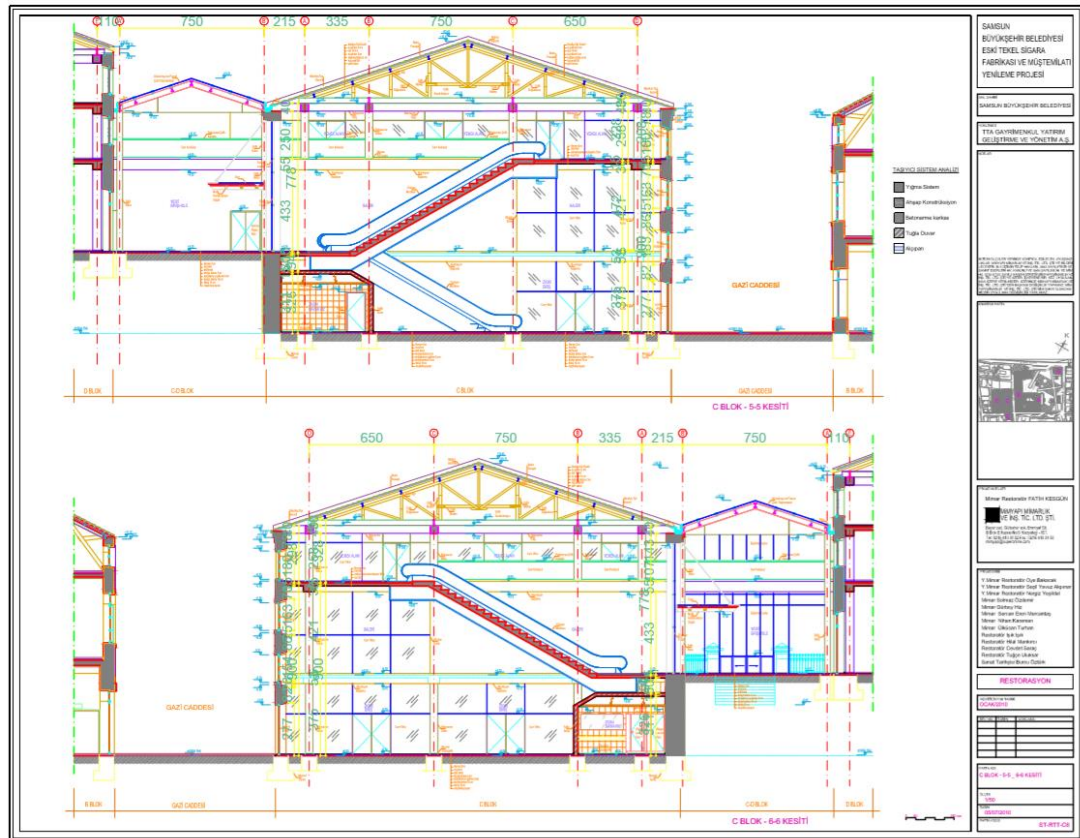
(Mim Yapı Mimarlık Arşivi)

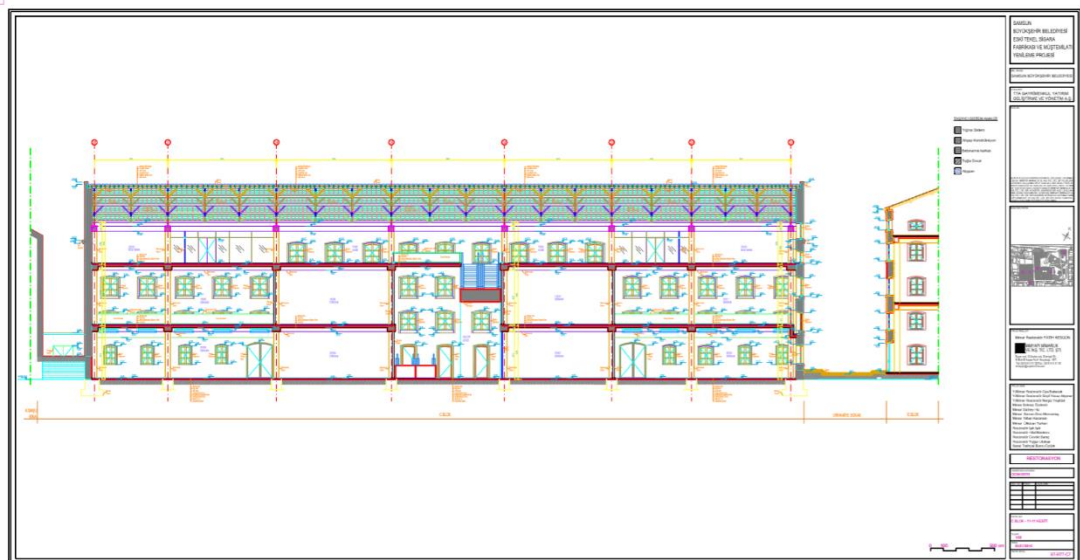
Ek.C33: Bulvar AVM – ‘C’ Blok 2. Kat Planı
(Mim Yapı Mimarlık Arşivi)

Ek.C34: Bulvar AVM – ‘C’ Blok Çatı Kat Planı
(Mim Yapı Mimarlık Arşivi)

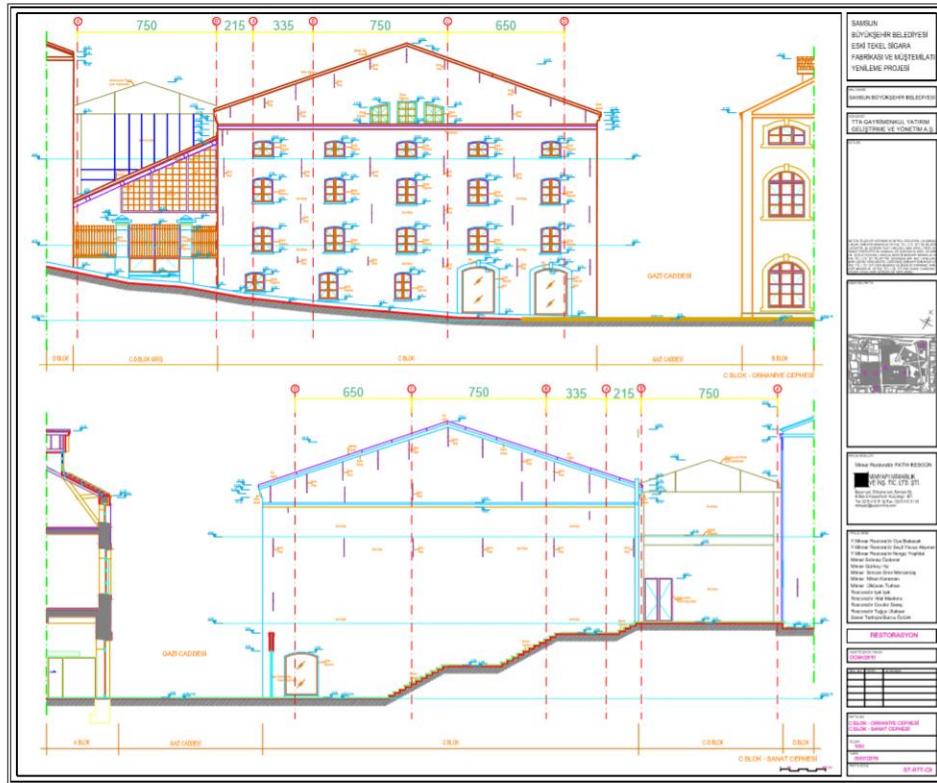
Ek.C35: Bulvar AVM – ‘C’ Blok Kesit / 1
(Mim Yapı Mimarlık Arşivi)

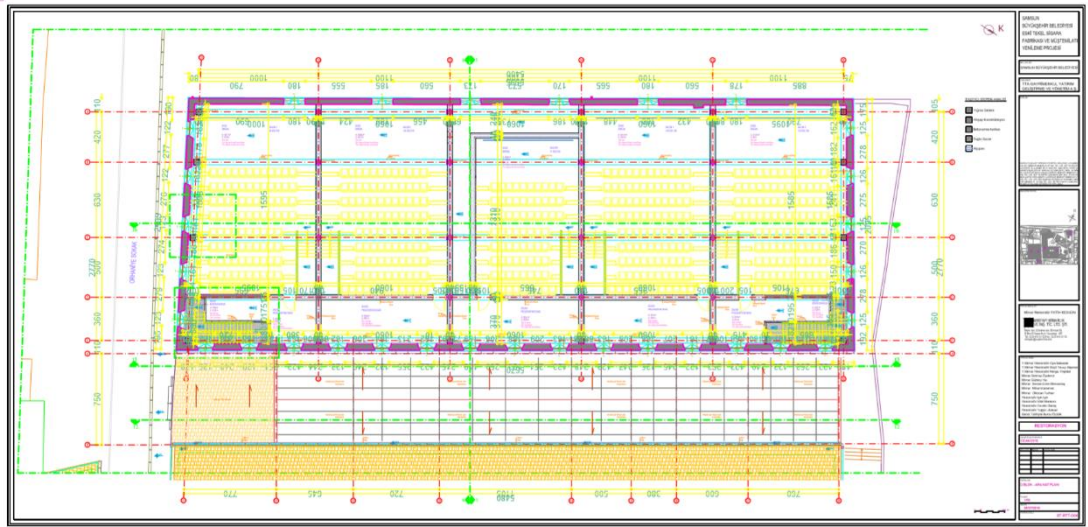
Ek.C36: Bulvar AVM – ‘C’ Blok Kesit / 2
(Mim Yapı Mimarlık Arşivi)

Ek.C37: Bulvar AVM – ‘C’ Blok Kesit / 3
(Mim Yapı Mimarlık Arşivi)

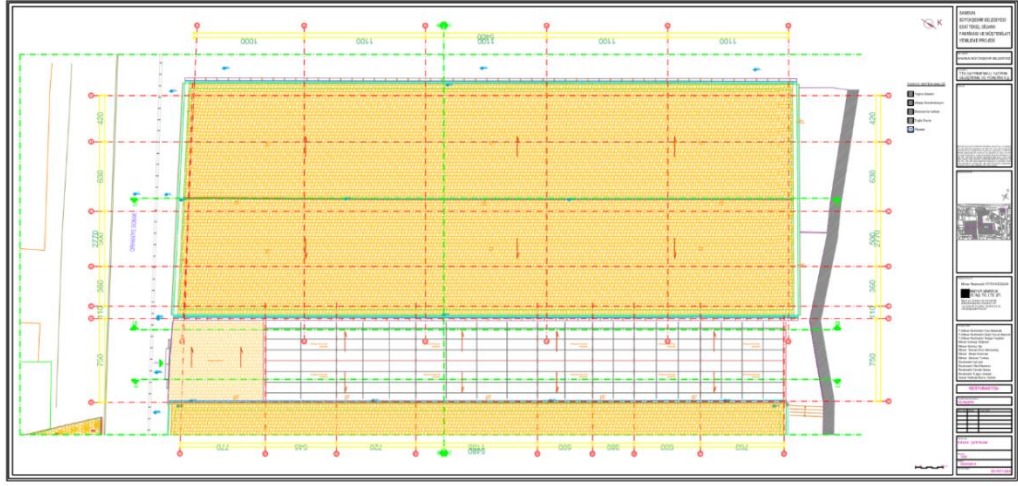
Ek.C38: Bulvar AVM – ‘C’ Blok Orhaniye Cephesi Görünüş
(Mim Yapı Mimarlık Arşivi)

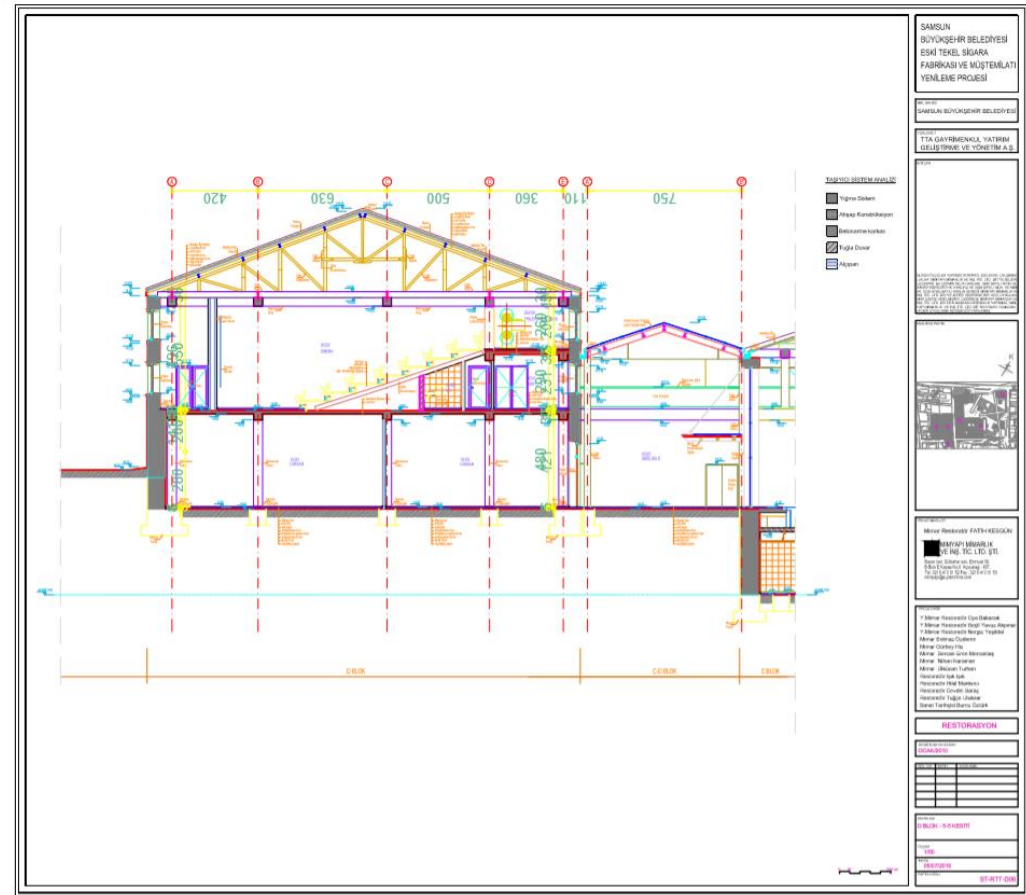
Ek.C41: Bulvar AVM – ‘C’ ve ‘D’ Blok Arası Bağlantı Bloku Planı
(Mim Yapı Mimarlık Arşivi)

Ek.C42: Bulvar AVM – ‘D’ Blok 1. Kat Planı
(Mim Yapı Mimarlık Arşivi)

Ek.C43: Bulvar AVM – ‘D’ Blok Çatı Katı Planı
(Mim Yapı Mimarlık Arşivi)

Ek.C44: Bulvar AVM – ‘D’ Blok Kesit / 1
(Mim Yapı Mimarlık Arşivi)

Ek.C47: Bulvar AVM – ‘D’ Blok Kesit / 4

(Mim Yapı Mimarlık Arşivi)

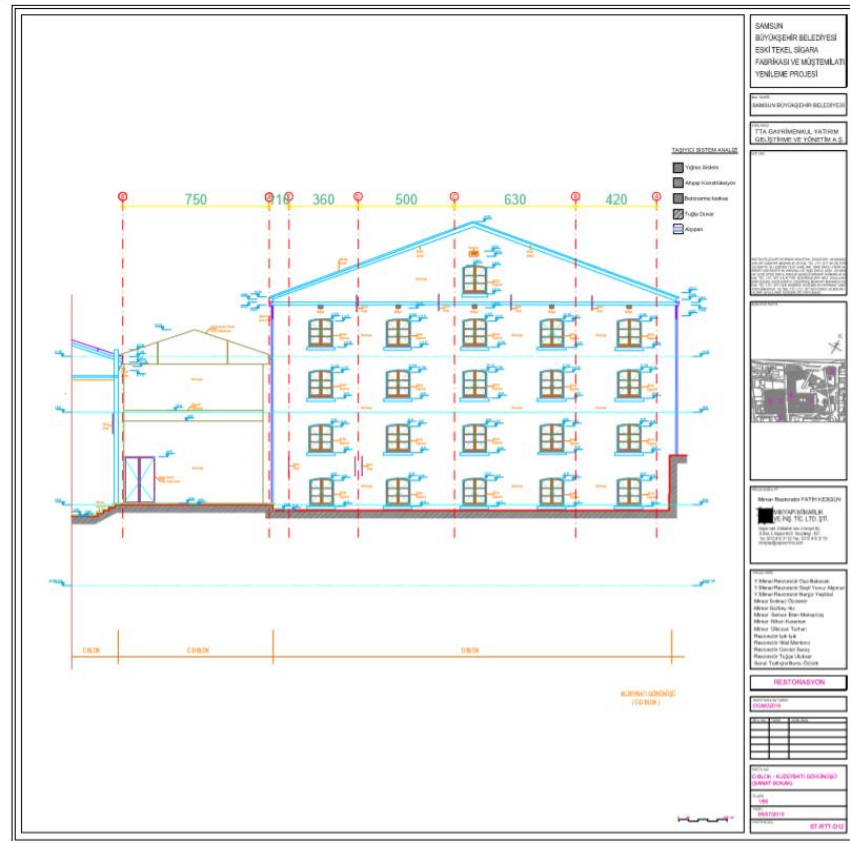

Ek.C48: Bulvar AVM – ‘D’ Blok Orhaniye Cephesi Görünüş

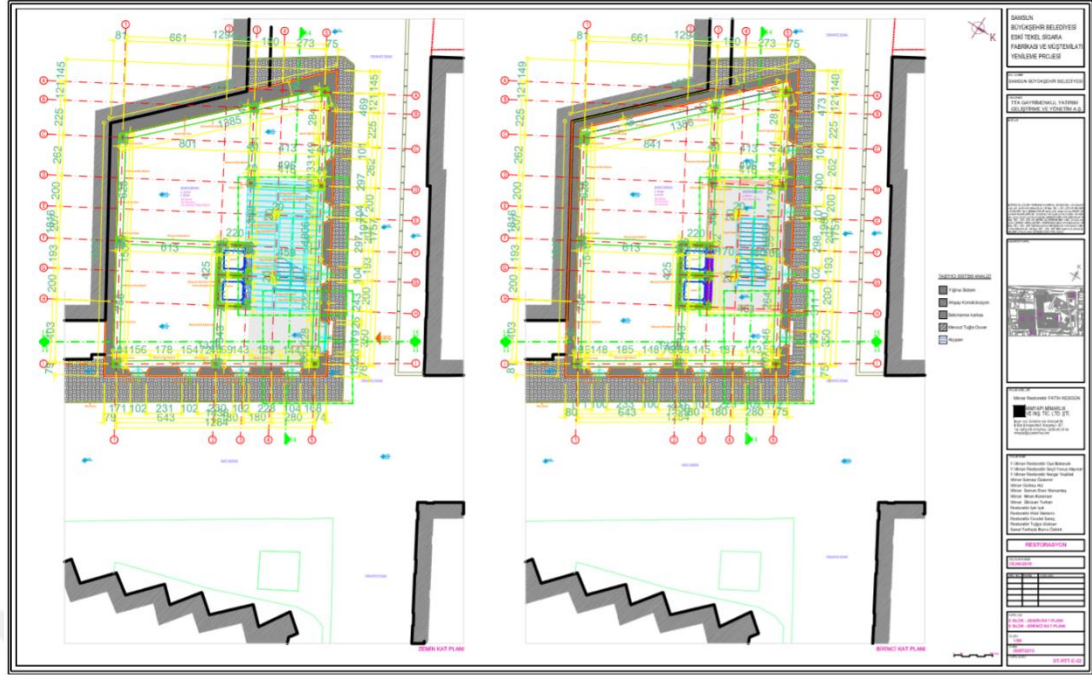
(Mim Yapı Mimarlık Arşivi)

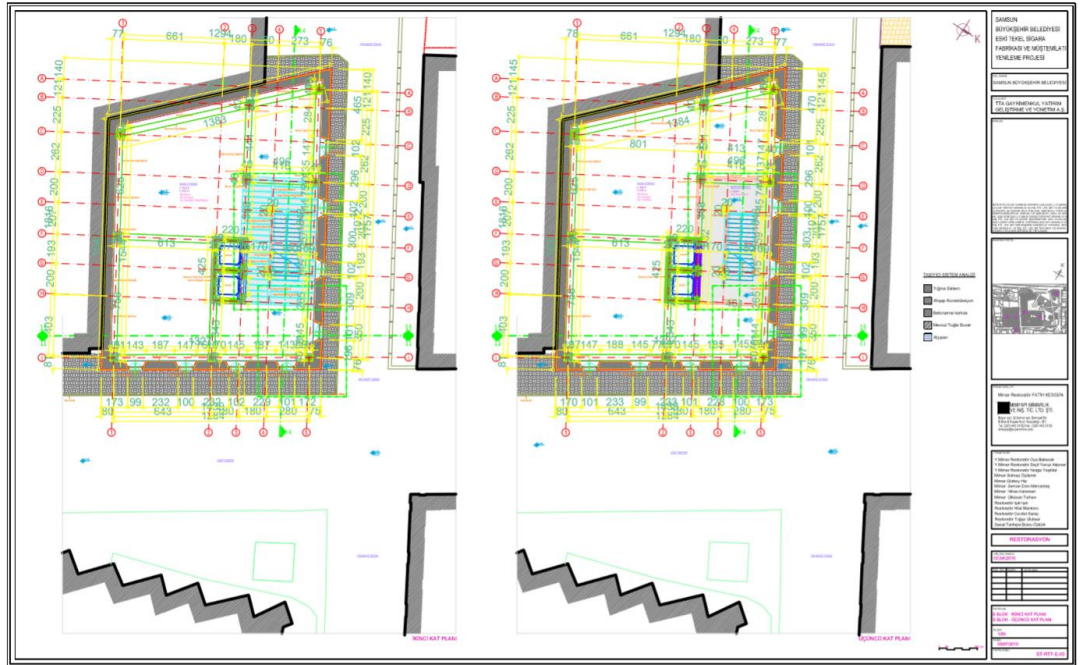
Ek.C49: Bulvar AVM – ‘D’ Blok İnce Cephesi Görünüş
(Mim Yapı Mimarlık Arşivi)

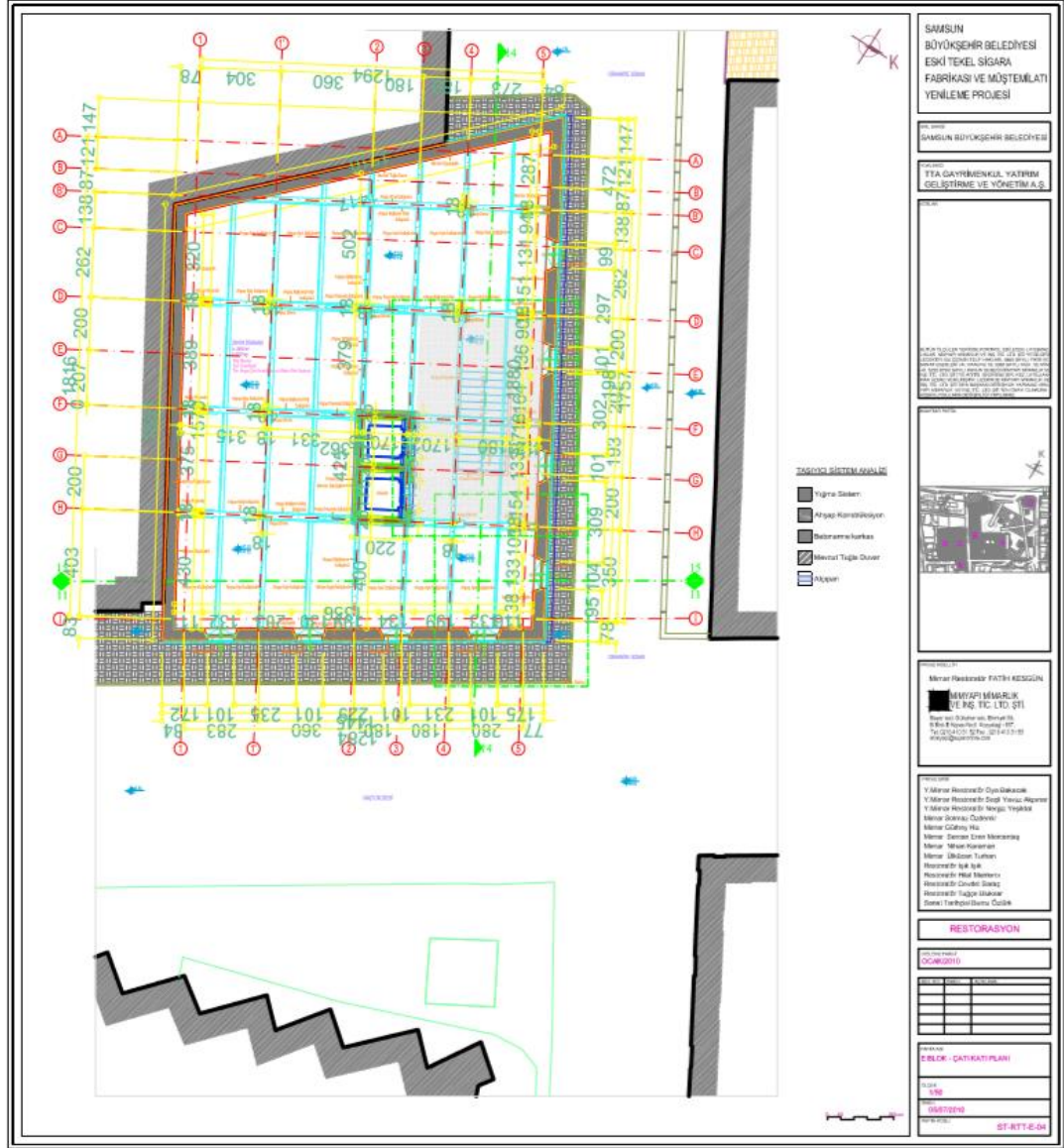
Ek.C50: Bulvar AVM – ‘D’ Blok Sanat Cephesi Görünüş
(Mim Yapı Mimarlık Arşivi)

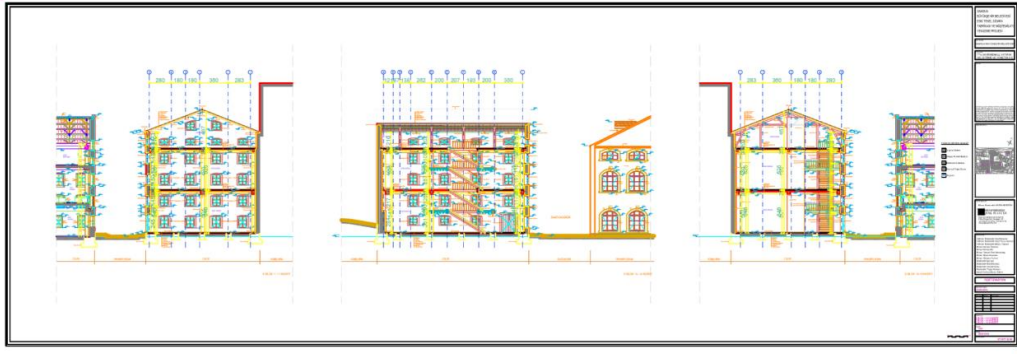
Ek.C51: Bulvar AVM – ‘E’ Blok Zemin ve 1. Kat Planı
(Mim Yapı Mimarlık Arşivi)

Ek.C52: Bulvar AVM – ‘E’ Blok 2. ve 3. Kat Planı
(Mim Yapı Mimarlık Arşivi)

Ek.C53: Bulvar AVM – ‘E’ Blok Çatı Katı Planı
(Mim Yapı Mimarlık Arşivi)

Ek.C55: Bulvar AVM – ‘E’ Blok Kesit
(Mim Yapı Mimarlık Arşivi)

Ek.C56: Bulvar AVM – ‘E’ Blok Kuzeybatı / Kuzeydoğu / Güneybatı Cepheleri
Görünüş
(Mim Yapı Mimarlık Arşivi)